

DOI:

УДК 378.091.33-047.22:340-051; [791.52(=111):371.686]

THE ROLE OF EDUCATIONAL VIDEO IN
THE DEVELOPMENT OF FUTURE LAWYERS' ENGLISH PROFESSIONAL
COMMUNICATIVE COMPETENCE

M. VOLODARSKA, PhD in Philology,

Associate Professor of the Foreign Languages Department

Flight Academy of the National Aviation University

ORCID ID: 0000-0002-6060-2084

E-mail: changariki@gmail.com

Abstract. *Since modern requirements for law specialists' training postulate English as an imminent part of professional education, there is a need for constant revision of methodological tools aimed at the development of professional communicative competence. Several characteristics of video make it an efficient tool of reconstructing an authentic English environment even in the circumstances of distance learning. Thus the objective of the paper is to determine the role of the educational video didactic reserves in building a professional (legal) English competence. The indicated objective required the review of specialized scientific resources. The article focuses on: defining such notions as "the educational authentic video", "professional communicative competence", "learning environment"; representing the criteria of professional authentic films / video selection; investigating the peculiarities of the basic types of authentic educational video; distinguishing the stages in the work on the educational film / video. The paper also discusses judicial video-based assignments targeted at developing legal culture and providing a personalized approach to professional English competence enhancement. The correct selection of video and the usage of adequate guidelines permit to reconstruct a realistic professional environment within a classroom. It will become an extra source for a competitive specialist's training.*

Key words: *educational legal video, professional communicative competence, manual to work with video, methodological guidelines, educational environment*

Introduction. Educational curricular of modern law schools view foreign languages (and primarily English) as the basic component of legal education, targeted at fostering high-quality professional training. The state regulation of language policy [1, p. 10] considers the development of a future lawyer's communicative skills within the context of several legislative documents; among the most significant in the range is the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On the adoption of higher education standards, specialty 081 Law for the first (Bachelor's) degree" [8, p. 107]. The information concerning the required foreign communicative competence of lawyers is represented in Paragraph 5, "General competences" section of the corresponding document –

"The ability to communicate foreign languages", and in Paragraphs 12, 14, 16 of "Special (professional) competences" section [8, p. 108]. The legal specialist's characteristics, indicated in Paragraphs 12, 14, 16 show the existence of the repeatedly stressed connection between legal disciplines and foreign languages (English in particular): "SC 12. The ability to analyze legal issues, to shape and support the legal perspective"; SC 14. The ability to provide guidance in legal matters; SC 16. The ability to perform logical, critical and systematic analysis of documents, to understand their legal character and meaning [7]. Such an approach conveys, in its turn, the validity of some scholars' perception of English as the language "of professional interaction" [10, p. 190]. The search for the best tools

aimed at the development of foreign communicative skills is currently one of the most disputable issues of the language teaching theory. Ukrainian and foreign expertise in conducting e-classes demonstrates a frequent confrontation between innovative and traditional approaches; practically every profound research supports the need to combine and apply the advantages of the both to achieve optimal results. The authentic video implementation is the field where the attitudes of methodologists traditionally overlap; nowadays there are numerous studies devoted to the efficiency of the indicated tool. Nevertheless, while the problem of legal English classes' modernization is urgent there will always be matters under-examined at some definite time period. These aspects highlight the relevance of our issue.

Analysis of recent research trends. Scholars' commitment to investigating the role of audio-visual aids in teaching foreign languages reflects the changes brought to classrooms by current technological trends and in harmony with these trends has considerably grown over the recent years. Rare skeptical considerations of the 1990s [23, p. 352] have been replaced by steady promotion of the tool as a unique inexhaustible source of the language proficiency development and "the main information delivery mechanism in online courses" [16, p. 1], stimulating a broad use of the media – feature films, cartoons, educational series – at any stage of the learning process regardless of the discipline. The effectiveness of video for the both sides of the educational path is advocated in papers by J. De Boer [18], J. Koumi [24], P. J. Guo et al. [21], D. L. Schacter and K. K. Szpunar [25], C. J. Brame [16] (the list to be continued); several surveys are focused meanwhile on legal discourse matters – see the papers by T. Dementyeva [4], Ye. Vyushkina [30], K. Burmistrova and L. Stupnikova [2]. In 2015 Z. Woolfitt published an issue accumulating various scientific

approaches to the use of video for high school purposes [31]; nine years earlier the dissertation by O. Dvorzhets represented specific methodologies for video data exploitation when teaching English at linguistic universities [3]. Despite a solid scientific basis there are matters requiring additional treatment: the challenges of a future lawyer's professional communicative competence enhancement and the optimization of bachelors' individual work on the premises of legal authentic video, the development of corresponding methodological guidelines to help graduates and their teachers in constructing media-based personal educational itineraries, etc.

The purpose of this paper is to determine the role of the educational video's didactic reserves in building a professional (legal) English competence. The indicated purpose implies the necessity to fulfill the tasks: to define such notions as "the educational authentic film / video", "professional communicative competence", "a learning environment"; to set the selection criteria for professionally-oriented videos; to consider the characteristics of the basic types of authentic films used for educational purposes; to specify the stages in the work on the educational film; to create a set of video-based assignments focused on professional issues and aimed at developing a foreign language proficiency and communicative competence.

Methods. The tasks listed above can be solved by the analysis of current scientific approaches and synthesis of the theoretical information given on the subject. The study also focuses on elaborating methodological strategies and practical recommendations which can be applied to manuals containing a set of tasks tailored with the aim of assisting both students and instructors in their work with educational video resources on legal matters.

Results. English communicative competence is commonly viewed as the familiarity with the language code, basic

communicative rules and the conditions of the communicative act (along with the ways and tools of either their usage or rejection) [12, p. 45]; it primarily importance for the future lawyer defines the objectives of the foreign language course designed for the students of judicial faculties. There is no single opinion concerning the number of the communicative competence elements. If in 1980 M. Canale and M. Swain distinguished only three integral parts – grammatical, sociolinguistic and strategic competences (with the remark “minimum” leaving some perspective for the row extension) [17, p. 27–28], – K. Burmistrova and L. Stupnikova supplemented the range of key components (discursive and pragmatic) by a professional one. According to the scholars’ interpretation, the discursive competence is the ability to participate in cross-cultural communication, the pragmatic competence represents the aptness of understanding and producing a foreign language discourse, and the professional competence conveys the capacity to conduct a professional business conversation either in native or foreign professional environment [2, p. 105]. Employing both the instructions of the CEFR and the results of L. Yermakova’s work, O. Tarnopolskyi and Z. Kornieva differentiated six main components of the professional communicative competence. Apart from the basic linguistic and sociolinguistic elements, these are: pragmatic – producing and understanding oral and written messages according to a definite situation, specific intentions of the speaker and the relationships with other participants of a communicative act; formal / logical – the ability to construct connected statements, comprehend their logic and transmit this logical coherence by means of special formal language tools; psychological – the readiness to pursue constructive solutions, the capacity to find arguments and support one’s personal perspective in oral and written business

communication, etc.; substantial – the awareness of the content of the professional conversation [9, p. 232–236].

The proper incorporation of professional peculiarities when constructing a cross-cultural framework for a future lawyer’s foreign language course depends, according to O. Kurhaieva and H. Sorokovykh, upon the efficiency of the language environment for professional language acquisition. The scholars interpret the indicated term as “the open linguo-didactic system which incorporates communicative and information technologies and tools to ensure the conditions for providing students with personal itineraries when learning the language and culture on the basis of multi-level and differentiated educational assets” [6, p. 493]. The scientists thus claim the dependence of the professional competence upon the clarity in identifying the environmental functions and characteristics. The foreign language environment is generated to foster a student’s transformation into a creative self-organized agent of foreign language practices; its aim is to prepare a student for conducting transparent cross-cultural negotiations within the framework of various legal systems by means of developed discursive skills (when giving legal advice to citizens or participating in collegial discussions and court hearings, etc.) [6, p. 493–494]. Yet the development of the legal communicative competence in the artificial environment of a non-English speaking country is a complicated task, inter alia, owing to the necessity of communicative codes coincidence to support the effectiveness of the judicial discourse [2, p. 104–105]. Attention should be given here to special terminology and jargon which distinguish the judicial discourse from the ordinary one, and considerable changes affecting the terminology during the last twenty years. E. Vyushkina illustrates this tendency by mentioning the shift from British and American versions of legal English to international English for law

students (Krois-Linder and Trans-Legal, 2006) launched by the release of the eponymous manual [30, p. 253–254]. Despite the indicated transformations are obviously reflected in specific guidelines, the most efficient way to draw the students' attention to these peculiarities is making the learners hear them within the framework of a realistic discourse – the discourse representing “the essence of juridical phenomena on the premises of genuine situations, giving the examples of speech behavior in professional communication, providing a chance to picture a professional conversation in its entirety” [2, p. 106]. These aspects induce the need for the authentic film as an important element of a successful educational environment.

To convey the notion of “the authentic educational video” in relation to this work T. Dementyeva's definition will be used. The authentic educational film / video is identified by the scholar as any audio-visual information source (documentary films, clips, TV shows, etc.) created by native speakers and targeted at the representation of definite legal controversial issues which derive from real life or professional circumstances [4, p. 141]. The common features of such films are: the emphasis on legal problems, the reflection of linguistic and socio-cultural aspects of the professional discourse, the availability of special terminology and extra-linguistic elements. The championship of simulating a realistic communicative situation traditionally belongs to the feature film with its capacity to construct a linguistic environment, to navigate through social and cultural signals, to create a vivid cultural image of the society [11, p. 212]. Nevertheless, all the indicated characteristics are inherent also in any educational video provided it is the authentic one. The key benefits of the authentic film are such:

1. The effect of involvement (Schchukin, 2011) as the result of a profound emotional impact [4, p. 140]. Almost forty years ago I. Shcherbakova

claimed that a movie – “a robust external stimulus – causes a productive conditioned reflex engagement (Shcherbakova, 1984)” and catalyzes the process of knowledge generation [5, p. 149]. The use of visual aids is based upon the principle of clarity connected, according to A. N. Schchukin, “with the dialectics of transition from sensory perception to abstract reasoning in the process of learning (Schuchkin, 2006)” [2, p. 104]. Nevertheless, the idea that any video intensifying the students' interest can add productivity and emotionality to the process of a foreign language digestion [2, p. 104] should be specified. The experiment conducted by K. Janda demonstrates the ability of multimedia to stimulate the students' engagement without making any positive effect on their knowledge [23, p. 349]. Evaluating the reasons of his failure K. Janda actually develops several guidelines to increase the efficiency of educational clips: interactive data implementation and systematic use of video-based lectures [23, p. 351]. C. J. Brame emphasized additional aspects to take into account when selecting a video: the length of the clip – not longer than 3–6 minutes (otherwise the attention can decrease up to 50 % [21]), the style (conversational and enthusiastic), the relevance for a particular audience [16, p. 4].

2. Cognitive and didactic advantages. As T. Filonenko states it, a high speed of material processing when watching a film is determined by the input of data through several perception channels [11, p. 207]. The video sequence complemented by the sound “integrates the efforts of the auditory and visual analyzers enhancing the level of foreign language sensitivity” [2, p. 106]: one may see and hear the participants of a communicative act concomitantly; so can he / she receive the data regarding the event within the broader framework. These and similar considerations are rooted in cognitive theory which views the knowledge acquisition process through

the lens of basic memory ingredients: intrinsic load (allied to the subject matter), germane load (cognitive efforts on systematizing and storing the incoming data) and extraneous load (cognitive efforts irrelevant to the subject). Since the perception channel capacity is not unlimited the learning environment should be aimed at managing the incoming information (germane and intrinsic cognitive load optimization) and reducing extraneous cognitive load [16, p. 2]. According to C. J. Brame, the best results can be achieved when applying a four-step set of recommendations to educational videos: signaling (marking important data by means of colors, symbols, key words, etc.), segmenting (presenting long videos divided into several fragments), weeding (removing the excess information - not related directly to the subject under study) and "matching modality to the content" (transmitting new information via the most suitable perception channel) [16, p. 2].

Despite "Law" is a relatively new specialty for our institution educational clips are effectively used by the Foreign Languages Department of the Flight Academy when teaching future legal experts. The author of this paper is currently drawing up practical manuals to foster law students' work with video and develop their professional communicative proficiency, listening skills and critical thinking.

The selection of authentic legal films was based upon the criteria offered by T. M. Dementyeva: 1) cognitive and information value; 2) the compliance of lexical and legal content of the video with the student's foreign language proficiency; 3) the conformity of video content to the professional concern of future lawyers; 4) the correspondence between the subject of the video and the judicial themes studied within the program [4, p. 141]. The professional English course for the field of law focuses on consideration of such issues: Time management, Document retention, Legal billing, Criminal procedure, Juvenile crime, Types of

evidence, Physical and biological evidence, Testimonial evidence, Relevant evidence, Alternative dispute resolution, Arbitration, Mediation, International law, International court of justice [19]. Professional communicative situations represented in the films to each section totally correlate with the subject matters. For instance, the chapter "Physical and biological evidence" encompasses short videos three to five minutes long, such as: "Where Do Fingerprints Come From?" [27], "How reliable is fingerprint analysis?" [29], "Why we can't always trust DNA evidence" [26], "Fingerprints' hidden secrets –BBC News" [15]. Each chapter is built according to the principle of "simple to complex"; 6- to 10-minute-long videos are fragmentized. The process of watching a video is always preceded by dealing with the vocabulary: new vocabulary presentation through the agency of pictures or definitions from monolingual dictionaries, introduction or revision of legal terms, selection of synonyms / antonyms, etc. In the demonstration phase the assignments oriented at checking the level of general / specific data understanding are traditionally offered: multiple choice, true / false tasks, episode-related questions, etc. The post-viewing stage includes mostly creative content.

What kinds of video are the most suitable for our purposes? The notion "authentic educational film" entails the probability of dealing with documentary films, news and TV-shows [5]; almost the same typology (including web lectures) can be applied to legal videos. Each of these categories has its own peculiarities; each might be beneficial for the students of different English proficiency levels.

Thus, documentary films (human rights instructional videos, law firm advertisements, etc.) providing mostly factual information and reflections on definite matters and events, are characterized by good structuring, a shorter duration in comparison with fiction movies, smooth narrative style, moderate

rate of speech, the lack of slang and phraseological units [5, p. 150]. Web lectures allow for the use of viewing and speed alternatives; there are options between only slide / talking head demonstrations or the combination of both [31, p. 33–34]. The most important characteristics of legal and crime news are: rapid loss of broadcast data relevance; availability of legal rhetorical discourse for providing evidence; variability of English accents [5, p. 151]. Since the primary goal of court talk shows is capturing the viewer's attention they are always based on the question-answer principle and targeted at: highlighting those aspects of the state legal policy which are pertinent for a given period of time; depicting the contradictions between the audience and the principal talk show character (a judge, a prosecutor, an attorney); evaluating not only verbal but also non-verbal behavior of the participants [5, p. 151].

The plain official language of documentary films and web lectures makes them the best choice even at the initial stages of language learning. On the other hand, such videos may require a longer preparatory phase in case the clip is overburdened with diagrams, graphs, charts and new terminology preventing students from grasping the content. It will be difficult to analyze the crime investigation history ("Where do fingerprints come from?" [27]) without receiving any information about the forebear of fingerprint analysis ("Before fingerprints, there were bone measurements", "They killed the Bertillon system" [22]), neither will students comprehend the idea of document retention ("Risk Watch 123: Record Retention Management" [13]) if they are not assisted by signaling assignments which reveal the meaning and purposes of such acts and regulations as Military Annual Percentage Rate, Truth in Savings Act, Consumer Information Act, etc. After watching a documentary film or a web lecture it is desirable to compare three

aspects: the film directors conclusions', the ideas expressed in theme-related publications (newspaper articles, draft law, experts' statements, etc. offered to the students' during the first "before watching" stage) and the students' own initial and final considerations.

The popularity of news (crime news) in legal English training is connected with its conciseness which enables an instructor to practice the future lawyers' interviewing skills practically at every lesson. I claim "interviewing" in conformity with M. Isupova's recommendations to reduce the initial stage of watching news to six journalistic questions concerning the screenshot [5, p. 152]. At the same time, the nature of news imposes certain limitations on its usage: the accents and speed of utterance make the message too complicated sometimes even for high level students; the short "shelf life" demands extra efforts from instructors to process the latest data.

Court shows help learners in navigating the most pertinent legal matters; use can be made here of any legal TV programs currently popular in Britain or the USA: "Legal Talk Today", "The Justice Beat Talk Show", "Legal Notion Talk Show with Juanita Ingram" and others. The role of court shows as teaching aids in legal English classrooms is ambivalent. On the one hand, the intelligibility of such programs is restricted by the students' English proficiency level and their readiness to comprehend the spontaneous speech of TV show participants. On the other hand, court shows, contributing to picturing professional debates in their entirety, stimulate the learners' engagement in similar activities.

A number of YouTube channels are often treated as sources of educational authentic video providing students and their instructors with the most up-to-date free legal information. Such are Quimbee, LegalEagle, Harvard / Stanford Law School Channels – offering animation lectures, case briefs, essay practice

exams, and other vlogs based on critical thinking approach to legislation; IASL Air Law Webinar Series – with the emphasis on legal theory and practice in the civil aviation sector.

Professional communicative situations can also be picked out from a movie. The data of feature films (“Runaway Jury”, “Erin Brockovich”, “The Paper Chase”, etc.) serve E. Vyushkina as a constant wellspring of episodes typical for legal operations [30, p. 257]; T. W. Floyd and K.R. Kerew mention the role of film-based discussions in cultivating future lawyers’ professional identity. According to the scholars, films (“Philadelphia”, “To Kill a Mockingbird”, etc.) are beneficial in terms they are used for facilitating reflection practices, introducing role models, enriching the discussion, illustrating the principle of balance between work and life [20, p. 786].

Despite the advantages of all the video types, the proportion of them in our Manual is unequal (with documentary videos playing the leading role). The choice was influenced by such factors as the language (appealing to the students of different English proficiency levels); the “shelf life” – longer than the life of news and even court shows; the duration – documentary films are short enough to introduce them at every lesson. “Practical Manual to work with video” offers from three to four clips to each theme of the “Professional English” course. In line with the principles of communicative language teaching, C. J. Brame’s recommendations on active learning, and the criteria of authentic video selection, I would like to consider some practical strategies of a foreign language professional communicative competence development (CEFR Level B1-B2). The four-minute video “Fingerprints’ hidden secrets – BBC news” [15] will serve as an example. This clip might be beneficial at the final step of studying the topic “Physical and biological evidence”. The work on the clip includes such stages:

1. “Before you watch”. In C. J. Brame’s (2016) terms, the pre-viewing phase is a signaling phase so far as it supplies the learners with all the necessary clues concerning the video – thus signaling exercises will obviously prevail. At this stage the students need to become a) interested and b) prepared. I put the word “interested” first bearing in mind the global aim of professional communication skills development: the students’ engagement doesn’t only simplify the new vocabulary consumption; it also stimulates their further efforts on processing the information and participating in group debates. The main objectives of the pre-viewing stage are consequently such: to enhance the students’ motivation of watching and further debating, to prepare the learners for perceiving the data and making a forecast about the content of the key film sections.

The process of preparing the ground for “Fingerprints’ hidden secrets” perception can be facilitated by a discussion rooted in brainstorming techniques and based on C. Thompson’s article “The Myth of Fingerprints” [28] (about the hidden challenges of fingerprint analysis). Every student is encouraged to activate his / her professional knowledge and legal vocabulary even in case of online classes and constant problems with microphones: the learners write their ideas, share them with the colleagues by means of various messengers and come to a final pre-watching conclusion. Another exercise, “Match the words with their definitions” is tailored to meet the students’ conceivable linguistic problems and intended to prepare the audience for comprehending natural speech. It is one of the most popular types of signaling tasks which proves its efficiency in multilingual groups: all students are in the same shoes since they can’t use their languages to convey complicated notions.

If to consider the signaling role of “pre-watching” exercises it is crucial to note the cartoon potential of supplying

hints, stimulating critical thinking and establishing a positive learning environment. Scholars, focusing on the role of the cartoon in a language teaching process usually refer to such rational humor benefits as increasing creativity and reflective abilities, alleviating interaction process, optimizing mental capacity and upgrading a set of language skills (composition, grammar, vocabulary, etc.) [14, p. 541-542]. Dual-auspicious from the psychological perspective, humor has two methods of affecting a student: by working as an “attention-getter” and “a trigger of amusement and laughter” [14, p. 543]. Given the ability of the picture to speak “a thousand words” [14, p. 541], huge educational resources of professional captured humor can’t be overestimated. Thus, corresponding thematic cartoons are used practically in every section of our manual. The video “Fingerprints’ hidden secrets” is illustrated by a cartoon (https://www.toonpool.com/cartoons/clueless_164031) depicting several policemen and a crime theme investigator scanning the room for the tiniest possible clues and ignoring huge fingerprints scattered around the walls. The students are induced to recollect the data from the previous section of the Manual while pondering over the possible flaws of a crime scene investigation the video intended to expose. The exploitation of the cartoon power has also a positive psychological effect: through the comic contrast between the future legal experts’ brain capacities and these of the cartoon characters the students develop confidence and readiness to cope with more complicated tasks. Other presumable aspects of further debates are: Are fingerprints the best identification method? / Is fingerprint analysis always reliable? / Are there any limitations of fingerprint analysis? / Are fingerprints alone enough to convict? / What other data, besides identification, can fingerprints hide?

2. “While you watch”.

Methodologists’ recommendations about “weeding”, “matching modality to content”, “packing the video with interactive questions”, “using guiding questions and interactive features” [16, p. 2-6] are actually about this stage, since there is a threat here of either auditory or visual channel congestion with excess extraneous load. The importance of the demonstration phase aimed not only at a general perception of the episode message but also at insight into the details fostered the development of a universal training algorithm which can be applied to every educational video. Prior to each presentation the students are offered to focus on the film main perspective, the setting, and the characters’ occupations. A thorough clip analysis is ensured by multiple video presentations; each scene involves a number of exercises deepening the storyline apprehension. The tasks after the initial screening are such: answer the questions related to the general content of the clip (for instance, “What happened in West Yorkshire?”), draw up a plan of the episode. The tasks after the second screening are: placement of the words after the appropriate headings (the table suggesting two options: The actions of criminals and The actions of the CSI); identification the authors of the statements (Whose statements are these? Put either Chris Barley (CB), Simona Fransece (SF) or Neil Denison (ND)); transformation of the given statements into indirect speech (a grammar revision exercise: Make the statements from the previous task indirect); the choice of either correct or incorrect information. The students’ recognition of mass spectroscopy principles can be facilitated by work with the screenshots displaying the tracks left by several round objects: a cannonball, a ping-pong ball and a football. The audience is given the instructions to match the objects with the corresponding tracks, explain the reasons of the choice and take part in the discussion about several aspects of the technique called mass spectroscopy. Despite the “While

watching” phase is primarily the source of new data it gives a good chance to verify the students’ assumptions made during the initial stage. The students are thus induced to complement their listening efforts by speaking activities – in this way the learners get ready for the next phase of overall communication.

3. “After you watch”. Since the aims of the post-viewing stage traditionally imply the development of: communicative and socio-cultural skills, verbal and non-verbal communication strategies, professional competences and a foreign language legal culture [4, p. 143–144], beneficial are problematic tasks and reflexive practices (How would I behave in case there is a doubt in fingerprint analysis sustainability?). The assignments at this stage are such: synthesizing of basic mass spectroscopy techniques by means of screenshot data, group debates about the pros and cons of fingerprinting, and a role play activity (The aspects of the CSI team’s work: Chris Barley and the local police officer; Dr Simona Fransece and a student from Sheffield Hallam University; Neil Denison and a journalist). For reducing tension which may appear after the necessity of concentration on listening during the previous “While watching” stage it is recommended to use either additional cartoons or animation based on the video data. The advanced audience can be involved in a discussion about the techniques used to make the cartoon (animation) funny, national aspects of professional humor, the probability and place of humor in a legal profession, - with a coherent shift to the issues demonstrated by the clip under consideration.

Despite the majority of exercises are intended to become a part of a legal English classroom, they might be applied as the materials for self-training given the students are provided with all the appropriate guidance. The efforts of the Foreign Languages Department are also focused on the development of separate self-studies – thus, a collection of video

tasks dealing with the practice of court hearings in their historical perspective is being devised at the moment. Our manuals, compensating the lack of teaching hours and covering all the key aspects of the bachelors’ program, contribute to the development of law students’ professional competence since they are: professionally-oriented and designed with reference to the students’ English proficiency level; overabundant in creative content which increases the percentage of individual work; elaborated under the guidelines of experts in active learning. Yet the main thing is that students find the videos and the tasks “engaging”. Insofar as such attitudes foster the bachelors’ adaptability to future professional negotiations, I argue that the first steps to constructing a positive learning environment have been made.

Conclusion. The properly selected authentic video complemented by adequate assignments is one of the ways for a profitable educational environment to reveal itself when the issue of a law expert’s growth is topical. Owing to the atmosphere of genuine interaction, the educational film usage facilitates the implementation of the principal methodological demand – professional communicative competence development through converting the process of mastering the language into cultural insight. The Manuals to work with video elaborated by the Foreign Languages Department of the Flight Academy contain a set of exercises targeted at: enhancing the learners’ motivation to comprehend, retain and deliberate the educational video data; optimizing the procedure of incoming data processing by both video and audio perception channels; regulating the amount of cognitive load; checking the students’ readiness to participate in judicial negotiations; ensuring a personalized approach to legal English acquisition, etc. Creative activities offered to the learners stimulate the reconstruction of a realistic professional cross-cultural discourse; the analysis of episodes within

the framework of national legal practices fosters the development of critical thinking, public speaking and comparative skills – the features crucial for building a future lawyer's identity. Modern technologies and uncountable internet resources give opportunity not only to complete the manuals with the latest input, but also encourage students to create their own legal content to enrich legal English environment – this aspect becomes especially essential under the circumstances of frequent online training.

Список використаних джерел

1. Ажнюк Б. Мовна політика: європейські критерії і Україна. Українське мовознавство. 2019. №1 (49). С. 9-31.
2. Бурмистрова К. А., Ступникова Л. В. Использование аутентичных видеоматериалов при обучении иноязычному юридическому дискурсу. Внешнеэкономический вестник. 2017. № 2. С. 103-110.
3. Дворжец О. С. Методика работы с аутентичными видеозаписями при обучении английскому языку в рамках элективного курса в вузе: продвинутый уровень: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.08. Екатеринбург, 2006. 193 с.
4. Дементьева Т. М. Видеофильм как средство обучения профессионально-ориентированному иноязычному общению в сфере юриспруденции. Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2016. № 1. С. 140-145.
5. Исупова М. М. Использование неигровых аутентичных видеоматериалов при обучении иностранному языку студентов неязыковых вузов. Историческая и социально-образовательная мысль. 2016. Т. 8. №2/2. С. 148-153.
6. Кургаева О. Л., Сороковых Г. В. Формирование дискурсивных умений будущего юриста в условиях межкультурной среды неязыкового вуза. Педагогика. Вопросы теории и практики. 2021. Т. 6. Вып. 3. С. 492-498.
7. Наказ Міністерства освіти та науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня» від 12 грудня 2018 року № 1379. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-081-pravo-dlya-pershogo-bakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti>
8. Стратулат Н. В. Сучасне законодавство України в аспекті володіння міжнародною мовою як важливого складника фахової комунікації. Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців з права: Матеріали XI міжвузівської науково-практичної інтернет-конференції (23 квітня 2021 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 105-109.
9. Тарнопольський О. Б., Корнева З. М. Аспектний підхід до навчання англійської мови для спеціальних цілей у немовних ВНЗ. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2011. Вип. 18. С. 231-239.
10. Тимошук Н. М., Довгань Л. І. Формування професійних якостей майбутніх юристів у процесі вивчення іноземних мов. Наукові записки Вінницького національного аграрного університету. Серія: Соціально-гуманітарні науки. 2013. Вип. 2. С. 190-196.
11. Филоненко Т. А. Видеофильм как средство преодоления лингвокультурных трудностей и формирования социокультурной компетенции. Вестник СамГТУ. Серия: Психолого-пед. науки. 2014. Т. 11. № 3. С. 206-213.
12. Ценко М. Б. Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 4 (23). С. 41-50.

13. AffirmX. Risk Watch 123: Record retention Management [video]. YouTube. March 29 2017 [viewed 8 February 2021]. Available from: https://www.youtube.com/watch?v=KommSpc_PUE
14. Anggraeni A. D., Pentury H. J., Tanamel N. A. Blending Humor and Animation in English learning for Students of English Education Programs at Universities. International Journal of Innovation, Creativity and Change. 2019. Vol. 5 (6). P. 540-553.
15. BBC News. Fingerprints' hidden secrets – Click – BBC News [video]. YouTube. 6 April 2014 [viewed 4 April 2022]. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=OkYig55VnQk>
16. Brame C. J. Effective Educational Videos: Principles and Guidelines for Maximizing Student Learning from Video Content. CBE – Life Sciences Education. 2016. 15. P. 1-6.
17. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics. 1980. V.1, # 1. P. 1-47.
18. De Boer J. Learning from video: viewing behavior of students. University of Groningem, SOM research school. 2013. 160 p.
19. Evans V., Dooley J., Smith J. D. Career Paths: Law Student' book (International). Book 3. Newbury: Express Publishing, 2011.
20. Floyd T. W., Kerew K. L. Marking the Path from Law Student to Lawyer: Using Field Placement Courses to Facilitate the Deliberate Exploration of Professional Identity and Purpose, Mercer L. Review. 2017. 68, 767. P. 767-832.
21. Guo P. J., Kim J., Robin R. How video production effects student engagement: An empirical study of MOOC videos. Proceedings of the First ACM Conference on Learning @ Scale Conference. New York: Association for Computing Machinery. 2014. P. 41-50.
22. Horowitz, K. (2016). 15 Unique facts about fingerprints. <https://www.mentalfloss.com/article/78169/15-unique-facts-about-fingerprints>
23. Janda K. Multimedia in Political Science: Sobering Lessons from a Teaching Experiment. Journal of Educational Multimedia and Hypermedia. 1992. 1. P. 341-354.
24. Koumi J. Pedagogic design guidelines for multimedia materials: A call for collaboration between practitioners and researchers. Journal of Visual Literacy. 2013. Vol. 32 (2). P. 85-114.
25. Schacter D. L., Szpunar K. K. Enhancing Attention and Memory During Video-Recorded Lectures. Scholarship of Teaching and Learning in Psychology. 2015. Vol.1, No. 1. P. 60-71.
26. Seeker. Why we can't always trust DNA evidence [video]. YouTube. 10 November 2018 [viewed 10 September 2021]. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=601U11FH6iE>
27. Smithsonian Channel. Where Do Fingerprints Come From? [video]. YouTube. 12 June 2012 [viewed 4 April 2022]. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=qX6hFXHDmk4>
28. Thompson C. The Myth of Fingerprints. Smithsonian Magazine. 2019. <https://www.smithsonianmag.com/science-nature/myth-fingerprints-180971640/>
29. Vox. How reliable is fingerprint analysis? [video]. YouTube. 7 August 2018 [viewed 2 October 2021]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fd8reN4uoBM>
30. Vyushkina E. Legal English through movies: development of professional communicative competence. Studies in Logic, Grammar and Rhetoric. 2016. 45 (58). P. 253-263.
31. Woolfitt Z. The effective use of video in higher education. Inholland University of Applied Sciences. 2015. 49 p.

References

1. Azhniuk B. (2019). Movna polityka: yevropeyski kryterii i Ukraina [Language policy: European criteria and Ukraine]. *Ukrainske movoznavstvo – Ukrainian Linguistics*, 1 (49), 9-31.
2. Burmistrova K. A., Stupnikova L. V. (2017). Ispol'zovaniye autentichnykh videomaterialov pri obuchenii inoyazychnomu yuridicheskomu diskursu [The usage of authentic videos when training the foreign legal discourse]. *Vneshneekonomicheskiy vestnik – Externaleconomic Bulletin*, 2, 103-110.
3. Dvorzhets O. S. (2006). Metodika raboty s autentichnymi videozapisyami pri obuchenii angliyskomu yazyku v ramkakh elektronnoho kursa v vuze [Methods of work with authentic video when teaching English at the university within an elective course]. Candidate's thesis. Yekaterinburg.
4. Dementyeva T. M. (2016). Videofil'm kak sredstvo obucheniya professional'no-oriyentirovannomu inoyazychnomu obshcheniyu v sfere yurisprudentsii [Videofilm as the means of training foreign language professional communication in the field of legislation]. *Vestnik VGU. Seriya: Lingvistika i mezhkulturnaia kommunikatsiya – VSU Bulletin. Series: Linguistic and intercultural communication*, 1, 140-145.
5. Isupova M. M. (2016). Ispol'zovaniye neigrovykh autentichnykh videomaterialov pri obuchenii inostrannomu yazyku studentov neyazykovykh vuzov [Using non-feature authentic films in a foreign language classroom for the students of non-linguistic universities]. *Istoricheskaya i sotsial'no-obrazovatel'naya mysl' – Historical and socio-educational thought*, 2/2 (Vol. 8), 148-153.
6. Kurgayeva O. L., Sorokovykh G. V. (2021). Formirovaniye diskursivnykh umeniy budushchogo yurista v usloviyakh mezhkul'turnoy sredy neyazykovogo vuza [The development of a future lawyer's discursive skills in the international environment of a non-linguistic university]. *Pedagogika. Voprosy teorii i praktiki – Pedagogy. Theory and practice*, 3 (Vol. 6), 492-498.
7. Nakaz Ministerstva osvity ta nauky Ukrainy «Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 081 «Pravo» dlia pershoho (bakalavrskoho rivnia)» vid 12 hrudnia 2018 roku № 1379 [Law of the Ministry of Education and Science of Ukraine on the adoption of higher education standards, specialty 081 Law for the first (Bachelor's) degree from December 12, 2018 № 1379]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-081-pravo-dlya-pershogo-bakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti>
8. Stratulat N. V. (2021). Suchasne zakonodavstvo Ukrainy v aspekty volodinnia mizhnarodnoiu movoiu yak vazhlyvoho skladnyka fakhovoi komunikatsii [Modern Ukrainian legislation in terms of language proficiency as an important element of professional communication]. In *Inshomovna pidhotovka pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv ta fakhivtsiv z prava – Foreign language support of law enforcement officers and law specialists: Proceedings of the ninth interuniversity Scientific and Practical internet-conference*. (pp. 105-109). Kyiv: NAIAU.
9. Tarnopolskyi O. B., Kornieva Z. M. (2011). Aspektnyi pidkhid do navchannia anhliiskoi movy dlia spetsialnykh tsilei u nemovnykh VNZ [Aspect approach to teaching English for special purposes at non-linguistic universities]. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina – KhNU Bulletin*, 18, 231-239.
10. Tymoshchuk N. M., Dovhan L. I. (2013). Formuvannia profesiynykh yakosti maibutnikh yurystiv u protsesi vyvchennia inozemnykh mov [The Development of future lawyers' professional qualities in the process of learning foreign languages]. *Naukovi*

zapysky VNAU. Serii: Sotsialno-humanitarni nauky – Scientific notes of VSAU. Series: Social and Humanitarian Sciences, 2, 190-196.

11. Filonenko T. A. (2014). Videofil'm kak sredstvo preodoleniya lingvokul'turnykh trudnostey i formirovaniya sotsiokul'turnoy kompetentsii [Video as the means of overcoming linguistic difficulties and developing social and cultural competence]. Vestnik SamGTU. Seriya: Psikhologo-pedagogicheskiye nauki – SSTU Bulletin. Series: Psychological and Pedagogical Sciences, 3 (Vol. 11), 206-213.

12. Tsenko M. B. (2014). Formuvannia komunikativnoi kompetentnosti maibutnikh yurystiv [Building communicative competence of future lawyers]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho» Serii: filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. - Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University, Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, 4 (23), 41-50.

13. AffirmX (2017, March 29). Risk Watch 123: Record retention Management [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=KommSpc_PUE

14. Anggraeni A. D., Pentury H. J., and Tanamel N. A. (2019). Blending Humor and Animation in English learning for Students of English Education Programs at Universities. International Journal of Innovation, Creativity and Change, Vol. 5 (6), 540-553.

15. BBC News. (2014, April 6). Fingerprints' hidden secrets – Click – BBC News [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=OkYiq55VnQk>

16. Brame C. J. (2016). Effective Educational Videos: Principles and Guidelines for Maximizing Student Learning from Video Content. CBE – Life Sciences Education, 15, 1-6.

17. Canale M., Swain M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics, 1 (1), 1-47.

18. De Boer J. (2013). Learning from video: viewing behavior of students. University of Groningem, SOM research school.

19. Evans V., Dooley J., Smith J. D. (2011). Career Paths: Law Student' book (International). Book 3. Newbury: Express Publishing.

20. Floyd T. W., Kerew K. L. (2017). Marking the Path from Law Student to Lawyer: Using Field Placement Courses to Facilitate the Deliberate Exploration of Professional Identity and Purpose, 68 Mercer L. Review, 767, 767-832.

21. Guo P. J., Kim J., Robin R. (2014). How video production effects student engagement: An empirical study of MOOC videos. Proceedings of the First ACM Conference on Learning@ Scale Conference. (pp. 41-50). New York: Association for Computing Machinery.

22. Horowitz, K. (2016). 15 Unique facts about fingerprints. <https://www.mentalfloss.com/article/78169/15-unique-facts-about-fingerprints>

23. Janda K. (1992). Multimedia in Political Science: Sobering Lessons from a Teaching Experiment. JI. of Educational Multimedia and Hypermedia, 1, 341-354.

24. Koumi J. (2013). Pedagogic design guidelines for multimedia materials: A call for collaboration between practitioners and researchers. Journal of Visual Literacy, Vol. 32 (2), 85-114.

25. Schacter D. L., Szpunar K. K. (2015). Enhancing Attention and Memory During Video-Recorded Lectures. Scholarship of Teaching and Learning in Psychology, 1 (1), 60-71.

26. Seeker. (2018, November 10). Why we can't always trust DNA evidence. [Video]. YouTube.

<https://www.youtube.com/watch?v=601U11FH6iE>

27. Smithsonian Channel. (2012, June 12). Where Do Fingerprints Come From? [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=qX6hFXHDmk4>

28. Thompson C. (2019). The Myth of Fingerprints. Smithsonian Magazine. Retrieved from <https://www.smithsonianmag.com/science-nature/myth-fingerprints-180971640/>

29. Vox. (2018, August 7). How reliable is fingerprint analysis? [Video]. YouTube.

<https://www.youtube.com/watch?v=fd8reN4uoBM>

30. Vyushkina E. (2016). Legal English through movies: development of professional communicative competence. Studies in Logic, Grammar and Rhetoric. 45 (58), 253-263.

31. Woolfitt Z. (2015). The effective use of video in higher education. Inholland University of Applied Sciences.

РОЛЬ НАВЧАЛЬНОГО ВІДЕО У РОЗВИТКУ АНГЛОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

М. В. Володарська

Анотація. Оскільки сучасні вимоги до підготовки фахівця юридичної сфери постулюють англійську мову як іманентний компонент професійної освіти, існує потреба у постійній ревізії методологічних знарядь, орієнтованих на розвиток професійної комунікативної компетенції. Ряд характеристик відеофільму робить його ефективним засобом відтворення автентичного англomовного середовища навіть в умовах дистанційного навчання. Відтак метою роботи є визначення стратегій формування правової англomовної комунікативної компетенції через експлуатацію дидактичних резервів навчального фільму. Зазначена мета потребувала, насамперед, огляду наукових джерел відповідної проблематики. У статті проаналізовано сутність понять «навчальне автентичне відео», «професійна комунікативна компетенція», «освітнє середовище»; висвітлено критерії відбору аутентичних фільмів/ відеороликів професійного спрямування для перегляду студентською аудиторією; досліджено специфіку основних типів аутентичного навчального відео; розглянуто етапи опрацювання навчального фільму/ відео. В роботі також обговорюються завдання до юридичного відеоконтенту, створені з метою формування правової культури та забезпечення особистісного підходу до розвитку англomовної компетенції. Коректний підбір мультимедійних матеріалів та використання адекватних методик дозволяє створити в межах аудиторії імітацію реального професійного середовища, що постає додатковим джерелом підготовки конкурентоспроможного спеціаліста.

Ключові слова: навчальне відео юридичного змісту, професійна комунікативна компетенція, посібник по роботі з відео, методичні рекомендації, освітнє середовище.

DOI:

УДК 378.093.2.015.31:502/504

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ТЕХНІЧНОГО КОЛЕДЖУ – ПРОСТІР ЗАНУРЕННЯ В РЕАЛЬНУ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНУ ЕКОЛОГІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Ю. КОВАЛЬ, аспірант кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла

Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

ORCID ID: 0000-0001-7160-5240

E-mail: kovalu1981@gmail.com

К. ВОЛОХАТА, кандидат педагогічних наук, викладач кафедри природничих дисциплін, викладач вищої категорії Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені

Михайла Грушевського, м. Бар, Україна

ORCID ID: 0000-0001-7900-209X

E-mail: volohata.km@ukr.net

Анотація. В статті висвітлено значення освітнього середовища технічного фахового коледжу у формуванні екологічної культури здобувачів технічної освіти та визначені характер і якісний рівень відносин між людиною та соціальним природним середовищем, що проявляється в системі ціннісних орієнтацій, що мотивують екологічну поведінку, котра реалізується в усіх видах людської діяльності. Екологічно культурна особистість здобувача технічної освіти має високий рівень екологічних знань, розвинуте екологічне мислення, в своєму поведінці керується пріоритетністю екологічних цінностей, досліджує свою професію як дієвий засіб поліпшення стану довколишнього середовища та розв'язання екологічних проблем. У публікації розглянуто підходи до формування екологічної культури під час аудиторної та поза-навчальної діяльності і на їх основі розкрито роль, значення та напрями формування екологічних знань студентів технічного коледжу. З'ясовано, що застосовування інтерактивних технологій допускає активізувати засвоєння й творче використання теоретичного матеріалу; дозволяє змодельовувати здобувачем технічної освіти життєві екологічні ситуації; залучити студентів технічного коледжу до розв'язання екологічних проблем, розв'язання ними природо-відповідальних проблем, набуття практики екологічної діяльності в коледжі.

Ключові слова: екологічна культура, екологічна освіта, інтерактивні технології навчання, освітній процес, екологічні знання, екологічна свідомість, технічний фаховий коледж.

Актуальність (Introduction). В успішному формуванні екологічної культури важливе місце займають дисципліни природничо-наукового циклу, що сприяють становленню світогляду й еколого-моральних якостей, свідомому сприйняттю довкілля, переконаності в необхідності дбайливого ставлення до природи, розумного використання її багатств, розуміння важливості збільшення природних ресурсів. Під час цього зміст предметів природничого циклу перевершують інші дисципліни в плані екологічного виховання, оскільки саме в їх рамках зародилася і розвивалася цілісна система «природне середовище –

суспільство – людина».

«Питання підготовки сучасного фахівця з екологічним мисленням, свідомістю, етикою, культурою пов'язане, перш за все, із вихованням його як особистості, зміцненням вродженої здатності обожнювати Природу. Пізніше, разом із прищепленням властивостей і умінь, приймати рішення у нестандартних ситуаціях, відповідально ставитись до професійних завдань, виділяти головні та важливі проблеми серед звичайних і буденних. У зв'язку із цим категорія чудесного в навколишньому природному середовищі повинна

становити обов'язковий, важливий і переважаючий компонент екологічної освіти» [7], що спроможний об'єднати науку і релігію у пізнанні оточуючого світу, підняти їх на новий рівень ефективного функціонування і розвитку.

Аналіз науково-методичної літератури й освітнього процесу в технічних коледжах вказує на наявність суперечностей, між: потребою суспільства в екологічно грамотній особистості та недостатньою готовністю системи освіти для її формування; значимістю підвищення рівня екологічної культури студентів технічних коледжів і не розробленістю теоретико-методологічних засад її формування щодо технічних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). У педагогічній науці є чимало робіт, в яких порушено питання екологічного навчання та виховання, зокрема формування екологічної відповідальності та культури студентів технічних профілів. Так, проблеми взаємозв'язку природи та людини відображено в роботах В. Андрущенко, В. Борейко, М. Долматова, Ю. Злобіна, Б. Йоганзена, І. Комарова, В. Крисоченко, С. Лутковської, В. Огнев'юка, З. Плохій, О. Пометун, Н. Пустовіт, С. Пшеничного, А. Сидельковського, І. Суравегиної, А. Траверсо, К. Ушинського й ін. Дослідженням екологічної освіти як одного з напрямів формування екологічної культури займалися Г. Білявський, Є. Гирусов, В. Горлачов, В. Добровольський, І. Зверев, О. Коваль, О. Козлова, Л. Лук'янова, І. Мазур, В. Пустовойтов, І. Сафронов, О. Тавстуха, О. Трошиної, Р. Фурдуй, І. Широковай та ін. Теоретичні та практичні проблеми формування та виховання екологічної культури порушено в роботах В. Андрущенка, М. Бауера, Л. Білик, В. Вернадського, А. Захлебного, І. Зязюна, О. Кудрявцевої, О. Лазебної, Н. Насонкіної, Р. Науменко, О. Пруцакової, Л. Руденко, С. Шмалей та інших відомих вітчизняних і закордонних дослідників.

Разом з тим, малодослідженими залишаються проблеми інституалізації екологічної освіти в Україні, роль знань, освіти як системного чинника формування екологічної культури.

Мета (Purpose). Метою статті є висвітлення значення освітнього середовища технічного фахового коледжу у формуванні екологічної культури здобувачів технічної освіти та визначення характеру і якісного рівня відносин між людиною та соціальним природним середовищем, що проявляється в системі ціннісних орієнтацій, що мотивують екологічну поведінку, котра реалізується в усіх видах людської діяльності.

Методи (Methods). Аналіз, синтез, узагальнення.

Результати (Results). Основою формування екологічної культури студентів технічного коледжу виступає оволодіння ними системою технічних, екологічних знань, розуміння закономірностей існування живої та неживої природи, формування науково-обґрунтованих принципів ставлення до довкілля.

Крім того, представлені взаємопов'язані компоненти екологічної культури студента: екологічна освіченість, екологічна свідомість та природоохоронна діяльність, що дають уявлення про спрямованість особистості, наявність знань, умінь та навичок, переконань, установок, екологічної відповідальності, готовності до еколого-творчої діяльності і т. д.

Як засвідчують наші дослідження, окрім перерахованих компонентів, у студента з'являється потреба у підтримці норм етичної поведінки в природі, виникає відчуття переживання за стан навколишнього середовища, засновані на світогляді, цілісності природи та її універсальній цінності; взаємозв'язків природи та суспільства, охорони природи тощо.

Під час цього основними засадами формування екологічної культури, виступають:

міждисциплінарний підхід у формуванні екологічної культури; систематичність та безперервність вивчення екологічного матеріалу; єдність інтелектуального й емоційно-вольового зв'язків у діяльності з вивчення та поліпшення навколишнього природного середовища; взаємозв'язок глобального, національного та краєзнавчого у розкритті екологічних проблем.

Екологічна культура студента (екологічна освіченість, екологічна свідомість та природоохоронна діяльність) формуються через певні форми та методи, що характеризують педагогічні умови ефективного функціонування.

Глобальна криза поставила людину в такі умови, коли від усунення наслідків катастроф необхідно переходити до превентивних дій, що у свою чергу потребує зміни свідомості, цінностей, світогляду людей. Провідна роль у цьому належить екологічному вихованню й освіті, метою яких є формування такої інтегративної якості особистості здобувача технічної освіти як екологічна культура, що в свою чергу організується в освітньому (соціокультурному) просторі технічного фахового коледжу. Формуючи екологічну культуру особистості здобувача технічної освіти, необхідно враховувати особливості кожного структурного компонента освітнього простору (просторово-предметний, соціальний та організаційно-технологічний компоненти), а також специфіку їх взаємозв'язку та взаємодії під час управління цим процесом. Щоб освітній простір став засобом формування екологічної культури особистості, необхідно зробити його особистісно значущим для студента технічного коледжу. Проте, «створюючи умови» варто пам'ятати про те, що і сам спеціально організований освітній простір технічного коледжу має піддаватися впливу особистості здобувача технічної освіти. У цьому випадку буде проявлятися активна, діяльнісна позиція здобувача технічної освіти як суб'єкта свого життєвого

простору – тієї частини навколишньої (природної та соціальної) дійсності, котра перебуває в безпосередній взаємодії з ним. Особистість студента технічного коледжу, котра формується, має усвідомлювати, що, діючи (виявляючи зовнішню активність), вона цим перетворює навколишнє середовище, яке в свою чергу, так само впливає на неї. Саме це і становить основу динамічної взаємодії людини та середовища її проживання, основу формування екологічної культури особистості здобувача технічної освіти.

У всіх цих визначеннях загальним є те, що сутність поняття розкривається через сукупність особистісних якостей людини, яка зумовлена знаннями й усвідомленою поведінкою стосовно навколишнього світу.

Враховуючи результати проведеного аналізу, під «екологічною культурою студентів технічного коледжу» розуміємо сукупність знань у галузі загальної, прикладної та соціальної екології, позитивне ставлення до подій, що відбуваються, котрі зачіпають навколишнє середовище й активну природоохоронну діяльність.

Педагогічні завдання викладача технічного коледжу пов'язані з роботою щодо вдосконалення знань студентів та особистісних екологічно доцільних якостей, що формуються під час цілеспрямованої діяльності з застосуванням інноваційних методів, які відповідають викликам сучасної молоді. На базі Вінницького технічного фахового коледжу було проведено вивчення рівня сформованості екологічної культури студентів 1-3 курсів віком 15–17 років загальна кількість, яких становила 378 осіб. Під час дослідження було виявлено: що 107 (28 %) студентів займаються активною природоохоронною діяльністю на вимогу викладачів, 107 (28 %) осіб зовсім не цікавляться проблемами навколишнього середовища, 238 (63 %) студентів не мають часу цікавитися проблемами екології; 23 (6 %) студенти

стверджують, що займатися екологічною діяльністю не їхня справа, вони не мають до цього ніякого інтересу, вважаючи цю діяльність дуже складною; 34 (9 %) студенти люблять природу лише за її природні багатства. Отже, екологічна діяльність не є привабливою для основного контингенту здобувачів технічної освіти всіх напрямів підготовки технічного коледжу.

«Тепер приділяється особлива увага інтерактивності навчання, дистанційній взаємодії зі студентами, що в сукупності допомагає досягати високої якості освітнього процесу. Для цього потрібне активне використання інтерактивних форм навчання (комп'ютерні симуляції, ділові та рольові ігри, розбір кейсів, психологічні й інші тренінги), а також проведення позааудиторної роботи, щоб формувати та розвивати професійні навички студентів» [5, с. 152].

Кожному лекційному заняттю відповідає практична робота, спрямована на закріплення теми, що вивчається. На практичних заняттях, відповідно робочої програми, застосовувалися різні активні методи: вікторини, ділові, рольові ігри, конкурси тощо. Як наочний матеріал використовувалися екологічні плакати, презентації, атласи та багато чого іншого, що сприяло становленню екологічної свідомості студентів технічного коледжу. Ефективними стали перегляди відеофільмів. До прикладу, для закріплення вивченої теми та розуміння проблем наслідків антропогенних впливів студентам технічного коледжу було показано відеофільм «Будинок. Історія подорожі». Після закінчення відеофільму між студентами зав'язалася дискусія про стан флори та фауни на Землі, студентів коледжу зацікавила ця тема.

«Методи активного навчання (дискусії, ділові ігри, моделювання виробничих ситуацій тощо), якщо відображають суть професії, формують професійні якості майбутнього фахівця,

становлять своєрідний полігон, на якому студенти можуть відпрацьовувати професійні навички в умовах, наближених до реальних. Глибокий аналіз помилок студентів, який проводиться під час підбиття підсумків, знижує ймовірність їх повторення в реальності. Все це сприяє скороченню терміну адаптації молодого фахівця до повноцінного виконання професійної діяльності...» [1, с. 20–21].

«Ігрові педагогічні програмні засоби забезпечують у порівнянні із звичайними авторськими навчальними інформаційними системами додаткові дидактичні можливості. На думку експертів, особливо ефективні комп'ютерні ділові ігри, орієнтовані на здобування кращих результатів розв'язання складних однотипних завдань конкуруючими групами студентів. Спілкування, що виникає під час цього, виступає як одна з форм самовираження особистості в інформаційній взаємодії з комп'ютером і колегами. Наголошується особлива роль комп'ютерних розважальних ігрових програм, що роблять реальний вплив на формування світогляду сучасних студентів (учнів), конкуруючи заступенем дії й впливу з такими інститутами, як сім'я, школа, етнос» [2, с. 408].

Розроблення сценаріїв і методичного супроводу ділових ігор здійснювалося на основі методичних рекомендацій [3; 4]. Запропонована авторами структура ділової гри зумовлена теоретичними уявленнями про неї як про форму контекстного навчання, в якому учасники ділової гри здійснюють навчально-професійну діяльність. В основі розроблення ділових ігор лежать створення імітаційної й ігрової моделей, які, поєднуючись і визначають структуру гри.

Для закріплення знань у галузі антропогенних впливів здобувачам технічної освіти було запропоновано таке завдання: описати ті антропогенні

впливи та їх наслідки, що відбуваються саме в їхньому місті.

Студенти чудово впоралися з цією роботою, показали поінформованість і здатність об'єктивно оцінювати екологічну ситуацію в м. Вінниці.

Одне з лекційних занять з дисциплін «Основи екології» й «Екологія», присвячене навколишньому середовищу, саме його компонентам (гідросфері, літосфері, атмосфері), спрямоване вивченню методів контролю над середовищем. Методом біоіндикації студенти коледжу скористалися на практичному занятті для вивчення стану якості однієї з водойм м. Вінниці. Для проведення дослідження було взято срібного карася. З кожного зразка риб здобувачами технічної освіти було зафіксовано 5 ознак: кількість променів у грудних і черевних плавниках, кількість зябрових тичинок, кількість глоткових зубів, кількість лусок у бічній лінії. Для аналізу асиметрії якісних ознак було розраховано середню кількість асиметричних ознак на особину за формулою. За одержаними даними було проведено оцінку якості довкілля в балах за інтегральним показником стабільності розвитку тварин. Оцінка показала, що водойма, де мешкав карась срібний, була забруднена. Ця робота дозволила самостійно переконатися, як діяльність людини впливає на живі організми. Отже, беручи участь у конкретній практичній роботі, студенти технічного коледжу долучалися до діяльності, спрямованої на захист природи м. Вінниці. Ця діяльність дозволила студентам глибше ознайомитися з базовими поняттями та методами, що використовуються в екології. Це виявилось не тільки корисним для студентів, а й досить цікавим. Проектна діяльність у поза-навчальній роботі – перспективний приклад оптимальної реалізації потенціалу екологічного виховання в технічному коледжі з урахуванням його специфіки: рівня освіти, пріоритетної спрямованості освітніх програм, віку студентів, типу, статусу закладу освіти, резервів

навколишнього соціуму, професійних кадрів.

Міське середовище й умови проживання в ньому – важлива тема цієї програми. Студенти з зацікавленням вивчали вимоги щодо екологічної безпеки міської квартири. Дебати на екологічні теми: «Пластикові пляшки – зручність повсякдення чи небезпека для здоров'я та довкілля?» та «Маленька батарейка – велика біда» давали можливість осмислити грамотність своєї поведінки зі знищення відходів. Після завершення студенти технічного коледжу зрозуміли шкоду, що наноситься всьому живому від пластику і побутових батарейок, зокрема від неправильної утилізації цих продуктів.

Проблеми сільського господарства та шляхи їх розв'язання теж знайшли відображення у змісті програми. Для знайомства з живим світом Поділля було проведено інтелектуальну гру «Що? Де? Коли?» на тему: «Тварини та рослини подільського краю». Студенти ознайомилися з тваринним світом Поділля, а також дізналися про природоохоронний статус цих організмів на цій території, що безпосередньо пов'язане з діяльністю людини. Тема «Природоохоронна діяльність» дозволила звернутися до типів природоохоронних організацій як на світовому, так і обласному рівнях. Вивчався законодавчий статус державних заповідників, національних парків. Для закріплення цієї теми студенти технічного коледжу підготували презентацію: «Природні території Поділля, що особливо охороняються». Особливо варто відзначити добровольчу природоохоронну діяльність студентів коледжу, до якої входили: прибирання території, відвідування притулку домашніх тварин, збирання макулатури та батарейок, виготовлення годівниць для птахів. Студенти брали активну участь у цій роботі.

Контрольний тест із вивчення екологічних знань студентів показав, що студенти технічного коледжу стали краще

розумітися в екологічних термінах, більше цікавитися екологічними проблемами, розуміти причини їх виникнення та наслідки. Заняття за освітньою програмою залучили студентів до усвідомленої природоохоронної діяльності, вони стали присвячувати свій час для допомоги навколишньому середовищу. Так, студенти з великим бажанням виїжджають у лісопаркові території для благоустрою, допомагають відновлювати ліс, активно збирають макулатуру. На виручені гроші купують речі, які необхідні для притулку бездомних тварин, приймають участь в екологічних проектах та олімпіадах.

Природоохоронна діяльність підтверджує, що цілеспрямована робота сприяє досягненню та розв'язанню педагогічних завдань, що впливає на професійну свідомість студентів. Все більше студентів технічного коледжу почали знаходити час і сили для активної природоохоронної роботи, не вважаючи цю діяльність важкою й обтяжливою. Результати практичної діяльності вказують на ефективність освітньої програми. Отже, проведена робота підтвердила, що педагогічно організована поза-навчальна робота може доповнювати освітній процес і бути ефективним засобом екологічного розвитку майбутніх технічних фахівців. Середовище технічного коледжу стало простором занурення в реальну професійно орієнтовану екологічну діяльність, в якій в органічному зв'язку навчальної та поза-навчальної діяльності в студентів технічного коледжу формується екологічна культура.

У той самий час «студенти одного із шести найпрестижніших у США коледжів провели цікаве дослідження: упродовж місяця вони вивчали «виробництво» сміття у коледжі. Підраховувались консервні банки, пакети, обгортковий папір, пляшки тощо. У результаті було вирішено відмовитись від марнотратства: використовувати мінімум обгорткового паперу, багаторазово використовувати

поліетиленові пакети, здавати пляшки. Дослідження допомогло студентам дізнатись про комплекс складних екологічних питань із відходами, а саме: скільки води необхідно для миття пакетів? скільки палива треба спалити, щоби виробити необхідну енергію? скільки відходів з'явиться у результаті додаткових процесів? Встановлюючи подібні причинно-наслідкові зв'язки студенти починають по-справжньому оволодівати природоохоронними технологіями та розуміти питання забруднення довкілля [6].

Динаміка науково-технічного прогресу в першій половині ХХІ століття виявила та загострила безліч проблем, що потребують невідкладного розв'язання. Досягнення науки та техніки стали становити найбільшу загрозу подальшого існування людського суспільства. Бурхливий розвиток цивілізації призвів до того, що природа не встигає пристосовуватися до технічної діяльності людини, що швидко змінюється в ній та її споживчому відношенню до природних ресурсів. Це призвело до загострення екологічної ситуації в сучасному суспільстві та розвитку екологічної кризи.

Технократизм у культурі породжує технократичну свідомість, що проявляється у зниженні моральної регуляції людиною своєї поведінки та діяльності, загостренні прояву раціоналізму та прагматизму в професійній діяльності, а також в експансіонізмі щодо природи.

Подолання цієї ситуації суспільство вбачає у переході до нової стратегії розвитку цивілізації. Нова стратегія розвитку цивілізації пов'язується з екогуманітарною парадигмою, гуманізацією суспільної свідомості, підвищенням рівня екологічної культури людства.

Висновки і перспективи (Discussion). Найважливішим інститутом, що формує екологічну культуру та механізми її успадкування, є система освіти. Тому освіту нині необхідно розглядати як один із

головних чинників, що зумовлюють вихід із екологічної кризи та сприяють соціальному й економічному прогресу суспільства.

На цій основі стратегічним напрямом розвитку освіти є її екологізація, метою якої є формування екологічної культури. Екологічна культура визначає характер і якісний рівень відносин між людиною та соціальним природним середовищем, що проявляється в системі ціннісних орієнтацій, що мотивують екологічну поведінку та реалізуються у всіх видах людської діяльності.

У сучасних умовах проблема формування екологічної культури фахівців із вищою освітою для подальшого гармонійного розвитку людського суспільства та біосфери є загальноновизнаною.

Найбільш інтенсивний вплив на навколишнє середовище надає діяльність фахівців технічного профілю, тому що вони володіють внаслідок своєї професійної праці потужними технічними та технологічними засобами впливу на навколишнє середовище.

У сучасних соціально-економічних умовах суспільству потрібні інженери, здатні забезпечити вихід суспільства з екологічної ситуації, тобто фахівці, що володіють високою екологічною культурою.

Проведений аналіз наукової літератури показав наступне. Екологічна культура особистості виступає предметом формування на всіх рівнях існуючої системи освіти. Формування екологічної культури засобами поза-навчальної роботи в студентів технічних коледжів розглядається науковцями в контексті загальної культури особистості та її формування здійснюється під час вивчення традиційних курсів екології, екології людини, промислової екології, безпеки життєдіяльності. Тим часом, саме для майбутніх фахівців технічних профілів високий рівень сформованої екологічної культури є умовою ефективного здійснення професійної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Бадюк Ю. В., Коношевський Л. Л. Педагогічні підходи до класифікації ділових ігор. *Наук. записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2007. № 9. С. 20–25.

2. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Бойчук В. М., Гордійчук Г. Б., Коношевський Л. Л., Коношевський О. Л., Опушко Н. Р., Шестопал О. В. Підготовка майбутніх учителів в освітньо-інформаційному середовищі закладів вищої освіти засобами інформаційно-комунікаційних технологій : [монографія] ; за ред. академіка НАПН України Р. С. Гуревича. Вінниця : ТОВ Фірма «Планер», 2019. 564 с.

3. Кириленко Н. М. Методичні рекомендації щодо розробки і практичного застосування комп'ютерних дидактичних ігор у професійній підготовці майбутніх учителів математики й інформатики. Вінниця: ГЛОБУС-ПРЕС, 2009. 36 с.

4. Коломієць А. М., Крижанівська В. П. Використання ділових ігор, ігрових прийомів і ситуацій у навчально-виховному процесі. Вінниця : ВДПУ, 2008. 36 с.

5. Коношевський Л. Л., Деркач А. М. Застосування мультимедійних технологій в інформаційному освітньому середовищі ЗВО. *The 13th International scientific and practical conference "Perspectives of world science and education" (September 9-11, 2020) CPN Publishing Group, Osaka, Japan*. 2020. Р. 150–160.

6. Саєнко Т. В. Екологічний потенціал вищої освіти, зокрема вищої технічної школи. Вісник Національного авіаційного університету. Зб. наук. праць. Педагогіка. Психологія. 2017. № 11. С. 121–131.

7. Саєнко Т. В. Освіта екобезпечного інформаційного суспільства: проблеми і перспективи : монографія. Київ : Освіта України. 2008. 233 с.

References

1. Badyuk Y.V., Konoshevsky L.L. (2007) Pedagogical approaches to the classification of business games. Science. notes of Ternopil National Pedagogical University. Series: Pedagogy. 2007. № 9. S. 20–25. [in Ukrainian]

2. Gurevich R.S., Kademiy M. Yu., Boychuk V.M., Gordiychuk G.B., Konoshevsky L.L., Konoshevsky O.L., Opushko N.R., Shestopal O.V. (2019) Preparation future teachers in the educational and information environment of higher education institutions by means of information and communication technologies: [monograph]; for order. Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine RS Gurevich. Vinnytsia: Planer Firm LLC, 2019. 564 p. [in Ukrainian]

3. Kyrylenko N.M. (2009) Methodical recommendations for the development and practical application of computer didactic games in the training of future teachers of mathematics and computer science. Vinnytsia: GLOBUS-PRESS, 2009. 36 p. [in Ukrainian]

4. Kolomiets A.M., Kryzhanivska V.P. (2008) The use of business games, game techniques and situations in the educational process. Vinnytsia: VSPU, 2008. 36 p. [in Ukrainian]

5. Konoshevsky L.L., Derkach A.M. (2020) Application of multimedia technologies in the information educational environment ZVO. The 13th International scientific and practical conference “Perspectives of world science and education” (September 9-11, 2020) CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2020. P. 150–160. [in Ukrainian]

6. Saenko T.V. (2017) Ecological potential of higher education, in particular higher technical school. Bulletin of the National Aviation University. Coll. Science. wash. Pedagogy. Psychology. 2017. № 11. S. 121–131. [in Ukrainian]

7. Saenko T.V. (2008) Education of eco-safe information society: problems and prospects: monograph. Kyiv: Education of Ukraine. 2008. 233 p. [in Ukrainian]

TECHNICAL COLLEGE EDUCATIONAL ENVIRONMENT - A SPACE OF IMMERSION INTO REAL PROFESSIONALLY ORIENTED ECOLOGICAL ACTIVITY

Y. Koval

Abstract. *The article highlights the importance of the educational environment of the technical college in the formation of ecological culture of technical education and identifies the nature and quality of the relationship between man and the social environment, which is manifested in the system of values that motivate environmental behavior in all human activities. Ecologically cultural personality of the technical education seeker has a high level of ecological knowledge, developed ecological thinking, in his behavior is guided by the priority of ecological values, explores his profession as an effective means of improving the environment and solving environmental problems. The publication considers the approaches to the formation of ecological culture during classroom and extracurricular activities and on their basis reveals the role, significance and directions of the formation of ecological knowledge of students of technical college. It was found that the use of interactive technologies allows to intensify the assimilation and creative use of theoretical material; allows the model of technical education to model vital ecological situations; to involve students of technical college in the decision of ecological problems, the decision by them of nature-responsible problems, acquisition of practice of ecological activity in college.*

Key words: *ecological culture, ecological education, interactive learning technologies, educational process, ecological knowledge, ecological consciousness, technical vocational college.*

DOI:

ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ ПАТРІОТИЗМУ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УКРАЇНІ (1930–1941 РОКИ)

Т. ЛУШПАЙ, аспірантка, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

E-mail: tany1995luspa@gmail.com

Анотація: у статті розглянуто проблему патріотичного виховання дітей дошкільного віку в період 1930-1941 років на фоні політичних змін у країні. Доведено їх спрямованість на вирішення проблеми патріотичного відродження українського народу, на створення національної дошкільної виховної системи на засадах народності, здійснення виховання підростаючого покоління на традиціях і досягненнях народної педагогічної думки. Проаналізовано зміст джерельної бази 30-х-40-х років ХХ століття. Визначено сутність поняття «почуття патріотизму». Визначено, що в 1930–1941 роки були злетом розвитку дошкільної освіти та виховання почуття патріотизму у дітей дошкільного віку, періодом занепаду системи дошкільної освіти став початок Другої світової війни.

Ключові слова: патріотичне виховання, виховання патріотичних почуттів, патріотичні почуття, розвиток дошкільної освіти, національні ідеї, дошкільне виховання, розбудова української системи виховання.

Актуальність (Introduction). У сучасних суспільно-політичних умовах, коли Україна відстоює свободу й територіальну цілісність, пріоритетного значення набуває патріотичне виховання особистості. Сензитивним для формування основ патріотизму є дошкільний вік, адже тоді відбувається формування свідомості, інтенсивно розвиваються почуття та емоції. Розбудова Української держави, інтеграція і глобалізація соціальних, економічних та культурних процесів вимагають кардинального оновлення національної освіти України. В галузі дошкільної освіти в Україні в контексті формування почуття патріотизму почали відбуватись суттєві зміни на початку 30-х років ХХ століття. У цей період були створені дошкільні заклади, окреслено завдання й зміст навчально-виховної роботи в них, розроблено навчально-методичне забезпечення. Метою виховання в дошкільних закладах визначалися всебічний розвиток дітей і виховання в них любові й відданості Батьківщині. Водночас виховна робота з формування патріотизму була уніфікована й

підмінювалася розвитком інтернаціоналізму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Проблеми виховання патріотичних почуттів у дітей дошкільного віку присвячено чимало наукових розвідок діячів культури, педагогів та письменників України, таких, як: Л. Українка, Т. Шевченко, Г. Ващенко, О. Духнович, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Проблему формування почуття патріотизму в контексті виховання дітей дошкільного віку в дусі українського патріотизму розглядають українські дослідники: О. Вишневецький, Т. Гавлітіна, М. Качур, Г. Коваль, В. Кузь, В. Кузьменко, В. Матящук, М. Стельмахович.

Мета (Purpose). Мета статті – на основі розгляду соціально-політичних трансформацій періоду 1930–1941 рр. висвітлити основні думки провідних громадських діячів, освітян щодо розвитку дошкільної освіти та патріотичного виховання дітей дошкільного віку.

Результати (Results). Сучасні вчені визнають виховання почуття патріотизму найважливішим завданням усієї системи освіти, а сам патріотизм розглядають як прояв принципу моралі. М. Ярмаченко розкриває сутнісну основу цього принципу: «... піклування про інтереси та історичну долю країни й готовність заради неї на самопожертви; вірність вітчизні, що бореться з ворогами; гордість за соціальні та культурні досягнення своєї країни; співчуття до страждання народу і негативне ставлення до соціальних пороків суспільства; повага до історичного минулого вітчизни і успадкування його традицій; прив'язаність до місця проживання (до міста, села, області, країни в цілому)» [1, с. 356].

Г. Кравченко зазначає, що «патріотичні почуття – це результат цілеспрямованого виховного впливу на дитину з наймолодшого віку. Патріотичне почуття за своєю природою – інтегральне, оскільки об'єднує в єдине ціле всі складники розвитку особистості – моральний, трудовий, розумовий, естетичний, фізичний. Воно формується поступово, під впливом навколишнього середовища та інших виховних чинників. Бути патріотом – означає любити материнську мову, свій дім, батьків і всіх людей, природу рідного краю, звичаї, шанувати традиції народу, людську працю, прагнути не лише зберігати духовні скарби народу, а й примножувати їх» [2, с. 3].

Виховання почуттів починається з ознайомлення дітей з близьким і доступним змістом; на основі цих знань виховують первинні почуття, які поступово перетворюються на осмислене й обґрунтоване ставлення дитини до навколишнього. Любов до Батьківщини для дитини дошкільного віку – це любов до того, що її оточує, і до тих, хто про неї піклується [3, с. 17].

Аналіз системи виховання патріотичних почуттів у дітей

дошкільного віку радянського періоду дозволить запобігти помилок у вихованні дітей, допущених у радянському періоді. Отже, зростає інтерес до ретроспективного аналізу виховання патріотичних почуттів дітей дошкільного віку.

Вивчення змісту джерельної бази 30-х-40-х років ХХ століття дозволяє констатувати, що в цей період зростає кількість дошкільних навчальних закладів, та, відповідно, їх функціональна спрямованість. Так, у 30-ті рр. ХХ століття створювались ясла для дітей від народження до 4 років. Відкривались спеціалізовані дитячі комуни під назвою «Будинки дитини», в яких діти могли знаходитись в умовах колективної життєдіяльності протягом 8 годин. На початку 1930 року починають працювати сезонні та стаціонарні дошкільні заклади в сільській місцевості, які охоплювали навчально-виховним процесом дітей різновікових груп.

Щодо класифікації дошкільних навчальних закладів за типами, то упродовж першої половини 30-х рр. ХХ ст. основними соціальними організаціями в структурі соціального інституту освіти, що спрямовувались на реалізацію суспільного дошкільного виховання, були сезонні дитячі садки, ясла та майданчики, кількість яких постійно і значно збільшувалась. Соціальні організації суспільного дошкільного спрямування сезонного типу при створенні відповідних умов мали чітко виражену тенденцію перетворюватися на стаціонарні.

На території України з 1930 р. партійними керівними структурами за допомогою методів тоталітарно-репресивного характеру було встановлено модель загальнорадянської шкільної освіти, хоча офіційного проведення шкільної реформи не було. У цей час педагогічна наука і практика відчувала тиск з боку партійного керівництва, внаслідок чого авторитарна педагогіка витісняє

залишки вільного виховання. Відповідно, за таких умов в 30-ті рр. ХХ ст. в дитячих садках України забезпечувався процес формування почуття патріотизму в дітей [4].

На початку 30-х рр. ХХ ст. на території України, що на той час входила до складу Радянського Союзу, у місцях компактного проживання представників інших національностей відкривались садки, що враховували специфіку етнічного середовища. Як зазначає Л. Артемова, у 1931 р. в Києві працювали ассирійський, татарський, вірменський, грецький, китайський, польський, німецький, чеський дитячі садки. У той час для загального та патріотичного виховання дітей важливим було те, що в усіх дитячих садках, крім китайського, виховання здійснювалося рідною мовою [4].

На території України з 1930 р. партійними керівними структурами за допомогою методів тоталітарно-репресивного характеру було встановлено модель загальнорадянської шкільної освіти, хоча офіційного проведення шкільної реформи не було. У цей час педагогічна наука і практика відчувала тиск з боку партійного керівництва, внаслідок чого авторитарна педагогіка витісняє залишки вільного виховання. Відповідно, за таких умов в 30-ті рр. ХХ ст. в дитячих садках України забезпечувався процес формування почуття патріотизму в дітей [4].

Тому можна зробити висновок, що на початку 30-х рр. ХХ ст. внаслідок системної та цілеспрямованої роботи партійних органів та центральних органів державної влади система дошкільного виховання достатньо зміцніла, набула розгалуженої структури, стала популярною та набула статусу вагомого чинника виховання дітей дошкільного віку. Але при цьому спостерігалась тенденція щодо переведення на російську мову роботи вихователів з дітьми, що, відповідно, заважало повноцінній національній

самоідентифікації дітей дошкільного віку та формування патріотичної свідомості в них [5].

Аналіз динаміки відкриття в цей час дитячих садків показує, що на початку 1936 р. в Україні функціонувало 4609 стаціонарних дитячих садків, в яких виховувалося 216 400 дітей дошкільного віку [6, с. 200]. Досягти таких результатів вдалося завдяки тому, що проблема відкриття дитячих садків, організації сезонних майданчиків вирішувалася централізовано на державному рівні з широким залученням різних відомств та громадськості, оскільки того вимагали чинники соціального та соціально-культурного значення.

Подальший розвиток системи дошкільних закладів на території України зупинила Друга світова війна, що розпочала фашистська Німеччина. Протягом 1941–1943 рр., коли територія нашої держави була окупована німецькими військами, багато дитячих садків та закладів освіти було знищено. За таких умов система дошкільних закладів була зруйнована.

Висновки і перспективи (Discussion). Аналіз архівних та наукових джерел дозволяє зробити висновок про те, що 30-ті рр. минулого століття знаменувалися подальшим розвитком та зміцненням системи дошкільної освіти саме у напрямі патріотичного виховання та на цьому тлі формуванням у них патріотичних почуттів.

Висновки і перспективи (Discussion). Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні та виробленні конкретних пропозицій щодо шляхів застосування досвіду виховання патріотичних почуттів дітей дошкільного віку в 1930-1941 роки для розв'язання актуальних проблем у сучасних освітніх процесах в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. К.: Пед. думка, 2001. 516 с.
2. Кравченко Г. Ю. Метод проектів у розвитку якості дошкільної освіти. Х.: Ранок, 2016. 176 с.
3. Кривоніс М. Л. Патріотичне виховання в ДНЗ. Х.: Ранок, 2016. 192 с.
4. Артемова Л. В. Історія педагогіки України. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Либідь, 2006. 424 с.
5. Мусієнко В. С. Проблема формування почуття патріотизму в історико-педагогічному контексті / Наукові записки: зб. праць молодих вчених та аспірантів ХГПА / [Історико-педагогічні дослідження в Україні: стан, проблеми, перспективи: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. аспірантів та молодих учених (Хмельницький, 18 жовтня 2012 р.)]. Хмельницький: ХГПА, 2012. Вип. 1. С. 149-156.
6. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР / Редакційна колегія: Бондар А. Г., Дзеверін О. Г., Кобзар Б. С., Костюк Г. С., Мазуркевич О. Р., Чепелєв В. І., Шевченко В. С. К.: Радянська школа, 1967. 482 с.

1. Pedahohichnyi slovnyk / za red. M. D. Yarmachenka. K.: Ped. dumka, 2001. 516 s.
2. Kravchenko H. Y. Metod proektiv u rozvytku yakosti doshkilnoi osvity. Kh.: Ranok, 2016. 176 s.
3. Kryvonis M. L. Patriotychne vykhovannia v DNZ. Kh.: Ranok, 2016. 192 s.
4. Artemova L. V. Istoriia pedahohiky Ukrainy. Pidruchnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. K.: Lybid, 2006. 424 s.
5. Musiienko V. S. Problema formuvannia pochuttia patriotyizmu v istoryko-pedahohichnomu konteksti / Naukovi zapysky: zb. prats molodykh vchenykh ta aspirantiv KhHPA / [Istoryko-pedahohichni doslidzhennia v Ukraini: stan, problemy, perspektyvy: materialy mizhvuz. nauk.-prakt. konf. aspirantiv ta molodykh uchenykh (Khmelnitskyi, 18 zhovtnia 2012 r.)]. Khmelnytskyi: KhHPA, 2012. Vyp. 1. S. 149-156.
6. Narodna osvita i pedahohichna nauka v Ukrainskii RSR / Redaktsiina kolehiia: Bondar A. H., Dzeverin O. H., Kobzar B. S., Kostyuk H. S., Mazurkevych O. R., Chepeliev V. I., Shevchenko V. S. K.: Radianska shkola, 1967. 482 s.

REFERENCES

EDUCATION OF PATRIOTISM IN THE CHILDREN OF PRESCHOOL AGE IN UKRAINE (1930–1941)

T. Lushpay

Abstract. *the article considers the problem of patriotic upbringing of preschool children in the period 1930-1941 against the background of political changes in the country. Their focus on solving the problem of patriotic revival of the Ukrainian people, on the creation of a national preschool educational system on the basis of nationality, the education of the younger generation on the traditions and achievements of folk pedagogical thought. The content of the source base of the 30s-40s of the XX century is analyzed. The essence of the concept of "sense of patriotism" is defined. It is determined that in 1930-1941 there was a rise in the development of preschool education and education of patriotism in preschool children, a period of decline of the preschool education system was the beginning of World War II.*

Key words: *patriotic education, education of patriotic feelings, patriotic feelings, development of preschool education, national ideas, preschool education, development of the Ukrainian education system.*

DOI:

УДК 37.018.43:004

**ТЕХНОЛОГІЇ ІНТЕГРАЦІЇ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ І СЕРВІСІВ В УМОВАХ
ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ**

О. Г. КУЗЬМІНСЬКА, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри
інформаційних систем і технологій

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: o.kuzminska@nubip.edu.ua

О. Г. ГЛАЗУНОВА, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри
інформаційних систем і технологій

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: o-glazunova@nubip.edu.ua

М. В. МОКРІЄВ, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри
інформаційних систем і технологій

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: m.mokriev@nubip.edu.ua

В. І. КОРОЛЬЧУК, доктор філософії, доцент кафедри інформаційних систем і
технологій

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: korolchuk@nubip.edu.ua

Т. В. ВОЛОШИНА, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри
інформаційних систем і технологій

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: t-voloshina@nubip.edu.ua

Анотація. Потреба пришвидшеної цифровізації освіти, спричинена карантинними обмеженнями COVID-19 (загальний контекст) та військовими діями на території України (локальний контекст), актуалізує дослідження з проєктування технологічно збагачених систем підтримки дистанційного навчання в закладах вищої освіти. Матеріали даної статті присвячено визначенню впливу інформаційних технологій доставки контенту та підтримки освітньої комунікації суб'єктів освітнього процесу на ступінь задоволеності студентів реалізацією закладом вищої освіти дистанційного навчання. Подано огляд та здійснено класифікацію різних типів інтеграції освітніх ресурсів і сервісів. Виділено два підходи до інтеграції (активний і пасивний) та три основних типи (інтеграція авторизації, сховищ та ресурсів). Зазначено особливості застосування визначених типів інтеграції для підтримки задоволеності студентів та запропоновано приклади реалізації на прикладі LMS Moodle. Подано результати проведення моніторингу задоволеності представленими технологіями інтеграції освітніх ресурсів і сервісів у межах платформи Moodle під час дистанційного навчання студентів факультету інформаційних технологій НУБіП України. 162 студенти в цілому зазначили високий рівень задоволеності застосуванням інтеграції сторонніх освітніх ресурсів і сервісів – середнє значення становило 2,20 балів при пороговому значенні позитивного ставлення 1,5. Студенти за всіма показниками позитивно оцінили інтеграцію освітніх ресурсів і сервісів в ЕНК, проте найбільший вплив на задоволеність становить, на думку студентів, інтеграція освітніх ресурсів (середнє значення 2,41). Визначено потребу розробки методичних рекомендацій щодо реалізації різних типів інтеграції освітніх ресурсів і сервісів до інституційного середовища закладу освіти.

Ключові слова: освітні ресурси, освітні сервіси, інтеграція освітніх ресурсів

Актуальність (Introduction).

Популярність масових відкритих онлайн-курсів (МООС) у неформальній освіті після спалаху COVID-19 спричинила додаткові дослідження [1], зокрема, щодо педагогічно виваженого використання як ресурсів, так і досвіду здійснення неформальної освіти при організації дистанційного навчання в закладах вищої освіти [2]. В цьому контексті слід зауважити, що, хоча дистанційна освіта покладається на інформаційні технології доставки контенту та підтримки освітньої комунікації, вплив цих технологій на формування освітнього досвіду та ступеня задоволеності студентів потребує додаткових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications).

Результати попередніх досліджень є підставою для висловлення припущення щодо суттєвого впливу технологій та інструментів, які використовуються в дистанційному навчанні, на досвід навчання та задоволеність студентів [3]. При цьому слід відмітити важливість визначення ступеня задоволеності студентів для моніторингу дистанційного навчання в закладі освіти, оскільки задоволеність, яку можна виміряти кількісно, пов'язана із мотивацією до навчання та наполегливістю студентів.

У дослідженні організації дистанційного навчання під час пандемії COVID-19 Ель Рефае (El Refae) зі співавторами зазначають, що на ступінь задоволеності студентів можуть впливати якість технологій та інструментів дистанційного навчання, врахування стилів навчання, добір відповідних ресурсів та послуг, а також готовність викладачів та студентів до реалізації дистанційного навчання [4]. Отже, якість технологій та інструментів відіграє важливу роль у виконанні очікувань та задоволеності студентів [4]

за умови готовності до організації якісної дистанційної освіти як на рівні закладу освіти (наявність цифрового освітнього середовища [5] та системи підготовки науково-педагогічних працівників до реалізації е-навчання [6]), так суб'єктів освітнього процесу. Оскільки попередні дослідження авторів підтверджують достатній рівень готовності студентів та викладачів до реалізації дистанційного навчання [5], а докладний опис та порівняння ресурсів та основних освітніх послуг онлайн курсів подано у [2], **фокусом даного дослідження** є розгляд технологічного аспекту реалізації системи підтримки дистанційного навчання.

Завдання:

1. Проаналізувати технології інтеграції освітніх ресурсів і сервісів та запропонувати варіанти такої інтеграції на прикладі LMS Moodle.

2. Визначити вплив запропонованого підходу інтеграції різних освітніх ресурсів і сервісів на одній платформі на ступінь задоволеності студентів дистанційним навчанням.

Методи (Methods). Для реалізації першого завдання застосовувались методи порівняльного аналізу, синтезу й узагальнення, а також методи структурного моделювання та дизайну. Для реалізації другого завдання застосовано методи вибіркового опитування.

Результати (Results). Окреслити кордони технологій, які використовуються в сучасних університетах, доволі складно. Широкий спектр таких технологій, як правило, включає системи управління навчанням, інструменти для ведення блогів, дискусійні форуми, сайти закладок, вікі-спільноти, сайти соціальних мереж, послуги хмарних обчислень, доповнену та віртуальну реальність тощо. Тому актуалізується

проблема інтеграції різних освітніх ресурсів і сервісів та надання єдиної точки входу для доступу до них для студентам певного закладу освіти. Оскільки технічні можливості інтеграції окремих компонентів інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти подано у попередньому дослідженні авторів статті [7] та монографії [8], зосередимось на використанні інструментів LMS Moodle для інтеграції різних онлайн ресурсів і сервісів в межах електронного навчального курсу.

Система Moodle для доставки навчального контенту може оперувати як великою кількістю власних модулів та елементів, так і забезпечити інтеграцію зовнішніх навчальних елементів в електронний навчальний курс. Останнє реалізується шляхом пасивного додавання «чужого» коду (підхід 1) чи «активної» інтеграції сторонніх сервісів (підхід 2) з подальшим перенесенням результатів діяльності студентів та викладачів до відповідних ресурсів електронного навчального курсу.

Перший підхід не вимагає від середовища LMS Moodle спеціальних інтеграційних модулів, проте, у такий спосіб можна інтегрувати лише сервіси, для яких доступна можливість вбудовування коду в інші ресурси. Наприклад, урізноманітнити ресурси електронного навчального курсу з урахуванням навчальних стилів студентів можна шляхом вбудовування документів Google або Microsoft 365, схем Miro або Thinglink, математичних формул GeoGebra та інших. Для цього необхідно: створити дидактичний елемент на сторонньому ресурсі; вибрати одну з доступних опцій для поширення (наприклад, «поділитися» чи «публікувати в інтернеті»); скопіювати наданий для вставки код; вставити отриманий код на сторінку електронного навчального курсу.

Разом з тим, така інтеграція є суттєво обмеженою з точки зору фіксації результатів діяльності, що

здійснюється на сторонньому ресурсі. Це не сприяє підвищенню задоволеності студентів, оскільки не зменшує транзакційну відстань «студент-викладач», що є важливо у реалізації якісної дистанційної освіти [3]. Для цього слід застосовувати активні інтеграції через API, які надають сторонні сервіси. В такому випадку між інституційною LMS Moodle та стороннім сервісом передаються дані студентів для авторизованого входу з наступною передачею результатів їх діяльності у формі бального оцінювання чи створеного контенту. При цьому слід зазначити, що для перенесення результатів освітньої діяльності студентів до інституційної системи керування навчанням крім авторизованого входу необхідно реалізувати також синхронізацію з визначеними сторонніми ресурсами бібліотек стандартів. Загалом для реалізації «активної» інтеграції застосовують: інтеграцію авторизації (1); інтеграцію інтернет сховищ (2); інтеграцію навчальних стандартів як от: SCORM, IMS, LTI, H5P (3).

Інтеграція авторизації (1) означає, що база даних користувачів знаходиться на сторонньому ресурсі та при спробі увійти до навчального середовища LMS Moodle направляє введені дані на сервер авторизації для перевірки достовірності наданих даних. LMS Moodle підтримує такі способи сторонньої авторизації: зовнішня база даних (доступ до таблиць популярних реляційних СУБД); сервер LDAP (ієрархічна база даних зі стандартом, який підтримує багато програмних засобів; може бути використано openLDAP, MS Active Directory, Red Hat Directory Server та ін.); аутентифікація мережі Moodle (за допомогою цього є можливість створити навчальну мережу з вузлами на базі LMS Moodle); CAS сервер (сервер єдиної точки входу); сервер Shibboleth (сервер єдиної точки входу для закладів освіти); автентифікації по LTI (доступ до

навчальних ресурсів сторонніх сервісів, які підтримують стандарт LTI); OAuth 2 автентифікація (підтримується такими великими хмарними сервісами як Google, Microsoft 365, Facebook, LinkedIn та ін.). Слід зазначити, що LMS Moodle підтримує паралельну авторизацію різних користувачів з різних сервісів. Тобто, хтось може бути авторизований напряму в інституційному середовищі закладу освіти, хтось авторизуватися з корпоративної бази даних LDAP, а хтось заходити зі свого облікового запису Google.

Інтеграція інтернет сховищ (2) дозволяє зберігати файли на зовнішніх (по відношенню до інституційного середовища закладу освіти) сховищах. Студенти та викладачі можуть напряму з елементів електронного навчального курсу (ЕНК) переходити до своїх сховищ та звідти приєднувати (копіюванням або прямим посиланням) файли. LMS Moodle підтримує інтеграцію з такими зовнішніми сховищами як: Box.net, Dropbox, EQUELLA, Flickr, Google Диск, Merlot.org, Nextcloud, OneDrive, Amazon S3, WebDAV, Вікімедія, Youtube. Якщо заклад освіти підключається до сервісів Google Workspace for Education або Microsoft 365 for Education, то доречним є інтеграції з Google Диск та OneDrive відповідно. В результаті користувачі навчального середовища зможуть, за потреби, завантажувати необхідні

файли в ЕНК (викладачі - навчальні матеріали, студенти - результати виконаних завдань). У випадку, якщо заклад освіти організовує власне файлове сховище для документів, доцільним є використання відкритої платформи Nextcloud з наступною інтеграцією цього сервісу з інституційною LMS Moodle. Інтеграція може бути реалізована не з одним сервісом, а з повним набором сервісів, в яких є зацікавлення у студентів та викладачів.

Інтеграція навчальних ресурсів (3), створених з дотриманням електронних стандартів для дистанційного навчання, дозволяє створити розподілене навчальне середовище спільного використання. Одним із найбільш поширених стандартів навчальної взаємодії між різними освітніми платформами є Learning Tools Interoperability (LTI), основне завдання якого полягає в інтеграції платформи дистанційного навчання (наприклад, Moodle, Open edX, Coursera, Instructure Canvas) з іншими сервісами та ресурсами шляхом створення спеціальних плагінів. Завдяки даній стандартизації, немає потреби розробляти й оновлювати такі модулі, якщо платформа і зовнішні програмні засоби підтримують стандарт LTI. На рис. 1 наведено схему інтеграції зовнішніх освітніх ресурсів і сервісів через стандарт LTI.

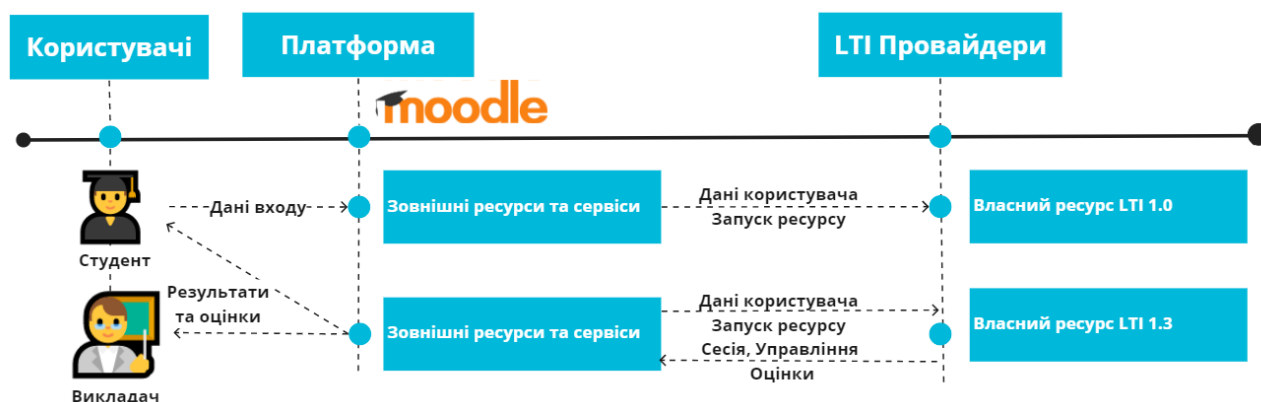

Рис. 1. Інтеграція зовнішніх освітніх ресурсів і сервісів через стандарт LTI

Використання стандарту LTI, порівняно зі звичайним вбудовуванням

зовнішніх освітніх ресурсів та сервісів, дозволяє автоматично здійснювати аутентифікацію (використовуючи наявні

відомості про користувача) за даними однієї навчальної платформи на іншій та відповідно передавати дані про успішність між ними, забезпечуючи безпечність зв'язку.

Для вбудовування зовнішніх освітніх ресурсів і сервісів використовується постачальник засобів (провайдер), який підтримує стандарт LTI. Такими постачальниками можуть виступати різноманітні платформи електронного навчання, а саме: Khan Academy (<https://uk.khanacademy.org>), Coursera (<http://www.coursera.org>), TED Ed (<https://www.ted.com>), OpenEd Assessments (<https://www.eduappcenter.com>), Discovery Education (<http://www.discoveryeducation.com>), Harvard Business Publishing (<http://harvardbusiness.org>).

Викладачу надається можливість створення засобу зовнішньої діяльності або пропонується використання наявного інструменту, який налаштовується адміністратором сайту (навчальної платформи).

Окремо можна виділити інтеграцію до ЕНК таких стандартів, як xAPI та CMI5 (це логічне продовження розвитку SCORM), а також H5P (заміна вже застарілої технології FLASH), які дозволяють використовувати переносний формат навчальних елементів з високим ступенем адаптації до мобільних пристроїв. Цей підхід базується на вбудовуванні цих технологій в систему управління навчанням закладу освіти без потреби зовнішньої інтеграції.

Власне H5P надає викладачам легкий та доступний інструментарій для створення понад 50 видів різноманітного

навчального контенту, в тому числі з автоматизованою перевіркою засвоєного матеріалу або гейміфікацією освітнього процесу. Використовуючи H5P можна створювати навчальний контент відповідно до навчальних стилів студентів, а тісна інтеграція з системами управління навчанням дозволяє додавати результати виконання навчальних завдань до журналу оцінок курсу.

Для визначення впливу застосування різних технологій інтеграції зовнішніх навчальних елементів в ЕНК (II завдання дослідження), в рамках проведення моніторингу задоволеності студентів дистанційним навчанням студентам факультету інформаційних технологій НУБіП України було запропоновано оцінити різні типи інтеграції ресурсів з позиції задоволеності студентів за 4-бальною шкалою (0 – незручно використовувати; 1 – більше незручно, ніж зручно; 2 – більше зручно, ніж не зручно; 3 – зручно використовувати) (<https://forms.gle/Yt7GupzLC1yws52a8>).

В опитуванні взяло участь 162 студенти спеціальностей “Інженерія програмного забезпечення”, “Комп’ютерні науки”, “Комп’ютерна інженерія”. В курсах, що пропонувались для оцінювання, було реалізовано усі типи інтеграції, причому інтеграція авторизації та інтеграція сховищ реалізовані на рівні адміністрування порталу університету (<https://elearn.nubip.edu.ua/>), а інтеграцію коду та навчальних ресурсів здійснювали викладачі – автори ЕНК відповідних навчальних дисциплін. Отримані результати представлено у таблиці.

Таблиця. Результати оцінювання інтеграції освітніх ресурсів і сервісів в ЕНК

	Кількість оцінок студентів за шкалою 0..3				Середня оцінка
	3	2	1	0	
Інтеграція авторизації	56	78	26	2	2,16
Інтеграція сховищ	56	98	4	4	2,27
Інтеграція коду	26	104	30	2	1,95

Інтеграція навчальних ресурсів	82	66	12	2	2,41
--------------------------------	----	----	----	---	------

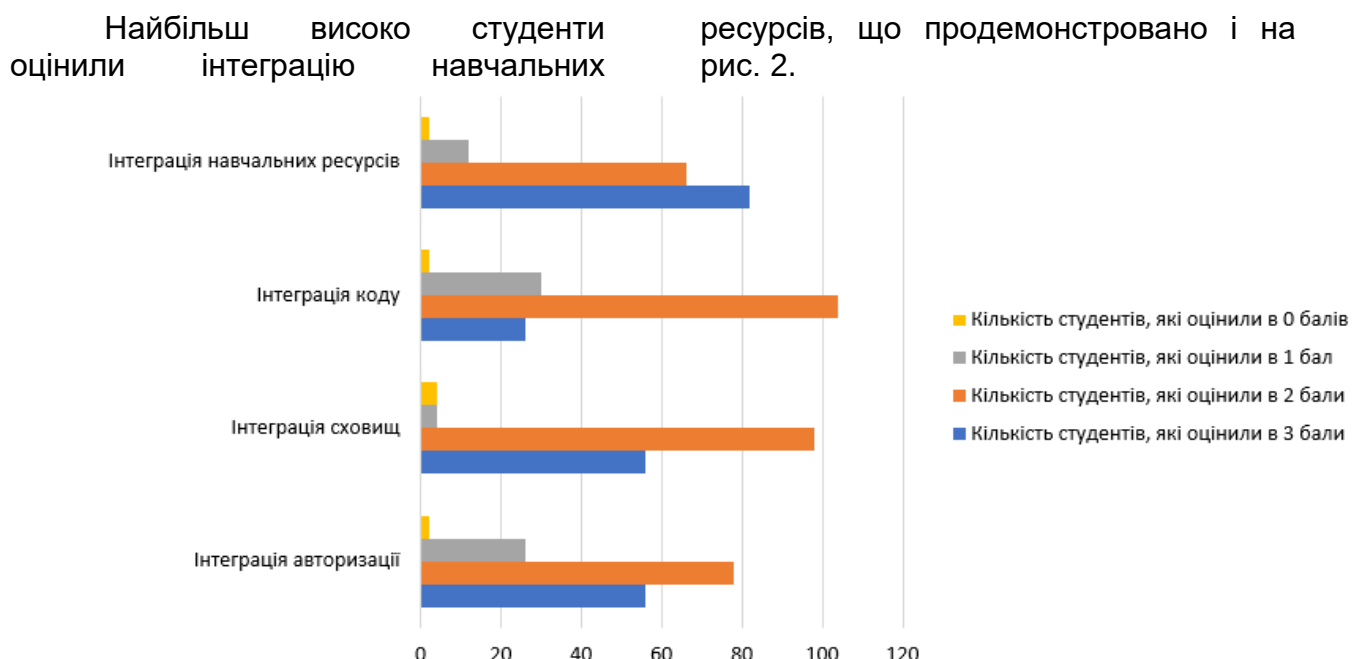

Рис. 2. Оцінювання студентами інтеграції освітніх ресурсів і сервісів в ЕНК

Хоча ми не оцінювали якість пропонованого в ЕНК контенту (відносно до обмежень даного дослідження), одержані результати свідчать про високий рівень задоволеності студентів застосуванням інтеграції сторонніх освітніх ресурсів і сервісів – середнє значення становило 2,20. Оцінку за показником вважали позитивною, якщо середня оцінка експертів за цим показником становила не менше 1,5 бали. Відповідно студенти за всіма показниками позитивно оцінили інтеграцію освітніх ресурсів і сервісів в ЕНК.

Результати вибірових глибинних інтерв'ю, що проводились додатково із учасниками опитування, підтвердили зручність доступу студентів до навчального контенту (інтеграція авторизації та сховищ) та управління даними (використання сховищ для збереження та обміну навчальним контентом та результатами освітньої діяльності). На думку студентів «пасивна» інтеграція сприяє урізноманітненню навчального контенту, а інтеграція ресурсів –

забезпеченню групової взаємодії студентів, роботі у віртуальних середовищах, створенню цифрового контенту, моделюванню процесів, а також зарахуванню результатів неформальної освіти (наприклад, підключення до освітньої платформи Coursera чи інших платформ масових відкритих онлайн курсів).

Висновки і перспективи (Discussion). Стрімкі зміни у освітніх процесах, пов'язані з COVID-19 та воєнним станом в країні, перемістили викладання та навчання в університетах, які зазвичай проводилися в фізичних аудиторіях, на онлайн платформи. В результаті чого виникла нагальна потреба оцінити уже отриманий досвід і сприйняття студентами університетів онлайн навчання, щоб оптимізувати стратегії подальшого планування освітньої діяльності у закладах вищої освіти. На даний час використання онлайн платформ уже не можливе без інтеграції додаткових освітніх ресурсів і сервісів, що дозволить використовувати зовнішню

авторизацію, сховища даних, навчальні ресурсу (пасивні та із зовнішнім кодом). Отримані результати проведеного дослідження свідчать про високий рівень задоволеності студентів застосуванням інтеграції сторонніх освітніх ресурсів і сервісів в ЕНК професійно-орієнтованих навчальних дисциплін відповідно до освітніх програм підготовки фахівців вищої освіти. Відтак, до напрямів подальших досліджень відносимо розробку методичних рекомендацій (для викладачів закладів вищої освіти) та настанов (для адміністраторів навчальних порталів) щодо реалізації різних типів інтеграції освітніх ресурсів і сервісів до інституційного середовища закладу освіти.

Дослідження виконано в межах науково-дослідної роботи «Створення моделі гібридного веборієнтованого середовища доставки навчального контенту в умовах відкритої університетської освіти» за договором №110/11-пр-2020.

Список використаних джерел

1. A bibliometric review on latent topics and trends of the empirical MOOC literature (2008–2019) / C. Liu et al. *Asia pacific education review*. 2021. Vol. 22, no. 3. P. 515–534. URL: <https://doi.org/10.1007/s12564-021-09692-y> (date of access: 25.06.2022).

2. Бродкевич В. Онлайн навчання: еволюція моос і lms в епоху постковіда. новітні задачі освітньої сфери. *Інформаційні технології та суспільство*. 2021. № 1. С. 6–18. URL: <https://doi.org/10.32689/maup.it.2021.1.1> (дата звернення: 22.06.2022).

3. Weidlich J., Bastiaens T. J. Technology matters – the impact of transactional distance on satisfaction in online distance learning. *The international review of research in open and distributed learning*. 2018. Vol. 19, no. 3. URL: <https://doi.org/10.19173/irrodL.v19i3.3417> (date of access: 12.07.2022).

4. El Refae G., Kaba A., Eletter S. Distance learning during COVID-19

© О. Г. Кузьмінська, О. Г. Глазунова, М. В. Мокрієв, В. І. Корольчук, Т. В. Волошина
HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 13(2) 2022

pandemic: satisfaction, opportunities and challenges as perceived by faculty members and students. *Interactive technology and smart education*. 2021. Ahead-of-print, ahead-of-print. URL: <https://doi.org/10.1108/itse-08-2020-0128> (date of access: 02.06.2022).

5. Morze N., Kuzminska O., Mazorchuk M. Attitude to the digital learning environment in Ukrainian universities. *ICT in Education, Research, and Industrial Applications: Proc. 15th Int. Conf. ICTERI 2019, Volume II: Workshops*. Vol. 2393 (Kherson, 12-14 June 2019). Kherson, 2019. Pp. 53-67.

6. Морзе Н., Глазунова О., Кузьмінська О. Підготовка менеджерів з електронного навчання: компетентнісний підхід. *Інформаційні технології та засоби навчання*. 2017. Т. 60, № 4. С. 220. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v60i4.1761> (дата звернення: 02.07.2022).

7. Мокрієв М. Інтеграція навчально-наукових підсистем в єдине інформаційно-освітнє середовище (на базі відкритого програмного забезпечення). *Відкрите освітнє середовище сучасного університету*. 2020. № 8. С. 60–71. URL: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2020.8.7> (дата звернення: 24.06.2022).

8. Глазунова О.Г., Касаткін Д.Ю., Кузьмінська О.Г., Мокрієв М.В., Блозва А.І., Волошина Т.В., Саяпіна Т.П. Інтеграція навчальних ресурсів та сервісів ІТ компаній в освітнє середовище університету: колективна монографія. Київ. ТОВ «НВО «Інтерсервіс», 2016. 285 с.

References

1. A bibliometric review on latent topics and trends of the empirical MOOC literature (2008–2019) / C. Liu et al. *Asia pacific education review*. 2021. Vol. 22, no. 3. P. 515–534. URL: <https://doi.org/10.1007/s12564-021-09692-y> (date of access: 25.06.2022).

2. Brodkevych V. Onlain navchannia: evoliutsiia moos i lms v

epokhu postkovida. novitni zadachi osvitoi sfery. *Informatsiini tekhnolohii ta suspilstvo*. 2021. № 1. S. 6–18. URL: <https://doi.org/10.32689/maup.it.2021.1.1> (data zvernennia: 22.06.2022)

3. Weidlich J., Bastiaens T. J. Technology matters – the impact of transactional distance on satisfaction in online distance learning. *The international review of research in open and distributed learning*. 2018. Vol. 19, no. 3. URL: <https://doi.org/10.19173/irrod.v19i3.3417> (date of access: 12.07.2022).

4. El Refae G., Kaba A., Eletter S. Distance learning during COVID-19 pandemic: satisfaction, opportunities and challenges as perceived by faculty members and students. *Interactive technology and smart education*. 2021. Ahead-of-print, ahead-of-print. URL: <https://doi.org/10.1108/itse-08-2020-0128> (date of access: 02.06.2022).

5. Morze N., Kuzminska O., Mazorchuk M. Attitude to the digital learning environment in Ukrainian universities. *ICT in Education, Research, and Industrial Applications: Proc. 15th Int. Conf. ICTERI 2019, Volume II:*

Workshops. Vol. 2393(Kherson, 12-14 June 2019). Kherson, 2019. Pp. 53-67.

6. Morze N., Glazunova O., Kuzminska O. Pidhotovka menedzheriv z elektronnoho navchannia: kompetentnisnyi pidkhid. *Informatsiini tekhnolohii ta zasoby navchannia*. 2017. T. 60, № 4. S. 220. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v60i4.1761> (data zvernennia: 02.07.2022).

7. Mokriiev M. Intehratsiia navchalno-naukovykh pidsystem v yednye informatsiino-osvitnie seredovyshe (na bazi vidkrytoho prohrannoho zabezpechennia). *Vidkryte osvitnie e-seredovyshe suchasnoho universytetu*. 2020. № 8. S. 60–71. URL: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2020.8.7> (data zvernennia: 24.06.2022).

8. Glazunova O.H., Kasatkin D.Yu., Kuzminska O.H., Mokriiev M.V., Blozva A.I., Voloshyna T.V., Saiapina T.P. Intehratsiia navchalnykh resursiv ta servisiv IT kompanii v osvitnie seredovyshe universytetu: kolektyvna monohrafiia. Kyiv. TOV «NVO «Interservis», 2016. 285 s.

TECHNOLOGIES OF INTEGRATION OF EDUCATIONAL RESOURCES AND SERVICES IN CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING

O. Kuzminska, O. Glazunova, M. Mokriiev, V. Korolchuk, T. Voloshyna

Abstract. The need for accelerated digitization of education, caused by the COVID-19 quarantine restrictions (general context) and military actions on the territory of Ukraine (local context), makes the research on the design of technologically enriched distance learning support systems in higher education institutions topical. *The materials of the present paper are aimed at defining the influence of the content delivery information technologies and the support of educational communication of the educational process subjects on the degree of students' satisfaction* with the implementation of distance learning by a higher education institution. *It offers an overview and classification of various types of integration of educational resources and services.* The authors distinguish two approaches to integration (active and passive) and three main types (integration of authorization, storage and resources). They indicate the features of the application of certain types of integration to support student satisfaction and offer implementation examples using the LMS Moodle as a model. *The paper presents the results of monitoring satisfaction with the described technologies for the integration of educational resources and services within the Moodle platform during distance learning of students of the Faculty of Information Technologies of the NULES of Ukraine. A total of 162 students indicated a high level of satisfaction with the use of the integration of external educational resources and services – the average value was 2.20 points with a positive attitude threshold of 1.5. According to all indicators, students*

positively evaluated the integration of educational resources and services in ELC, however, according to the students, the greatest impact on satisfaction is the integration of educational resources (with the average value of 2.41). It identifies the need to develop the methodological recommendations for the implementation of various types of integration of educational resources and services into the institutional environment of a higher educational institution.

Key words: *educational resources, educational services, integration of educational resources*

DOI:

УДК 373.2.011.3-051:[130.122:7]

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАРОЩЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ДУХОВНОЇ

В. Л. ХОДУНОВА, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти Національний педагогічний університет імені

М. П. Драгоманова

<https://orcid.org/0000-0002-2829-9847>

E-mail: v.l.khodunova@gmail.com

О. В. ОЛЕКСІЄНКО, народний артист України, професор Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського

Анотація. Відповідно до актуальних суспільних запитів сьогодення, особливо актуальною постає проблема духовної культури. Саме духовна культура є потужним чинником стабілізації соціального розвитку, дієвою формою внутрішнього соціального контролю. Тому відповідне місце у нашому дослідженні посідає спроба знайти відповіді на питання щодо поняття «духовна культура». В дослідженні використовувались теоретичні методи: аналіз філософської, соціологічної та педагогічної літератури; узагальнення теоретичних підходів до проблеми «духовної культури» з метою окреслення її змістових особливостей. У статті розглянуто загальнонаукові положення щодо проблеми «духовної культури». З точки зору, різноманітних підходів до визначення понятійно-категоріального апарату визначено, що «духовна культура» розуміється як сфера людської діяльності, що охоплює різні сторони духовного життя людини і суспільства і включає форми суспільної свідомості (політичну, правову, моральну, естетичну, релігійну науку й філософію) та втілення їх у літературні, архітектурні та інші пам'ятки людської діяльності. До духовної культури належать освіта, виховання, мова і писемність, фольклор, народне мистецтво. Особливої уваги надано дослідженню проблеми духовної культури у співвідношенні таких підходів як: релігійний і світський як нової, створеної людством реальності, що чітко поділена на непізнаний світ природи та на створений людиною світ культури; спадкоємності, що полягає в творенні, накопиченні, передачі і використанні всіх результатів людської діяльності у вигляді культурних надбань як на рівні окремого індивіда, так і суспільства загалом; цивілізації, що позначає певний рівень розвитку матеріально-технічних досягнень суспільства у зіставленні з духовними надбаннями; державності як передумовою духовної культури; сукупності матеріальних та духовних цінностей, створених людством упродовж історії, та різноманітних форм діяльності, у процесі яких змінюються не тільки умови життя, але й самі люди. З'ясовано сутність та зміст духовної культури, в контексті духовного зростання особистості. Охарактеризовано унікальність впливу духовної культури на особистість: активізацію її саморозвитку, самовдосконалення, самовизначення, духовному росту, забезпечення соціокультурного розвитку соціуму.

Ключові слова: духовна культура, релігія, спадкоємність, цивілізація, матеріальні та духовні цінності.

Актуальність (Introduction).

Сьогодні в Україні розвиток державотворчих процесів відбувається у складних кризових умовах. Це руйнування загальнолюдських цінностей, ідеалів, норм, образів. зміна пріоритетів у формах

культурного самовираження. Особливої значущості з огляду на це набуває актуалізація ролі духовної культури, яка є потужним чинником стабілізації соціального розвитку, дієвою формою внутрішнього соціального контролю, що

перешкоджає появі агресивних, негативних емоцій, які виникають у складній ситуації в країні. На перший план виступає створення умов для підвищення духовного рівня громадян, задоволення культурних потреб Українського народу. Актуальність цих завдань підтверджується положеннями Закону «Про культуру» (№2778- VI, від 04.12.202). Відповідно до актуальних проблем сьогодення проблема духовної культури стає предметом осмислення багатьох науковців. Тому відповідне місце у нашому дослідженні посідає спроба знайти відповіді на питання щодо поняття «духовна культура».

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Звернення до наукового дискурсу з проблем духовної культури засвідчив, що це питання на сучасному етапі стає особливо актуальним. Науковці проводять дослідження в таких аспектах: філософські основи духовної культури суспільства та особистості (В. Андрущенко, І. Бойченко, Л. Губерський, І. Зязюн, Л. Левчук, М. Мокляк, В. Шинкарук та ін.); філософські засади формування духовної культури окремих соціальних груп, індивіда (Ж. Юзвак, О. Киричук, І. Бех, М. Боришевський та ін.); сукупність матеріальних і духовних надбань, що відбивають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються у результатах продуктивної діяльності (А. Воронін, С. Гончаренко, О. Соя, М. Ковтонюк та ін.); практична та духовна активність людини, її взаємодії з навколишнім світом і собою (Н. Волкова); соціальні та психологічні аспекти духовної культури (М. Боришевський, Б. Євтух, О. Киричук, О. Семашко, Ж. Юзвак та ін.); взаємозв'язок культури та цивілізації (А. Вебер, А. Тойнбі, О. Шпенглер та ін.); взаємовідношення людини і культури на мікро та макрорівні (М. Бердяєв, П. Новгородцева та ін.); взаємовплив держави на формування духовної культури особистості (Г. Моска, У. Парето, О. Тоффлер та ін.); особливості історії та сучасного розвитку української духовної

культури (І. Дзюба, М. Михайльченко, Б. Олійник, М. Попович, Л. Сохань та ін.); національна свідомість, духовна єдність поколінь (В. Верховинець, П. Павлюк).

Метою статті є визначення методологічних аспектів нарощення потенціалу понятійно-категоріального апарату духовної культури з позицій системного мультидисциплінарного аналізу

Методи (Methods). В дослідженні використовувались теоретичні методи: аналіз філософської, соціологічної та педагогічної літератури; узагальнення теоретичних підходів до проблеми «духовної культури» з метою окреслення її змістових особливостей.

Результати (Results). Культурологічний словник визначає «духовну культуру» як сферу людської діяльності, що охоплює різні сторони духовного життя людини і суспільства і включає форми суспільної свідомості (політичну, правову, моральну, естетичну, релігійну, науку й філософію) та втілення їх у літературні, архітектурні та інші пам'ятки людської діяльності. До духовної культури належать освіта, виховання, мова і писемність, фольклор, народне мистецтво та ін. [1].

Згідно зі словником мистецьких термінів «духовна культура» є одним із трьох складників у поділі культури на матеріальну, соціальну та духовну. До сфери духовної культури належать такі галузі, як: релігія, мистецтво, філософія, наука, мораль, право, політика [2].

У філософському енциклопедичному словнику «духовна культура» – частина культури, до складу якої входять мистецтво, релігія, філософія. Подеколи до духовної культури відносять також фундаментальну науку. Поняття «духовна культура» генетично пов'язане з гегелівським поняттям абсолютного духу, який є самопізнанням абсолютної ідеї в царинах мистецтва, релігії, філософії. В сучасній українській філософії – зокрема в аспекті екзистенційної антропології – ставиться проблема духовної особистості

– культури самоактуалізації, творчого зростання та пізнання світу» [3].

Уточнимо наше розуміння поняття «духовна культура, що спирається на низку численних праць з даної проблеми. Наука оперує кількома визначеннями терміна «духовна культура», серед них такі: сукупність матеріальних і духовних надбань, що відбивають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються у результатах продуктивної діяльності (А. Воронін, С. Гончаренко, О. Соє, М. Ковтонюк та ін.); стан морального здоров'я суспільства та його духовний потенціал, рівень економічних і політичних свобод (В. Гузь); галузь духовного життя людей (А. Могилюк, Б. Єрасов); національна свідомість, духовна єдність поколінь (В. Верховинець, П. Павлюк); успадковані винаходи, речі, технічні процеси, ідеї, звичаї і цінності (Б. Малиновський); професійна майстерність і звичаї (А. Радкліфф-Браун); сфера інтелектуальної і творчої діяльності (О. Щолокова); досягнення суспільства в галузі освіти, науки: ідеологія, мораль, релігія, мистецтво, література, організація державного й суспільного життя.

С. Чукут доводить, що духовна культура є об'єктом спеціального теоретичного інтересу і отримала статус самостійного наукового поняття в епоху Середньовіччя. З одного боку, духовна культура догматично була сформульована церковними Соборами. З другого, сукупністю вчень (що зберігалися шляхом таємної передачі, а не за допомогою Біблії), які їх засновники відмовлялися сприймати розумом, відсутність якої-небудь традиційної чи легалізованої форми віри, відмінної від тієї, що має бути властива кожному науковцю, щоб він міг відкривати факти шляхом прискіпливого експерименту. Через цей культ закріпилося переконання, що минуле зумовлює майбутнє і теперішнє, і що святим обов'язком кожної людини є продовження справи предків [4].

Одним із напрямком визнання духовної культури є спадкоємність, що

полягає в творенні, накопиченні, передачі і використанні всіх результатів людської діяльності у вигляді культурних надбань як на рівні окремого індивіда, так і суспільства загалом. Оригінальні думки і погляди Сократа, Платона, Аристотеля визначають спадкоємність у духовній культурі як засіб моральної і релігійної просвіти, розкриваючи співвідношення досвіду та процесу пізнання. На думку Гоббса, моральною, є така спадкоємність, завдяки якій найкраще може зберегтися при державній організації: «Але всі чесноти увінчуються справедливістю та милосердям». Вагомим є доповнення, зроблене Джоном Локком, про те, що спадкоємність, це не тільки інскрипція (вроджене знання), але й чуттєвий досвід. Й. Фіхте звертаючи увагу на діяльну роль людини в процесі спадкоємності, що охоплює собою все культурне буття як на рівні окремого суспільства, індивіда, так і людства загалом, зазначає: «Все, що було коли-небудь велике і мудре серед людей, ті благодійники роду людського, імена яких я читаю в записках світової історії, і багато з тих, заслуги яких залишились, не зберігши імен, - всі вони працювали для мене, я пожинаю плоди їхньої праці» [4].

Іншим, не менш поширеним є підхід у визначенні «духовної культури» як нової, створеної людством реальності, що чітко поділена надвоє: на непізнаний світ природи, створений Богом, та на створений людиною світ культури (Д. Віко). Своєрідним впливом релігії на проблему духовної культури є ідеї Гегеля, що дають можливість розглянути поетапність наближення до стадії духу: перша стадія - логіка, або вираз Бога у вічній сутності, друга – природо образність. В. Соловйов. вказує на те, що людина, завдяки духовності має подвійну природу-божественного і природного світу. З одного боку, вона прагне до позитивної свободи, з другого – перебуває у світі «марноти-марнот». П'єр Тейяр де Шарден убачав духовне начало у єднанні душ в релігії, де взаємопереплетені «град божий» та «град земний» [5].

Сучасні дослідники переконують, що духовна культура поєднує православну та світську культури, фіксуючи при цьому певні переваги релігійного досвіду перед світським (В. Рашковська, Г. Покатильська, Г. Шевченко та інш.). Центральним положенням цього підходу є інтегрована властивість особистості, яка дозволяє робити вільний вибір смислу життя на основі духовно-морального ідеалу; це сходження до вищих цінностей, возз'єднання образу «Я з образом світу» феномену людини як неподільної цілісності (тілесної, душевної, духовної), органічно пов'язаної зі Всесвітом, з Космосом». В. Міщенко дійшла висновку, що на сучасному етапі розвитку людства атеїзм не здатний знищити релігію, і будь які заклики не здатні «протидіяти» релігійному впливу на духовну культуру. Цінною для осмислення є думка В. Андрущенко, що десять заповідей, викладених у Біблії у певній послідовності і взаємозв'язку, є класичним узагальненням системи первинних загальнолюдських моральних цінностей, які виробило людство за багатовікову історію. М. Євтух вважає, що для кожної традиційної національної і всієї загальнолюдської культури саме релігія є головним, культуро творчим фактором. Її культуро творча роль полягає у визначальному впливі на зміст і форми усіх сфер побуту культури – духовної і матеріальної. Розрушення релігії, як стержня традиційної культури, призводить до загибелі цивілізацій і народів, а у всесвітньому масштабі до апокаліпсису.

У нашому дослідженні важливим є з'ясування сутності та змісту духовної культури, в контексті духовного зростання особистості. Ідеї В. Дільтея, М. Вебера, В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта, Р. Коллінгвуда переконують: «духовна культура» інтерпретується як почуття, духовні орієнтації та світогляд. І. Кант вважає, що почуття ніколи не помиляються «не тому, що вони завжди мислять істинно, а тому, що вони не мислять взагалі, вони почувають. Вони крокують не до істини, а до добра, не через логіку, а через совість»; Е. Дюркгейм доповнює, «що всі духовні

фактори впливають на індивідуальність людини, та розширюють її соціальні прагнення». Як пояснює В. Андрущенко: «Тільки духовно багата людина має проникливий розум, гармонійні почуття, тверду волю. Будь-яка розбіжність між зазначеними феноменами духу деформує життєдіяльність людини як цілісної істоти». На взаємозв'язок усіх елементів духовного світу вказує М. Михальченко. Автор відмічає, що почуття, духовні орієнтації та світогляд лише тоді стають власне людськими, коли доповнюють і пронизують одне одного, поєднують свої зусилля в цілеспрямованому прагненні духовного освоєння світу і практичної реалізації. За ствердженням Д. Чернілевського, М. Євтуха, П. Таланчука, духовна культура – це духовно-практична (не утилітарна) діяльність по самовдосконаленню, самовизначенню, духовному росту людини. Без неї неможливі ні самовдосконалення людини, ні її велич [6].

Принциповим є твердження майже всіх філософів, незалежно від доби, про те, що на основі знань, формується розуміння змісту і структури духовного світу людини, здатність до самостійного мислення, проникнення в сутність речей і процесів, до охоплення, освоєння, усвідомлення життя в його складності, багатогранності, суперечливості. Так, Арістотель обґрунтував логічні закони функціонування розуму; М. Кузанський, Дж. Бруно виявили його суперечливу архітектоніку; І. Кант проаналізував можливості розуму в пізнанні світу і самого себе; Г. Гегель показав розум як єдино реальний і субстанційний, кінцевий етап розвитку світового духу, де самосвідомість (людське мислення) осягає свою єдність з абсолютною ідеєю [5].

Аналізуючи об'єктивні та суб'єктивні чинники, які впливають на формування духовної культури особистості, науковці пов'язують їх з поняттям «цивілізація» (від лат. *civilis* – громадянський, державний), що базується на засадах розуму, гуманізму й справедливості (А. Вебер, Х. Ортегі-і-Гассета, Ж. Марітен, А. Тойнбі, О. Шпенглер); високих духовних

надбаннях, творчій енергії, громадській самосвідомості, розумінні істини та почуття (М. Бердяев). У наукових джерелах знаходимо два основних підходи інтерпретації поняття цивілізації: позначення певного рівня розвитку суспільства; характеристика його матеріально-технічних досягнень у зіставленні з духовними надбаннями. В. Андрущенко зазначає, що суспільство вважається цивілізованим, якщо в ньому на сучасному рівні перебувають усі сфери життєдіяльності людей - виробництво і споживання, наука і освіта, мистецтво і політика. Автор справедливо корелює це поняттями «сучасне», «передове», «прогресивне», «нове» як у певних сферах суспільного життя [5].

Відтворення генерації цілісності духовної культури аналізується крізь призму взаємовпливу особистості та держави в творчості В. Липинського, Г. Моски, У. Парето, О. Тоффлера та інш. Слід звернути увагу те, що цивілізація надає стійкість державі, яка є найвизначнішим результатом людської творчості, виступає і основною передумовою культури, бо «поза державою - володарювання пристрастей, війна, страх, бідність, мерзота, самотність, варварство, невігластво, дикість; у державі - володарювання розуму, спокою, безпеки, багатство, добродієність, взаємодопомога, витонченість, науки, доброзичливість» [7]. На роль держави у формуванні духовних цінностей, норм вказує І. Рущенко: «Як результат розвитку базисних елементів даються більш розвинуті конструкції – ідеї, ідеології, релігійні вчення, моральні та правові конструкції. Значення, цінності, норми виступають одночасно регулятором соціальних зв'язків, відносин». В. Шинкарук вважає моральне громадянське почуття незамінною основою духовної культури. І чим гармонічнішим, людянішим воно є, тим більш адекватним, вірним, гуманістичним буде вибір мети.

Звернення до наукового дискурсу з проблем визнання духовної культури як «сукупності матеріальних та духовних

цінностей, створених людством упродовж його історії, та різноманітних форм діяльності, у процесі якої змінюються не тільки умови життя, але й самі люди, відбувається їх соціальне, інтелектуальне, творче, моральне, естетичне та фізичне удосконалення», засвідчив, що це питання на сучасному етапі стає особливо актуальним. У зв'язку з цим у наукових джерелах виокремлюються два типи культури: матеріальна, основою якої є матеріальне виробництво – фундамент життя, та духовна, що, за словами О. Рудницької, «уособлює духовне життя суспільства і становить фокус – життєвий центр культури». Г. Дворецька трактує матеріальну культуру як сукупність предметних здобутків людської діяльності, якими є фізичні об'єкти, створені під час трудової діяльності (будинки, знаряддя, книжки, продукти, одяг, прикраси), так і природні об'єкти, що використовуються людьми; духовну – як поєднання результатів діяльності, що містить нематеріальні об'єкти, створені розумом і почуттями людини (мова, знання, традиції, міфи, символи), існують у свідомості людини, підтримуються спілкуванням, але до них не можна доторкнутися, фізично відчуті. Є. Подольська матеріальну культуру розглядає як певну сферу вираження духовних змістів. Тому духовну культуру розглядають як сферу духовного життя суспільства – релігію, мистецтво, філософію, науку, а матеріальну культуру – як сферу матеріального життя, виробництва і використання матеріальних благ. Однак процес продукування і застосування матеріальних благ, лежить за межами культури, вона охоплює лише його один інформаційний бік. Отже, розмежовувати й протиставляти духовну й матеріальну культури недоречно – оскільки уся культура в цілому є духовна, в той же час, уся вона матеріальна, тому що є «матеріалізованою» у певних знаках і текстах.

Деякі дослідники розглядають матеріальну і духовну культуру як «умовно визначені форми і засоби щодо матеріальної або духовної

життєдіяльності». О. Рудницька переконує, що духовна культура має «самостійну цінність для людини і знаходить своє вираження у вільній грі розуму, почуттів, прагненні до пізнання, філософського споглядання». В. Лозовий пов'язує духовну культуру зі свідомістю, духом, його формуванням, розвитком і вдосконаленням, але її результати спрямовані на формування в людини ціннісних орієнтирів і задоволення духовних потреб: релігійних, моральних, правових, політичних, наукових, філософських, художніх. Д. Чесноков в духовну культуру включає «всі досягнення науки, твори мистецтва, освітній рівень народу».

Ряд дослідників переконують, що матеріальна і духовна культура «умовно визначені форми і засоби щодо матеріальної або духовної життєдіяльності» (М. Бровко). За твердженнями К. Шовш, є багато видів культури (політична, економічна, естетична та екологічна), які відносяться і до матеріальної, і до духовної сфери. Саме тому, на погляд автора, поєднання реального та ідеального, матеріального та духовного в життєдіяльності людини зумовлює єдність матеріального й духовного в культурі. Є підстави вважати, що чинники можуть підсилювати розвиток або знижувати результати – соціальна нестабільність у державі, зміна соціальної структури внаслідок розшарування суспільства, безробіття є дестабілізаційними чинниками суспільного життя. Подібний підхід пропонує С. Кримський, який зазначає, що синкретизм матеріальної і духовної культури об'єднує досягнення в усіх сферах життєдіяльності суспільства, характерні для певних історичних епох, конкретних спільнот, народностей, націй, результати розумової та фізичної праці в їх єдності: «оптимізує людський фактор соціального буття і стверджує людинорозмірний світ, структурований за модулями творчості і свободи та альтернативний будь-якій механістичності». А. Пашук підтримує точку зору С. Кримського щодо

взаємовідносин матеріального й духовного в контексті суспільного буття: «Зміни в суспільному житті треба починати з духовності. На особистісний аспект духовної культури, через призму активності внутрішнього життя людини, спрямовану на реалізацію гуманістичних цінностей в діяльності, вказує Г. Падалка. Проте, відділити «духовну» культуру від «матеріальної», як зазначає Л. Панків, за критерієм задоволення потреб людини було б недоречно, адже існує багато речей, які можуть одночасно задовольняти і ті й інші потреби, наприклад: вироби декоративно-прикладного мистецтва .

Так, усі науковці сходяться на думці, що відділити духовну культуру від матеріальної недоречно – оскільки уся культура в цілому є духовна, в той же час, уся вона матеріальна, тому що є «матеріалізованою» у певних знаках і текстах.

Результати (Results). У статті розглянуто загальнонаукові положення щодо проблеми «духовної культури». Актуалізовано, з точки зору філософії, культурології, педагогічних джерел, різноманітність підходів до визначення поняття «духовна культура». Виокремлено понятійно-категоріальний апарат, за допомогою якого констатовано, що «духовна культура» розуміється як сфера людської діяльності, що охоплює різні сторони духовного життя людини і суспільства і включає форми суспільної свідомості (політичну, правову, моральну, естетичну, релігійну науку й філософію) та втілення їх у літературні, архітектурні та інші пам'ятки людської діяльності. До духовної культури належать освіта, виховання, мова і писемність, фольклор, народне мистецтво. Визначено можливі аспекти, за якими утворюється змістове різноманіття «духовної культури». що різняться способами її реалізації. Охарактеризовано унікальність впливу духовної культури на особистість активізацію її саморозвитку, самовдосконалення, самовизначення, духовному росту, забезпечення соціокультурного розвитку соціуму.

Висновки і перспективи (Discussion). Аналіз опрацьованих нами наукових джерел дає підстави констатувати, що духовна культура як поняття визначається за різними аспектами такими як: релігійна та світська реальність, що поділена на непізнаний світ природи та на створений людиною світ культури; спадкоємність, що полягає в творенні, накопиченні, передачі і використанні всіх результатів людської діяльності у вигляді культурних надбань; цивілізація, що позначає певний рівень розвитку матеріально-технічних досягнень суспільства у зіставленні з духовними надбаннями; державність як передумова духовного зростання особистості; сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством. Перспектива подальших досліджень полягає у більш детальному уточненні та розширенні поняття “духовна культура педагогічних працівників закладів дошкільної освіти”, зокрема, теоретичному обґрунтуванні та розробці концепції формування духовної культури

Список літератури

1. Культурологічний словник [Електронний ресурс] — Режим доступу: school.home-task.com/kulturologichnij-slovník.
2. Сотська Г. Словник мистецьких термінів/ Г. Сотська, Т.Шмельова — Херсон: «Стар», 2016.-52 с.
3. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук та ін. — НАН України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. — Київ: Абрис, 2002. — С.379.
4. Чукут С. А. Генеза духовної культури (управлінський вимір)./С. А. Чукут;

Академія державного управління при Президентіві України — Київ:1999.

5. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія/ В.П.Андрущенко, М. Л. Михальченко 2-е вид., переробл. і доп. — Київ: Генеза, 1996 . — С.83-85.

6. Чернілевський Д. В., Євтух М. Б., Таланчук П. М. Духовна культура особистості: навчальний посібник: Вид. 3-є, допов. / Д.В. Чернілевський, М.Б. Євтух, П.М. Таланчук. — Вінниця: АМСКП, 2013. — 412 с.

7. Тоффлер Олвін. Третя хвиля: хрестоматія/ [уклад.. В. Лях] - Київ.: Либідь, 1996. - С.374.

References

1. Kulturolohichnyi slovnyk [Cultural dictionary]. Retrieved from: school.home-task.com/kulturologichnij-slovník [in Ukrainian].
2. Sotska H. (2016). Slovnyk mystetskykh terminiv [Dictionary of artistic terms] Kherson: «Star» [in Ukrainian].
3. Skovorody H. S. (2002) Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary] Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
4. Chukut S. A. (1999) Heneza dukhovnoi kultury [The Genesise of Spiritual Culture] Kyiv [in Ukrainian].
5. Andrushchenko V. P. & Mykhalchenko M. L. (1996). Suchasna sotsialna filosofiiia [Modern social philosophy] Kyiv: Heneza, [in Ukrainian].
6. Chernilevskyi D. V., Yevtukh M. B., & Talanchuk P. M. (2013) Dukhovna kultura osobystosti [The Genesise of Spiritual Culture] Vinnytsia: AMSKP [in Ukrainian].
7. Toffler Olvin (1996) Tretia khvylya [Third wave] Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

METHODOLOGICAL ASPECTS OF CAPACITY DEVELOPMENT OF THE POTENTIAL, CONCEPTUAL AND CATEGORIAL APPARATUS OF SPIRITUAL CULTURE AND ITS SYSTEMIC MULTIDISCIPLINE.

V. Khodunova, O. Oleksienko

Annotation. This article discusses the general scientific provisions on the problem of "spiritual culture". In terms of various approaches to the definition of conceptual and categorical apparatus, it is defined that "spiritual culture" is understood as a sphere of human activity that covers various aspects of spiritual and society life, also includes forms of social consciousness (political, legal, moral, aesthetic, religious, science and philosophy) and their embodiment in literary, architectural and other mentions of human activity. Spiritual culture includes education, accomplishment, language and writing, folklore, folk art. Particular attention is paid to the study

© В. Л. Ходунова, О.В. Олексієнко

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 13(2) 2022

of the problem of spiritual culture in relation to such approaches as: religious and secular as a new reality created by mankind, which is clearly divided into the unknown world of nature and human-generated world of culture; heritage, which consists in the creation, accumulation, transmission and usage of all results of human activity in the form of cultural legacy at the level of the individual and society in general; civilization, which indicates a certain level of development of material and technical achievements of society in comparison with the spiritual heritage; statehood as a supposition for spiritual culture; the assemblage of material and spiritual values created by mankind throughout history, and various forms of activity, as part of the process have been changed not only living conditions, but also the people themselves. The essence and subject matter of spiritual culture, in the context of the spiritual growth of specialness is explained. Characterized by the uniqueness of the influence of spiritual culture on the specificity of the activation of self-development, self-perfection, self-identity, spiritual growth, provision of socio-cultural development of society.

Key words: *spiritual culture, religion, heredity, civilization, material and spiritual values.*

DOI :

УДК 378.035.6:378.6-057.875(477)

ГРОМАДЯНСЬКІ ЦІННОСТІ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ

О. М. ХРИСТЕНКО, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін
Тернопільського національного медичного університету
імені І. Я. Горбачевського МОЗ України
E-mail: hrystenko@tdmu.edu.ua

Анотація. Перед українською молоддю стоїть завдання розвивати свою систему громадянських цінностей відповідно до сучасних суспільно-політичних воєнних викликів та специфіки професійного покликання. Тому метою нашого дослідження було вивчити погляди студентів про ідеальне суспільство й головні цінності українського суспільства в часі війни. Ми застосували метод контент-аналізу письмових творчих робіт (есе) студентів другого курсу Тернопільського національного медичного університету, індуктивний метод для обробки результатів дослідження, методи теоретичного, історико-педагогічного аналізу. За результатами дослідження визначено ключові поняття, концепти, які відображають громадянські цінності й очікування сучасної молоді: свобода, самостійність, відповідальність, індивідуалізм, моральність, гідність, щастя, рівність, справедливість, чесність, сміливість, мудрість, відкритість, чуйність, доброзичливість, любов, сім'я. Необхідною умовою ідеального суспільства майбутні лікарі назвали моральну відповідальність. Також вони зазначили про трансформацію цінностей українців у воєнний час – від пріоритету матеріальних цінностей до фундаментальних екзистенційних. Підсумовано, що слід посилити професійну підготовку студентів медичного університету стосовно розвитку навичок просвітницької роботи серед населення, щоб молодь вносила свою частку в популяризацію конструктивних громадянських цінностей в університетському середовищі сьогодні, а також у майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: цінності, громадянське виховання, війна, студенти, майбутні лікарі.

Актуальність дослідження.

Виховати гідного громадянина/громадянку – було і залишатиметься ключовим завданням педагогів, адже це фундаментальна потреба найвищого державницького рівня для кожної цивілізованої країни. Для України формування стійкої системи громадянських цінностей молодого покоління є актуальним щонайменше з двох причин – державотворчої та захисної місії. Будуючи впродовж останніх тридцяти років власну незалежну державу, українці сьогодні покликані обороняти свою країну, захищати її суверенітет, право української нації жити вільно і гідно на рідній землі. Ці виклики різко актуалізували питання громадянської відповідальності кожного

громадянина/громадянки України, які апріорі повинні вносити свою посильну відповідну частку в справу оборони, захисту і зміцнення самостійної української держави. Особливо важливою є позиція студентської молоді, яка завжди знаходиться в авангарді суспільно-політичних процесів, явищ. Перед українськими студентами, майбутніми лікарями, стоїть завдання розвивати свою систему громадянських цінностей відповідно до сучасних суспільно-політичних воєнних викликів та специфіки професійного покликання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки проблематика громадянського виховання пов'язана із низкою об'єктивних суспільно-політичних чинників, вона знаходиться у

стані перманентного вивчення. Так, концептуальні питання громадянської освіти й виховання, дефініції громадянських цінностей у освітньому дискурсі, специфіку змісту та шляхів формування громадянських цінностей у сучасному шкільництві досліджують М. Боришевський, Н. Бібік, І. Бондаренко, О. Вишневський, І. Гараненко, З. Залібовська-Ільніцька, О. Киричук, Л. Корінна, Л. Крицька, М. Рогозін, А. Сбруєва, С. Сліпченко, О. Сухомлинська, І. Тараненко, К. Чорна та ін.

Особливо важливими для розуміння проблематики громадянських цінностей сучасної молоді є положення проекту Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, розроблені колективом учених під керівництвом О. Сухомлинської. Зокрема, автори наголошують на необхідності визнання й забезпечення в реальному житті прав людини як гуманістичної цінності, утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей як свобода, рівність, справедливість.

Засадничою для нашого дослідження також є теза авторів про те, що найважливішою складовою громадянської свідомості є моральність особистості. Вона включає гуманістичні риси, що являють собою єдність національних і загальнолюдських цінностей: доброту, увагу, чуйність, милосердя, толерантність, совість, чесність, повагу, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до людей, повагу і любов до своїх батьків, роду [2].

Сучасні вчені наголошують, щоб сформувані громадянськість як особистісну характеристику, слід зосередити увагу на реалізації у виховному процесі діяльнісного підходу. Адже, становлення особистості громадянина/громадянки відбувається за умови її реального залучення до різних форм активності, коли

апробуються відповідні громадянські цінності [1, с. 45]. Актуальним є і компетентнісний підхід, оскільки громадянські цінності, знання, уміння є складовими громадянської компетентності. Втім, щоб забезпечити реалізацію громадянського виховання особистості в конкретних умовах, слід застосовувати й індивідуальний підхід, а також дотримуватися принципу зв'язку з життям. Тому ми вирішили зосередити нашу увагу на практичному аспекті проблеми громадянських цінностей сучасної молоді.

Мета дослідження – вивчити погляди сучасних студентів про ідеальне суспільство й головні цінності українського суспільства в часі війни, щоб окреслити відповідні завдання громадянського виховання майбутніх лікарів.

Матеріали і методи дослідження. У ході дослідження ми застосували метод контент-аналізу письмових творчих робіт (есе) студентів другого курсу спеціальності «Медицина», які навчаються у Тернопільському національному медичному університеті, індуктивний метод для обробки результатів дослідження, методи теоретичного, історико-педагогічного аналізу наукових праць з метою інтерпретації базових категорій з окресленої проблематики.

Результати дослідження та їх обговорення. Проаналізувавши творчі роботи студентів, ми виявили ключові поняття, концепти, які відображають громадянські цінності й очікування сучасної молоді від суспільства, в якому вони хотіли б жити. Це свобода, самостійність, відповідальність, індивідуалізм, права людини і громадянина, моральність, гідність, щастя, рівність, справедливість, чесність, сміливість, мудрість, відкритість, чуйність, доброзичливість, любов, бережливість, сім'я.

Бачимо, що зазначені складові ціннісного вираження громадянської позиції особистості не є маловідомими,

їх можна нерідко зустріти в наукових дослідженнях, присвячених проблемі громадянського виховання. Але, в даному випадку важливими є більш детальна характеристика та контекст формулювання громадянських цінностей студентами.

Отож, на думку авторів есе, свобода особистості як члена суспільства залежить від оточення й детермінує стан її психологічного, духовного здоров'я. Далі цитуємо: «Для мене ідеальне суспільство таке, в якому людина буде почуватися вільно і затишно. Коли її оточують приємні щирі люди, але це рідкість у наш час. Коли її індивідуальні інтереси будуть задоволені. Коли є можливість самостійно робити вибір, а не залежати від чужого рішення. Коли людина не піддається осуду суспільства, якщо вона нічого протизаконного чи шкідливого для оточення не робить, а просто має власну думку і бажання жити по своєму. Наприклад, у влаштуванні особистого життя, виборі професії, релігійних вподобань кожен має право бути вільним, але в наш час ми часто зазнаємо осуду оточення і це велика проблема, бо це негативно впливає на наше самопочуття, морально пригнічує».

Характерно, що для молодих людей цінність свободи прирівнюється до такого стану повного й тривалого задоволення від життя як щастя. Цитата з есе: «Для мене справжнє щастя – це моя свобода, саме відчуття свободи, тому ідеальне суспільство – це суспільство вільних щасливих людей».

Результати контент-аналізу письмових робіт студентів свідчать, що сучасна молодь усвідомлює засадничі цінності українського суспільства, асоціюючи їх із демократичними: «...ідеальне українське суспільство творилося на Євромайдані під час Революції Гідності, адже її учасники виступали за європейські демократичні цінності, такі як гідність, свобода, права людини, сім'я...».

Мабуть, зважаючи на те, що рівень моральності сучасного суспільства не був (принаймні, до початку війни 24 лютого 2022 року) високим, а, радше, низьким, із домінуванням матеріальних цінностей, вигоди, егоїзму, жорстокості тощо, майбутні лікарі зазначили про моральну відповідальність як необхідну умову ідеального суспільства. Далі цитата зі студентського есе: «...кожен громадянин повинен бути чуйним, уважним, готовим допомогти слабшому, не заздрити, а доброзичливо ставитися до інших, не ненавидіти людей, а любити як своїх земляків, сусідів, колег, не кажучи вже про родичів. Це взагалі-то моральний обов'язок, моральна відповідальність кожного. Тоді у нас не буде злочинності, бо вона є наслідком низького рівня інтелектуального розвитку і моральності. Саме суспільство часто сприяє злочинності, коли не виховує молодше покоління на моралі, релігійній християнській етиці, людяності».

За результатами дослідження, можемо стверджувати про переосмислення цінностей студентами у зв'язку із початком війни. Так, у своїх письмових роботах вони визначають життя людини як головну цінність, але коли йдеться про моральний та громадянський обов'язок захищати свободу рідної країни, то свобода виступає більшою цінністю, ніж життя; за неї героїчно віддають своє життя українські воїни, військові медики, капелани, волонтери.

Водночас, автори есе (як представники цивільного населення) пишуть про трансформацію цінностей в умовах війни – від пріоритету матеріальних цінностей до фундаментальних екзистенційних.

Далі подаємо кілька цитат: «Раніше ми думали, що вдягнути на навчання, якого кольору сукню вибрати в магазині, куди поїхати відпочивати, а зараз цінуємо сам факт, щоб просто

ЖИТИ. Життя є найбільшою цінністю, а не розкоші...»;

«... до війни наше суспільство турбувалося лише про матеріальні багатства: щоб побудувати кращий будинок, купити авто, заздрити один одному, всього було мало, а тепер ці речі нічого не варті. Тепер найціннішим стало життя, усвідомлення того, що твої рідні і близькі живі-здорові. Цінним стало мирне небо, безпека дому, любов до людей»;

«...раніше в нас, як і в більшості населення, основними цінностями були: побут, освіта, здоров'я, комфорт, гармонія, творчість. З приходом ворога на нашу землю найважливішими цінностями стали: справедливість, свобода, держава, міцність, успіх, незламність, доброта, діти, тиша!».

Майбутні лікарі зауважують про милосердність, чуйність, співчутливість, самопожертву, готовність допомагати потребуючим як цінності, що актуалізувалися в часі війни.

«Сьогодні суспільство стало добрішим, співчутливим до чужого горя. Хоча це можна назвати і спільним горем, яким є війна. Для мене це взагалі закон – ставитися з милосердним серцем до кожної людини. Як майбутня лікарка я це відчуваю, особливо тепер, коли наші мужні воїни втрачають кінцівки, або залишаються сиротами їхні діти, дружини і батьки. Я рада, що зможу допомагати людям, що буду компетентна в справі порятунку життя і здоров'я нашої сміливої гордої розумної сильної української нації!».

Як бачимо, в студентських творчих роботах артикульовано громадянські цінності, що апіорі забезпечують активну конструктивну життєву позицію особистості, а також прогресивний розвиток суспільства й держави. Наші результати дослідження загалом підтверджують існуючі науково-теоретичні засади тлумачення громадянських цінностей як очікуваного результату навчально-виховного процесу. Але деякі аспекти щодо їхньої

змістової структури потребують додаткового аналізу.

Отож, погоджуємося з тезою науковців про те, що громадянські цінності асоціюються із загальнолюдськими, демократичними та національними. Водночас, головне місце в загальнолюдських цінностях посідають питання, пов'язані з моральними ідеалами особистості [1, с. 46].

З огляду на результати нашого дослідження, наголосимо, що пріоритетними навчальними дисциплінами, які покликані формувати громадянські цінності молоді, є історія, філософія, політологія... У зв'язку з цим, предметом уваги дослідників виступають шляхи трансформації змісту та методів викладання цих навчальних дисциплін задля розширення їх виховного впливу на особистість юних громадян. Як пише А. Сбруєва, важливими є наукові висновки, що стосуються всієї сукупності навчальних дисциплін, спрямованих на формування громадянських цінностей учнів та студентів. Передусім, мова йде про необхідність формування у сучасної людини усвідомлення своєї належності до спільнот різних рівнів (історичних, географічних, культурних, релігійних, етнічних, політичних): громади, міста, регіону, держави, світу [4, с. 146].

Педагоги повинні сприяти усвідомленню молоддю взаємозв'язку і взаємозалежності цих спільнот, причин єдності чи суперечності їх цінностей, інтересів, запитів. Для цього необхідно в процесі навчально-виховної роботи формувати розуміння низки відповідних дефініцій. Це, власне, «ідентичність», яку слід розуміти в сенсі хто ти є за історичними, географічними, культурними, релігійними, етнічними, політичними ознаками, звідки ти походиш і чому живеш саме тут. Одразу важливим є усвідомлення наступної дефініції «відмінність», як розуміння, хто тебе оточує, яка специфіка їхніх

національних, релігійних, політичних, моральних цінностей, як спілкуватися з ними та розуміти їх. І третя в цьому контексті дефініція, яку потрібно брати до уваги, це «універсальність» як належність до людства, світової цивілізації, полікультурність, мобільність [5]. Провідними цінностями, що повинні бути сформованими у процесі усвідомлення особистістю своєї причетності до цих спільнот є: соціальна солідарність, повага до інших, відкритість [4, с. 106].

Формуючи громадянські цінності особистості, слід урахувати трансформацію геополітичної кон'юнктури. Адже суттєвими є такі фактори, як розпад багатонаціональних держав, утворення незалежних мононаціональних держав, формування наднаціональних економічних військово-політичних інституцій. Ці історично детерміновані зміни спонукають окрему особистість та націю до переосмислення своєї ідентичності. Скажімо, будучи до 1991 року громадянами СРСР, українці після проголошення Акту Незалежності України ідентифікують себе як громадяни самостійної української держави – України.

Втім, сучасні науковці підкреслюють, такі зміни у свідомості людей є тривалим складним процесом, що знаходить відображення і у змісті освіти. Так, на думку А. Сбруєвої, суттєво ускладнюється цей процес і зміною ідеологічної системи держав. Учена акцентує увагу на рекомендаціях експертів ЮНЕСКО, які стверджують, що за таких умов важливо сформувати плюралістичні громадянські цінності, мовляв, це дасть змогу позбавитися ксенофобії. Пріоритетними цінностями повинні стати діалог культур, толерантність, рівність, інтеграція, соціальна справедливість, партнерство. Властиво, негативними «проявами», які становлять загрозу демократичній громадянськості, експерти ЮНЕСКО вважають

націоналізм, протекціонізм, винятковість, невірноваженість, зневіру [4, с. 108].

Та якщо звернемося до дефініції націоналізму, наприклад, у Філософському енциклопедичному словнику, то побачимо, що це політична ідеологія, в центрі якої є нація як ідея та цінність [3, с. 412]. Водночас, В. Лісовий наголошує на варіативності націоналізму, детермінованій тими чи іншими суспільно-історичними та культурно-політичними обставинами, співвідношенням з іншими ідеологіями (консерватизм, лібералізм, соціалізм).

Залежно від того, держава чи культура є найважливішою цінністю в націоналізмі, розрізняють політичний та культурний націоналізм. Власне, останній трактується як засіб утвердження самобутньої культури конкретної нації, її мови, історії, релігії, мистецтва тощо. Такий вид націоналізму характерний для націй, які прагнуть звільнитися не лише від політичної, а й культурної залежності, в якій вони перебували, а тепер прагнуть будувати власну державу, відроджуючи свою ідентичність як нація із унікальним менталітетом, історико-культурною спадщиною. Так, Україна, після здобуття незалежності покликана розвивати свою національну ідентичність після століть поневолення чужими імперіями, в т.ч., тоталітарним СРСР. І в цьому контексті український націоналізм постає як культурний націоналізм, який ми характеризували вище. Розмовляти українською мовою, слухати українську музику, читати українські книги, навчатися в українських закладах освіти, вивчати правдиву історію України, знати інформацію про забутих чи замовчуваних видатних українців, брати участь у реалізації права українців на владу, свободу слова, зібрання – всі ці елементарні звичні апіорні й, найголовніше, зреалізовані для західних європейських націй потреби були та й залишаються

величезним бажанням свідомого українства на шляху державотворення самостійної України. Такі прагнення української нації хтось намагається назвати націоналізмом у негативному сенсі (як національний егоїзм, прагнення процвітати шляхом експлуатації інших націй; це ж, насправді, є характеристикою іншої ідеології – нацизму, тому не варто їх плутати), в той час, коли жити відповідно до власної історико-культурної, етнічної сутності є логічною позицією кожної нації, радше, практичним патріотизмом, маніфестацією своєї невід'ємної національної ідентичності.

Ці наукові тлумачення є важливими для увиразнення змісту громадянського виховання в українських закладах вищої освіти, особливо в сучасних реаліях, позначених війною росії проти України. Адже високий рівень національної свідомості означає відповідний рівень громадянської свідомості, що виступає запорукою консолідації українського суспільства, яке асоціює себе українцями не лише в етнічному сенсі, а в політичному чи особистісному («я українець/українка не завжди тому, що мої предки – українці за національністю, а, насамперед, тому що я люблю цю країну і є громадянином/громадянкою України»).

Висновки і перспективи дослідження. За результатами контент-аналізу творчих робіт студентів, можемо стверджувати про виразну тенденцію прогресивного мислення сучасної української молоді, яка асоціює базові громадянські цінності із загальнолюдськими, європейськими демократичними та національними. Визнання студентами моральної основи як пріоритетної у формуванні громадянської позиції українців у часі війни може свідчити про високий рівень моральності майбутніх лікарів або, принаймні, їхнє прагнення

жити за законами моральної відповідальності особи та суспільства.

Простежена в студентських есе динаміка зміни ціннісних орієнтацій українців у зв'язку з війною – а саме від пріоритету матеріальних цінностей до духовних – повинна стати підґрунтям для активізації навчально-виховної роботи закладів освіти України в напрямку підтримки й розвитку прагнень молоді частини суспільства жити й працювати на засадах фундаментальних духовних цінностей – правди, справедливості, свободи, гідності, любові, милосердя, моральної відповідальності тощо.

Також слід посилити професійну підготовку студентів медичного університету стосовно розвитку навичок просвітницької роботи з населенням, щоб вони вносили свою частку в популяризацію конструктивних громадянських цінностей в університетському середовищі сьогодні, а також у майбутній професійній діяльності. Перспективними напрямками дослідження вважаємо вивчення специфіки громадянської освіти й виховання майбутніх фахівців різних спеціальностей.

Список літератури

1. Залібовська-Ільницька З. В. *Цінності громадянські (civil values). Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект* : [кол. моногр.] / кол. авт., за заг. ред. проф. Н. А. Сейко ; відп. ред. Н. П. Павлик. Житомир, 2014. С. 44-48.
2. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: Проект / Наук. творч. колектив: О. В. Сухомлинська (наук. кер.) та ін. Громадянська освіта. 2000. № 21. URL: <https://osvita.khpgg.org/index.php?id=976002302> (дата звернення 15.06.2022).
3. Лісовий В. Націоналізм. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. ред.). Нац. Акад. наук України. Ін-т філос.

ім. Г. С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. С. 412.

4. Сбруєва А. А. Громадянські цінності у сучасному шкільництві: зміст та шляхи формування. *Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики : зб. наук. праць* / ред. кол. Н. В. Гузій та ін. Київ : КНПУ імені М. П. Драгоманова, 2000. Вип. 4. С. 100–109. URL: <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/3466> (дата звернення 14.06.2022).

5. Bailly A. Education for new forms of citizenship through history and geography: a theoretical approach. *Prospects*. 1998. Vol. XXVIII. No. 2. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114563/PDF/114563eng.pdf.multi> (дата звернення 14.06.2022).

References

1. Zalibovska-Ilnitska Z. V. (2014). Tsinnosti hromadianski [Civil values]. *Entsyklopediia prav liudyny: sotsialno-pedahohichnyi aspekt* : [kol. monohr.] / kol. avt., za zah. red. prof. N. A. Seiko ; vidp. red. N. P. Pavlyk. Zhytomyr. S. 44-48.

2. Kontseptsiiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti: Proekt (2000) [Civic

education concept of the personality under the development of Ukrainian statehood: Project] / Nauk. tvorch. kolektyv: O. V. Sukhomlynska (nauk. ker.) ta in. *Hromadianska osvita*, 21. URL: <https://osvita.khpg.org/index.php?id=976002302> (data zvernennia 15.06.2022).

3. Lisovyi V. (2002). Natsionalizm [Nationalism]. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* / V. I. Shynkaruk (hol. red.). Nats. Akad. nauk Ukrainy. In-t filos. im. H. S. Skovorody. Kyiv : Abrys. S. 412.

4. Sbruieva A. A. (2000). Hromadianski tsinnosti u suchasnomu shkylntstvi: zmist ta shliakhy formuvannia [Civic values in modern schooling: content and ways of forming]. *Tvorcha osobystist uchytelia: problemy teorii i praktyky : zb. nauk. prats* / red. kol. N. V. Huzii ta in. Kyiv : KNPu imeni M. P. Drahomanova. Vyp. 4. S. 100–109. URL: <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/3466> (data zvernennia 14.06.2022).

5. Bailly A. (1998). Education for new forms of citizenship through history and geography: a theoretical approach. *Prospects*. Vol. XXVIII. No. 2. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114563/PDF/114563eng.pdf.multi> (data zvernennia 14.06.2022).

CIVIL VALUE OF MODERN STUDENTS

O. M. Khrystenko

Abstract. *Ukrainian youth face the task of developing their civic values system according to the modern socio-political military challenges and the peculiarities of their professional vocation. Therefore, the aim of our research was to investigate students' views on the ideal society and the main values of Ukrainian society in the wartime. We used the method of content analysis of written creative works (essays) of second-year students of Ternopil National Medical University, inductive method for processing research results, methods of theoretical, historical and pedagogical analysis. According to the results of the study, key concepts that reflect the civic values and expectations of modern youth have been defaned: freedom, independence, responsibility, individualism, morality, dignity, happiness, equality, justice, honesty, courage, wisdom, openness, sensitivity, kindness, love, family. Future doctors named moral responsibility as a necessary condition for an ideal society. They stated about transformation of values in wartime – from the priority of material values to fundamental existential ones as well. It is concluded that the professional training of medical university students concerning the development of skills of enlightenment work among the population should be strengthened so that young persons contribute to the*

promotion of constructive civic values in the university environment today and in future professional activities.

Keywords: *values, civic education, war, students, future doctors.*

Abstract. *The paper considers some benefits arising from adoption and implementation of methodological approaches and techniques, which explicitly or implicitly connect to using the potential of poly- / multiculturalism oriented workshops and trainings in the technology of dialogic interaction. Dialogic interaction is seen underlying effective professional communication in the course of foreign language (FL) instruction and acquisition, especially driven by cultivating tolerance to language(s) and culture(s) other than the mother tongue. Altogether, poly- / multiculturally driven trainings and workshops help enhance the linguistic skills in communication, as well as culture awareness of future FL teachers / instructors. The purpose for use of active teaching and learning methods, including workshops and trainings, is with independent acquisition of knowledge by students in the process of their active cognitive activity. It is found that game nature of dialogic interaction contributes to the effective study of several foreign languages. To be more specific, it is the organization of educational and cognitive activities in socially modeled game situations, which aims at reduplicating and mastering socio-cultural experience. In the context of learning and teaching foreign languages, the focus on the emotionally sensitive sphere of students in the organization of educational activities provides the decent acquisition of socio-cultural, value-oriented experience through “experiencing it” as it occurs with developing ability to evaluate being. “Experiencing things” in socially simulated situations, students become more aware of themselves as human beings and personalities, realize they are subjects of activity, become aware of their social orientations and values, which forms a socio-moral self-esteem. It is concluded that social role and role behavior arise as drivers for communication in general, and in the educational process, in particular.*

Key words: *polyculturalism, multiculturalism, foreign language teacher, dialogic interaction, polyculturalism training, workshop, modern education.*

Introduction. “Language education nowadays has tremendously changed due to globalization, advancement in information and communication technology and evolving political and socioeconomic dynamics in the world”, as stated by Norkhairi Bin Ahmad (2021) in his keynote speech, moves the needle in understanding needs for poly-/ multiculturalism today in the educational setting [23, p. 8–9]. Moreover, it is agreed with the scholar who complements that “language education dynamically expands by taking in wisdoms from diverse inter-disciplinary fields and the professional competence and expertise expected of language educators have also transformed over time” [23,

p. 9], which is also found as conclusions in a wide range of academic research and review papers [2; 5; 7; 12; 36]. However, the gap is found with unified definition, interpretation and/or application of the term *poly- / multiculturalism* as ideology and trend, especially as it is disclosed somewhat different from global researches and presented in domestic articles of the Eastern Europe’s academia [32; 35]. Therefore, it is found reasonable to address the benefits of educational poly- / multicultural component in teaching and learning process in the course of foreign language acquisition by master students who train to become foreign language (FL) teachers / instructors in future. Some of many advantages connect

to adoption and implementation of methodological approaches and techniques, which explicitly or implicitly connect to using the potential of poly- / multiculturalism oriented workshops and trainings in the technology of dialogic interaction [5; 22; 31; 38]. The latter aims at enhancing the linguistic skills in communication, as well as culture awareness of future FL teachers / instructors. The purpose for use of active teaching and learning methods, including workshops and trainings, is with independent acquisition of knowledge by students in the process of their active cognitive activity [15; 24; 33].

The present paper relates to dialogue – between the teacher and the student, the students themselves, self-talk, etc., as rock-solid foundation for active methods of teaching and (self-) learning. First of all, it is believed that active methods in teaching and (self-) learning aim at developing communication and problem-solving skills, making foreign language speech as fluent as possible as compared to the mother tongue. Active teaching methods arouse personal interest and engage students in solving cognitive tasks, and allow students to apply the acquired knowledge and skills in real life [3; 6; 33].

Literature review. The game nature of dialogic interaction contributes to the effective study of several foreign languages, because it is the organization of educational and cognitive activities in socially modeled game situations, which aims at reduplicating and mastering socio-cultural experience. According to research by Pidlasyy and Elkonin, in particular, the rationalization of education through the emotional sphere and predominant emphasis on the formation of students' system of knowledge, skills and abilities leads to superficial assimilation of knowledge, which triggers automatically assimilated knowledge of no value in semantic basis [26; 8]. Consequently, it will result in impoverishment of the spiritual

and moral sphere of future FL teachers / instructors.

In the context of learning and teaching foreign languages, the focus on the emotionally sensitive sphere of students in the organization of educational activities provides the decent acquisition of socio-cultural, value-oriented experience through “experiencing it” as it occurs with developing ability to evaluate being. “Experiencing things” in socially simulated situations, students become more aware of themselves as human beings and personalities, realize they are subjects of activity, become aware of their social orientations and values, which altogether forms a socio-moral self-esteem.

Social role and role behavior arise as drivers for communication in general, and in the educational process, in particular. Andreeva, Leontiev, Kon, Petrovskyy among others consider the concept of role as a social function in inseparable unity with a relevant type of activity and type of behavior [1; 20; 21; 17; 25]. Moreover, it is agreed with Manuel Duarte João Pires that “role-play methods are part of a student-centered approach and a flexible option that enhances initiative and interaction and represents an opportunity for students to play different roles and replicate real life situations in the classroom” [27, p. 35]. According to the author, whose study acquaints with the implementation of role-plays as a teaching strategy in classes of senior college students of Portuguese graduation in Macau (China), “in this way role-play can be used to foster interactive teaching and prepare students for intercultural citizenship” [27, p. 35].

Game organization of the educational process anticipates mastery of the basic skills in successful communication, i.e. thorough performance of actions under educational and cognitive activities through the play. Thus, Leontiev and Rubinstein state that the game is an easily accessible way for students to replenish their knowledge and master the

skills to perceive the world [20; 30]. The originality of games as an activity is manifested in unity with practice, so the game is characterized by its active nature. Overall, the game is a developing social activity, expressed in a form of mastering social experience and, therefore, can be considered as a socio-pedagogical phenomenon. According to Pires, “role-playing activities are a motivating factor for language learning and enhance the classroom as conducive to the development, in a contextualized and interactive way, of interpersonal, language and cultural skills” [27, p. 35].

Study material and methods. Of special focus in the research is the study of poly- / multiculturalism in education along with foreign language instruction and acquisition. Next, some technologies combined – that of dialogic interaction and another of developing coaching culture for effective communication via key concepts of poly- / multiculturalism, philosophy of language, intercultural communication, and intercultural communication competencies [4; 16; 18; 19], are found crucial for the present study and conclusion of the findings. Collecting, processing and analyzing the information in the fields of pedagogy (and neuropedagogics) and linguistics [13; 37], philosophy and education [10; 14], psychology and modern approaches to drive change in higher education for quality and efficiency, in particular [9; 11], integrate into solutions presented as findings for adoption and implementation of games and role play in trainings and workshops for poly- / multiculturalism with students who seek a degree in teaching as FL instructors in future. The key methods relate to compilation of scientific views, acceptance or argumentation, or modification as arises more appropriate and relevant in connection to review and study of the theoretical background.

The technology of dialogic interaction in the field of poly-/ multiculturalism in foreign language teaching and learning includes such

techniques as didactic, role-playing, simulation, business, story-telling and other games, based on the principles of problem solving, personal engagement in learning / teaching, development of creative individuality, especially in the course of collective interaction – group and teamwork [28; 29; 34]. In the context of study, the game acts in a holistic educational process as either a means, or method, or technique and form for organizing lives and activities of students.

Therefore, the paper aims to discuss a variety of an educational technology relating to dialogic interaction, trainings and workshops in a FL classroom, in particular, in which one of the focuses lies with cultivating / growing belonging to the poly- / multicultural environment, on the one hand. On the other, it aims to demonstrate the means and techniques via which educational process may help master students, who train to become FL teachers / instructors in future, cultivate their poly- / multicultural communication skills along with experience for successful interaction in future careers via “experiencing real life” in advance.

Discussion and results. The research findings reveal that certain principles are prerequisite for development of active methods in teaching and (self-) learning for successful implementation of poly- / multiculturally marked curricula in the educational background: (i) creating favorable comfortable atmosphere inside and outside class; (ii) creating a poly-/multiculturally marked situation of success and helping students experience feeling and enjoying it; (iii) reliance on the emotional and volitional spheres of students who train to become future FL teachers / instructors; (iv) differentiated and individual approaches in teaching and teaching to learn (motivational component for self-learning and self-educating); (v) creating opportunities to share success stories among students and to feel proud of their achievements; (vi) creating

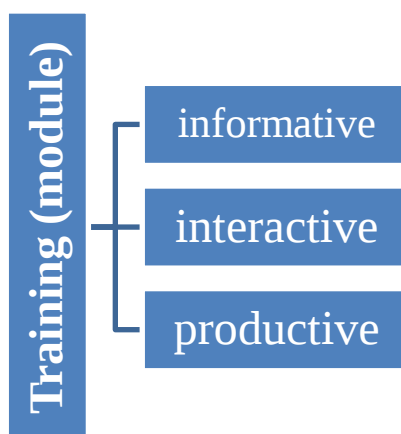
opportunities for each student to see their progress and advancement in a poly- / multicultural environment.

At the same time the duration of the poly- / multiculturalism oriented workshop and/or training for students can vary from a few minutes (introductory form of presentation, short review, coaching conversation, follow-up, etc.) to several hours and days (mini-course, workshop series and so on). It should be noted that arrangement of workshops and trainings could vary as well. Faculty members altogether or a person in charge of curriculum(-a) may advise which variant suits best. Thus, first, the training, including a relevant workshop, can be included in the training program and make part of a trainings series. Second, the training can be conducted as a standalone session / workshop, held once each time for a newly created / gathered group or team. If it is expected to last longer than a few sessions, then the training consists of several blocks, or modules. It is also found convenient and useful for the training to

include variability and flexibility in module application. That means that the designed modules to develop and grow poly- / multiculturalism with master students who train to become future FL teachers / instructors, in particular, can re-arrange in order and combine as needed for the purpose of curriculum, class, speed in group / team performance, etc. In addition, it can serve a classical / basic building block for subsequent workshops and trainings.

It is differentiated there are three stages in the training / training module: 1) informative, 2) interactive, and 3) productive. At each stage, certain learning and teaching methods are used to grow and cultivate poly-/ multiculturalism with attendees. These learning and teaching methods aim to perform different tasks. It is important to note that the same methods can be used at different stages, if their application meets the objectives of the training / module and capability of the group / team.

Fig. 1. Stages in the training or module for poly-/ multiculturalism in a FL classroom

The informative stage, following its name, presupposes acquaintance with theoretical information, skipping which makes conduct of training / workshop impossible. Usually, a mini-lecture to introduce and/or re-freshen what poly- / multiculturalism is and how it is treated across different countries and educational systems, is given at the informative stage. Further, in FL trainings associated with focus on

poly- / multiculturalism for attendees, grammar material is often explained, which will be consolidated via monologues and dialogues, presentation of projects via communication approach to FL acquisition, in regards to specific language and culturally marked situations. In the lecture, a FL teacher who is also active about leading the process, on top to be coaching the group / team, makes sure the statements and ideas are supported by

a presentation, visuals and handouts, for example; [interactive] board is used, or flip chart, or projector. It is great if simultaneously, the FL teacher is a coach, who can act through their persona, with a bright charisma, present the material in the engaging way for the group / team, continuously growing students' motivation and involvement.

Another technique from the coaching portfolio is facilitation, which serves its best to meet the objectives of the trainings / workshops to grow and cultivate poly- / multiculturalism in FL class [34]. It is known that facilitation is about gathering participants' / attendees' opinions on any issue. Facilitation occurs in the beginning, middle or end of the training after the topic is marked [28; 29]. Of critical value is facilitation in the end, to note the progress, identify gaps if any, see the strong and weak points, results to which extent the students have managed to train the acquired skills and language material. This technique allows teachers / instructors to activate the group / team, learn more about their interests and views, and, according to the information received, to determine further training together with the group / team. Here is the biggest difference between the conventional approach in education, under which the teaching staff may determine where to move further, and the coaching adoption of teaching styles in modern education, as relates to the group / team who decide what they do and where they move next [34; 29; 19]. The atmosphere of enthusiasm and feeling of involved group / team enhance quality of task(s) performance, which additionally helps the group / team to overcome the language barrier.

Didactic games solve many issues in a FL classroom in the course of foreign language acquisition and processes for poly- / multiculturalism. Moreover, such games involve all participants in the learning process. The game serves solid foundation for training of the skills with the group [1; 20; 25]. It creates a relaxed

atmosphere of cooperation and co-creation in the group, an atmosphere of safety and trust. Further, the game is the energy, which drives both the training itself and its participants, including the FL teacher / instructor, or a coach. This energy is vital to ensure that the training / workshop results in the highest performance possible.

The research findings stipulate that it is necessary to adhere to a number of conditions under which didactic games will advance students to improve their communication skills, e.g. students try to conduct the game in an exciting and engaging way rather than focus the group / team's attention on the controlling function of the game.

Role-playing games for poly- / multiculturalism in workshops and trainings allow students to gain useful experience, adopt out of the box solutions as they make students look at the situation from the outside, as well as stimulate the manifestation of their professional independence and creative potential. It helps students live in "the real moment" via the adopted role [1; 27]. The success of role-playing depends on its structure, the use of supports, the participants' understanding of their roles and agreement in the group / team as to managing the process.

Conclusion. Workshops and trainings for poly- / multiculturalism may bring utter value via participation of students in role-playing. Each student receives a certain socio-role status, which ensures students personally immerse in an environment, including emotional and empathic aspects of involvement. In role-playing, the student may easily solve any communicative, cognitive and exploratory task, and thus, achieve the game goal. At the same time, the operational and technical aspect of the emerging activity seems to be pushed to the periphery of attention and consciousness in this creative act. Mastering it as role-playing enables, educational and cognitive activities lead to much more effective and

faster performance as compared to traditional forms of learning and teaching. Use of games as a technique in the context of dialogue technology in the light of poly- / multiculturalism can meet the needs of students in the novelty and topicality of the material studied, increases a variety of group and teamwork in the FL classroom, especially in intensifying students' language activities, advances creative nature of educational in / out of class performance.

References

1. Andreeva, G.M. (2001). *Sotsialnaya psikhologiya* [Social Psychology]. Moscow: Aspekt Press.
2. Barrett, M. (2018). How schools can promote the intercultural competence of young people. *European Psychologist*, 23, 93–104. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000308>
3. Barlit, O. O. (2007). Aksiologichnyy pidkhyd v upravlinni suchasnymy znannyamy pro pryrodu (Axiological approach in the management of modern knowledge about nature, in Ukrainian). In *Pedahohika i psykholohiya formuvannya tvorchoyi osobystosti: problemy i poshuky* (Pedagogy and psychology of creative personality formation: problems and searches), 45. Zaporizhzhya.
4. Beer, A., & Watson, D. (2008). Personality Judgement at Zero Acquaintance: Agreement, Assumed Similarity, and Implicit Simplicity. In *Journal of Personality Assessment*, 90 (3), 252.
5. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters.
6. Caruana, S., Pace, M. (2021). Italian nationals in Maltese schools: a case of 'so near but yet so far'? *Review of Educational Research*, 15(2), 145-164. <https://www.researchgate.net/publication/356460088>
7. Deardorff, D. K., & Arasaratnam-Smith, L. A. (2017). Intercultural Competence in Higher Education: International Approaches, Assessment and Application. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315529257>
8. Elkonin, D.B. (1978). *Psikhologiya igry* [Psychology of game]. Pedagogika.
9. Haluziak, V.M. (1999). Motyvatsiyno-tsinnisni determinanty indyvidualnoho stylyu pedahohichnoho spilkuvannya [Motivational and value determinants of individual style of pedagogical communication]. *Naukovi zapysky. Seriya «Pedahohika i psykholohiya»*, 1, p. 96-106.
10. Hovhannisyan, H. (2021). Traditional and Modern Concepts of Rhetoric: Six Peculiarities. *WISDOM*, 16(3), 18-27. <https://doi.org/10.24234/wisdom.v16i3.396>
11. Irgatoğlu, A. (2021). Analysis of language learning strategies and stereotypical thoughts of preparatory school students. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 17(1), 01-16. Doi: 10.52462/jlls.1
12. Ji, L. J., Peng, K. & Nisbett, R. E. (2000). Culture, control, and perception of relationships in the environment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(5), 943-955.
13. Ji, L. J., Zhang, Z. & Nisbett, R. E. (2004). Is it culture or is it a language? Examination of language effects in cross-cultural research on categorization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87(1), 57-65.
14. Khachatryan, L. (2019). On the Relationship Between Thinking and World Language Modeling: Based on Old Armenian Language Materials. *WISDOM*, 12(1), 6-15. <https://doi.org/10.24234/wisdom.v12i1.237>
15. Kitayama, S., Markus, H. R. & Kurokawa, M. (2000). Culture, emotion, and well-being: Good feelings in Japan

and the United States. *Cognition and Emotion*, 14(1), 93-124.

16. Kolesnyk, O. (2011). Mizhosobystisna vzayemodiya uchasnykiv navchal'no-vykhovnoho protsesu: sut', typy, funktsiyi, pereshkody [Interpersonal interaction of participants in the educational process: essence, types, functions, obstacles]. *Humanizatsiya navchalno-vykhovnoho protsesu*, Vol. LVI, p. 5-8.

17. Kon, I.S. (2007). Globalnaya tsivilizatsiya v polikulturnom mire [Global civilization in a multicultural world]. Tezisy doklada na USH mezhdunarodnykh Likhachevskikh nauchnykh chteniyakh. SPbGUP.

18. Krimpas, P.G. (2021). It's all Greek to me: Missed Greek Loanwords in Albanian. *Open Journal for Studies in Linguistics*, 4(1), 23-34. DOI: 10.32591/coas.ojsl.0401.03023k

19. Kubitskyi, S., & Chaika, O. (2020). Coaching core competencies as the key soft skill for successful human resources management. *International scientific journal «Internauka»*, Series: «Economic sciences», 8 (40), 43-48.

20. Leontiev, A.N. (1983). The Image of the World. Selected Psychological Works: In 2 Volumes, Moscow: Academy of Pedagogical Sciences.

21. Leontiev, D. A. (2007). Psikhologiya smysla (Psychology of meaning, in Russian). Moscow: Smysl.

22. Newton, J., Yates, E., Shearn, S., & Nowitzki, W. (2010). Intercultural Communicative Language Teaching: Implications for Effective Teaching and Learning. In Report to the Ministry of Education Ministry of Education, New Zealand. <http://www.educationcounts.govt.nz/publications/curriculum/76637/introduction>.

23. Norkhairi, A. (2021). Multi-dimensional Strategies in Teaching and Assessing Language for Specific and Interdisciplinary Purposes in the 21 st Century Global Contexts. E-book of

conference proceedings. 2nd International Interdisciplinary Conference-Language, Business, Law & Intercultural Communication: Challenges of Today (Ed. Chaika, O., Goel, A.). Kyiv; Delhi: ABS Books.

https://www.researchgate.net/publication/357957662_LBLIC_2021

24. Peng, K. & Nisbett, R. E. (1999). Culture, dialectics, and reasoning about contradiction. *American Psychologist*, 54(9), 741-754.

25. Petrovskyy, A. V., Yaroshevskyy, M. H. (2002). *Psykhohihiya* [Psychology]. Moscow: Akademiya.

26. Pidlasyy, I.P. (2004). *Praktychna pedahohika abo try tekhnolohiyi: interaktyvnyy pidruchnyk dlya pedahohiv rynkovoyi systemy osvity* [Practical pedagogy or three technologies: an interactive textbook for teachers of the market system of education]. Kyiv: Vydavnychyy Dim „Slovo”.

27. Pires, M.D.J. (2021). Role-Play como estratégia de ensino de língua: a perspectiva de estudantes de Português na China. *Revista Internacional em Língua Portuguesa*, 40(IV), p. 35-51. DOI: 10.31492/2184-2043.RILP2021.40/pp.35-51

28. Renton, J. (2009). Coaching and Mentoring. *The Economist*.

29. Rogers, J. (2016). Coaching Skills. Open University Press.

30. Rubinstein, S.L. (1959). Printsipy i puti razvitiya psikhologii [Principles and ways of development of psychology]. Moscow: AN SSSR.

31. Rudyk, Ya. (2021). Doslidzhennia intelektu osobystosti: zapytan staye vse bilshe [Going deeper into intellect of a personality questionsmounting], Proceedings of the 2nd International Interdisciplinary Conference “Language, Business And Law, Intercultural Communication: Challenges Of Today” (Kyiv, 7-8 May 2021), Kyiv: NUBiP Ukraine, pp. 71-72. Retrieved from:

https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u187/Ilbic2021_proceedings_ua_final.pdf

32. Rubtsova, A., Krylova, E., Smolskaia, N., & Odinokaya, M. (2020). Polycultural linguistic personality formation in a digital educational environment of a university. *European Proceedings of Social and Behavioral Sciences*, pp. 809-821. DOI:10.15405/epsbs.2020.11.03.86

33. Sidash, N., Roganova, M., Domina, V., Victorova, L., Roganov, M., Miroshnichenko, V. (2020). Pedagogical Consciousness Formation of Future University Educators in the Process of Teaching English. *Universal Journal of Educational Research*, 8(4), 1202 - 1211. DOI: 10.13189/ujer.2020.080410.

34. Sinek, S. (2011). *Start with Why. How Great Leaders Inspire Everyone to Take Action*. Penguin, 256 p.

35. Starnikova, V. (2008). *Filosofiya obrazovaniya za rubezhom: opyt stanovleniya* (Education Philosophy in Abroad: The Experience of Becoming, in Russian). Omsk Scientific Journal,

5(72), pp. 93-96. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/filosofiya-obrazovaniya-zarubezhom-opyt-stanovleniya/viewer>.

36. Tarasenko, R. O., Amelina, S. M., & Azaryan, A. A. (2019). Features of the use of cloud-based translation systems in the process of forming information competence of translators. In: Kiv, A.E., Shyshkina, M.P. (eds.) *Proceedings of the 7th Workshop on Cloud Technologies in Education (CTE 2019)*, Kryvyi Rih, Ukraine, December 20, 2019, CEUR-WS.org, online (in press).

37. Ursul, A. (2019). Science and education in the conditions of formation of the global world. *WISDOM*, 13 (2), 127-134. <https://www.wisdomperiodical.com/index.php/wisdom/article/view/282/218>

38. Woods, P. R., Barker, M. C., & Daly, A. J. (2020). *Teaching Intercultural Skills in the Multicultural Classroom*. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/29453595>

РОЛЬ СЕМІНАРІВ І ТРЕНІНГІВ У РОЗВИТКУ ДІАЛОГОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ: ПОЛІКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

О. І. Чайка

Анотація. У статті розглянуто деякі переваги освітнього процесу, що відстежуються із впровадженням тих методологічних підходів та прийомів, які прямо чи опосередковано пов'язані з використанням потенціалу полі-/мультікультурно маркованих семінарів та тренінгів із технології діалогової взаємодії. Діалогова взаємодія лежить в основі ефективного професійного спілкування під час навчання та опанування іноземної мови, особливо завдяки вихованню толерантності до мови (мов) та культури, відмінної від рідної. Загалом полікультурні тренінги та семінари допомагають покращити мовні навички спілкування, а також культурну обізнаність майбутніх вчителів іноземних мов. Метою використання активних методів навчання та само-навчання, у тому числі практикумів та тренінгів, є самостійне здобуття студентами знань у процесі їхньої активної пізнавальної діяльності. Виявлено, що ігровий характер діалогової взаємодії сприяє ефективному вивченню кількох іноземних мов, оскільки власне організація навчально-пізнавальної діяльності в соціально змодельованих ігрових ситуаціях має на меті редуплікацію та оволодіння соціокультурним досвідом. У контексті вивчення та викладання іноземних мов орієнтація на емоційно-чутливу сферу студентів при організації навчальної діяльності забезпечує гідне набуття соціокультурного, ціннісно-орієнтованого досвіду через його «проживання», як це відбувається при розвитку здатності оцінки буття. «Проживаючи» соціально змодельовані ситуації, студенти глибше усвідомлюють себе як особистості, те, що вони є суб'єктами діяльності, усвідомлюють свої соціальні орієнтації та

© О. Chaika

цінності, що формує соціально-моральну самооцінку. У висновку зазначено, що соціальна роль і рольова поведінка виступають рушіями спілкування в цілому, і в навчальному процесі зокрема.

Ключові слова: полікультурність, мультикультурність, виховання полікультурності, семінар, тренінг, гра, ігровий компонент, майбутні викладачі іноземних мов, вища освіта.

DOI: 10.31548/hspedagog13(2).2022.84-90

УДК 612.176:615.851

ПРОФЕСІЙНИЙ СТРЕС ПСИХОЛОГІВ ПОЧАТКІВЦІВ**КУРІННА І. В.**, аспірант кафедри психології**Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: Kurinna_i@ukr.net

Анотація: У даній статті розглянуто важливість вивчення стресу та його поняття. Окреслено стадії та наслідки стресу на думку Г. Сельє. Розглянуто визначення професійного стресу. Проаналізовано основні фактори та складові професійного стресу психологів початківців. Дано визначення професійного стресу та синдрому стресу. Висвітлено думку науковців на природу та чинники через які він виникає стрес та його прояви. Детально розглянуто стрес буває інформаційним, комунікативним і емоційним, думку науковців про їх формування, прояви та наслідки. Проаналізовано основні ознаки компетентності та професіоналізму психологів. Описано особливості інформаційного, комунікаційного та інформаційного стресу в професійній діяльності психолога. Окреслюються фактори, що зумовлюють перетворення хронічного стресу у вигорання, яке розглянуто у працях вчених. Розглянута проблема з'ясування чинників розвитку стресу та регулювання його рівня. Детально схарактеризовані професійні стресори та їх чинники. Акцентовано на тому, що професійний стрес у психологів може стати серйозною загрозою для успішного розгортання професійної діяльності, а інколи й здоров'ю. Зроблено висновки щодо професійного стресу та впливу на роботу психолога.

Ключові слова. Стрес, професійний стрес, чинники стресу, ознаки стресу, стрес, психологічний стрес, інформаційний стрес, комунікативний стрес, емоційний стрес стресори.

Актуальність (Introduction).

Будь-яка діяльність, якою займається людина, у тому числі та професійна, відображається на ній. Більшу частину життя ми присвячуємо роботі. Визначено, що професійна діяльність носить дуже напружений характер. Стрімкі зміни в економіці, соціально-політична ситуація в країні та постійні зміни на ринку праці через велику кількість зовнішніх чинників (інформатизації, нові вимоги до працівників, наслідки пандемії COVID-19, стан напруження через АТО/ООС та ін.) позбавляють можливість повністю контролювати свою професійну діяльність. Стан невизначеності веде до того, що зростає нервово-психологічне напруження, яке і приводить до стресу[14].

Фізіолог Ганс Сельє починаючи з 30-х років минулого століття опублікував низку праць, у яких описав так званий загальний адаптаційний синдром (general adaptation syndrome) — реакцію на стрес, яка складається з трьох

стадій. Він вважав, що відповідь на стрес минає такі стадії: реакція тривоги (alarm reaction), спротив або адаптація (resistance/adaptation) і виснаження (exhaustion)[2,3].

1. Реакція тривоги. Під дією стресу запус-кається реакція боротьби або втечі.

Відбувається вплив несприятливого фактора, виникає тривога, страх, підвищується психічна напруга

2. Спротив (адаптація). Якщо зі стресом не вдалося впоратись одразу, організм починає реагувати на це несприятливий вплив (відбувається боротьба зі стресом, зникання до нього або подальше занурення в стрес);

Під час цієї стадії можуть спостерігатися зниження працездатності й бажання виконувати будь-яку фізичну активність, зростання апетиту й інші неспецифічні прояви.

3. Виснаження. Ця стадія виникає у разі, якщо організм більше не може

протидіяти стресу і його ресурси виснажилися. Зазвичай причиною цього є тривалий стрес або стрес, який постійно повторюється. В цій стадії зазвичай розвивається хвороба як наслідок виснаження адаптаційних резервів. Прояви подібної дезадаптації різноманітні й стосуються емоційної, когнітивної та соматичної сфер. На цій стадії можуть виникнути серйозні проблеми зі здоров'ям.

Що ж до професійного стресу?

Професійний стрес – це специфічна психологічна і фізіологічна реакція людини, що виникають під впливом несприятливих емоційних факторів під час трудової діяльності. Описуючи професійний стрес, можна зауважити, що він спричинений не тільки чинниками професійного середовища, але й існує разом з багатьма життєвими позаробочими процесами. В наш час він виділений в окрему рубрику в Міжнародній класифікації хвороб (МКХ-10). Діяльність психологів практиків становить особливий різновид стресів, що передбачає підвищену активність та високу відповідальність[8].

Діяльність спеціаліста часто пов'язана з дефіцитом часу для ухвалення рішень та інформації, інтенсивними психологічними навантаженнями, що робить їхню працю стресогенною[15]. В таких умовах постає проблема з'ясування чинників розвитку стресу та регулювання його рівня.

Емоційно-напружений стан росте і починає заважати виконувати свою роботу, яка направлена, в нашому випадку, на психологічну допомогу. В результаті людина сама потребує психологічної допомоги. А саме діяльність дезорганізується: з'являються помилки, збільшується час виконання окремих дій, порушується процес планування й оцінки діяльності. Усе це викликає негативні емоції, додає занепокоєння, викликає непевність у своїх силах, знижує самоцінність[5].

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent

researches and publications). Проблеми підготовки майбутніх практичних психологів в Україні знайшли своє відображення у наукових працях – Г.С.Абрамова, І.В.Вачков, Р.В. Овчарова, Н.В.Самоукіна, Р. Смід, А.А. Деркач та ін.

У професії психолога практика можна виділити так званий синдром стресу, це сукупність стійких проявів стресової реакції у професійно важких ситуаціях. Цей синдром було розкрито у роботах Н.В. Кузьміна, Е.Л. Марковець, В.В. Радула, М.М. Рибакіна та ін. На їх думку, інформаційне перенасичення, емоційне навантаження при входженні в робочий процес консультування, висока відповідальність за результати праці з важкими ситуаціями, жорстка система контролю та самоконтролю приводить до великого стресу, а інколи й емоційного та професійного вигорання. Синдром стресу – це негативні наслідки взаємодії між суб'єктом праці та його професійною діяльністю під впливом стресових ситуацій[10].

Психолог початківця особливо вразливий для появи професійних стресів в моменти свого професійного становлення. Неправильний вихід з ситуацій який виник в період стресу (кризові ситуації) спотворює подальший професійний розвиток у вигляді стійкого синдрому стресу (хронічний стан зниженої працездатності, деструкції та деформацій). Робота, де баланс не на користь позитивних змін викликає так звані професійні деструкції. Професійні деструкції проявляються у зниженні ефективності праці, у погіршенні взаємин з оточенням, у погіршенні здоров'я і головне – у формуванні негативних особистісних якостей і навіть – у розпаді цілісної особистості працівника[7].

Маркова А.К. розглядала такі основні тенденції розвитку професійних деструкцій:

- Відставання, уповільнення професійного розвитку в порівнянні з віковими та соціальними нормами;

- Несформованість професійної діяльності (працівник хіба застряє у своєму розвитку);

- Дезінтеграція професійного розвитку, розпад професійної свідомості і, як наслідок, – нереалістичні цілі, помилковий сенс праці, професійні конфлікти;

- Низька професійна мобільність, невміння пристосуватися до нових умов праці;

- Неузгодженість окремих ланок професійного розвитку (наприклад, мотивація до професійної праці є, але заважає відсутність цілісної професійної свідомості);

- Погіршення раніше наявних професійних даних, ослаблення професійно важливих якостей;

- Спотворення професійного розвитку, поява негативних якостей, відхилення від соціальних та індивідуальних норм професійного розвитку, що змінюють профіль особистості;

- Поява стійких деформацій особистості (наприклад, емоційного виснаження і вигорання, а також ущербної професійної позиції, особливо в професіях, що приносять владу і популярність);

- Припинення професійного розвитку через професійних захворювань або втрати працездатності[9].

Як зазначає Н.В. Самоукіна, в ході професійної діяльності серед видів стресів можна виділити наступні: інформаційний, емоційний та комунікативний [13].

Інформаційний. На сьогодні, він є найпоширенішим. Виникає у випадках інформаційних перевантажень, коли людина не справляється з завданням, що перед ним поставлено, і не встигає приймати рішення при значному обмеженні в часі. Підсилюється через підвищену відповідальність. Також причинами його виникнення може бути та дефіцит інформації, що приводить до невизначеності в ситуації, та збиває з пантелику.

В. Л. Бодров висловлював думку, що "для розвитку інформаційного

стресу важливим фактором є стан емоційно-вольової та когнітивної сфери діяльності людини, які обумовлюють суб'єктивну, особистісну значущість екстремальній ситуації, наявність готовності та можливості до її подолання, здатність вибору раціональної стратегії поведінки в цих умовах... "[5].

Однією з головних причин інформаційного стресу є втрата контролю за ситуацією яка виникла в ході робочого процесу. Для адаптації та поновлення контролю необхідний певний рівень мотивації.

Наступним є емоційний стрес, який з'являється через різноманітні конфліктні ситуації. Він проявляється в особистих переживаннях, почуттях несправедливості, провини, образи, гніву. Зазвичай негативно впливає на цінності та особисті переконання щодо професії.

Наслідком тривалого емоційного стресу може бути синдром емоційного вигорання, поняття якого започаткував американський психіатр Х. Дж. Фрейденберг.

К. Маслач та С. Джексон у своїх дослідженнях описали вигорання, як відповідну реакцію на професійні стреси, що складається з трьох компонентів: емоційного виснаження, деперсоналізації та редукції персональних досягнень. Емоційне виснаження проявляється у відчуттях емоційного перенапруження, втоми, вичерпаності емоційних ресурсів. Через такий стан починає розвиватись занижена самооцінка, негативне ставлення до роботи, втрата емоційного контакту з навколишнім оточенням[11,1].

В. В. Бойко розглядав емоційне вигорання як «вироблений особою механізм психологічного захисту в формі повного або часткового виключення емоцій (зниження їх енергетики) у відповідь на обрані психотравмуючі впливи». Синдром вигорання розглядається як динамічний процес, під впливом стереотипу емоційної, професійної поведінки та веде до професійної деформації особистості[6].

Комунікативний стрес. Відображення проблем в ділових відносинах. Найчастіше причина криється в труднощах спілкування, невміння знаходити правильний підхід, розпізнавати та протистояти маніпулюванню та реагувати на агресію.

Комунікативний стрес та проблеми стресового стану досліджували такі вчені як: А.Я. Чебикіна, В.А. Якуніна, Г.В. Акопова. За їх поглядами це явище напруженого стану організму, яке викликане проблемами професійного спілкування, що у невмінні налагодити стиль спілкування, прояві дратівливості в діловому спілкуванні. Він може проявлятися у конфліктному, маніпулятивній поведінці, невмінні сприймати та адекватно реагувати на критичні зауваження. Такий вид стресу частіше всього виникає через несприятливий клімат в колективі, єдність в поведінці членів колективу або ж низькій згуртованості[4].

Об'єкт дослідження – професійний стрес у психологів. Предмет дослідження – психологічна готовність до професійного стресу у психологів початківців. Мета дослідження – основні фактори та складові професійного стресу психологів початківців, як вплив на готовність ефективного здійснення ними професійної діяльності. Серед завдань дослідження: теоретичний аналіз основних чинників стресу, що впливають на психологічну готовність до професійної діяльності психологів. **Методи (Methods):** теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, узагальнення і систематизація даних.

Результати (Results). Серед основних чинників виникнення професійного стресу можна виділити такі:

- конфлікти в робочому колективі або з керівником; До найпоширеніших причин виникнення професійного стресу належать:
- нечіткий розподіл професійних обов'язків, недостатня або не повна по-

інформованість про обсяги й строки виконання роботи (виконання роботи «на вчора»)

- невизначений графік роботи(через, що ускладнює планування особистого часу;

- низький дохідний потенціал, вимога роботодавця тимчасово або постійно виконувати понаднормову роботу без додаткової оплати;

- нездоровий «психологічний клімат» у колективі, відсутність корпоративної культури, несправедливість або не прозорість розподілу грошових винагород, бонусів тощо;

- погані умови праці (некомфортне місце праці, неприйнятний температурний режим, незручні меблі, гнітюча атмосфера в цілому)

- відсутність належної мотивації до праці, яка залежить від його налаштованості на професійну діяльність, а також від рівня сформованості професійної самосвідомості та професійної ідентичності;

- не готовність до опрацювання конкретної ситуації окремої людини, внаслідок чого спотворюється аналіз та оцінка[13].

Основними ознаками стресу є:

- постійна підвищена безпричинна тривожність;

- емоційна пригніченість, меланхолія;

- часті прояви роздратування (важко стримувати свої емоції) стосовно рідних та близьких, конфлікти які виникають через незначні причини;

- негативні емоції які виникають до життя в цілому;

- замкнутість, бажання побути наодинці;

- зниження працездатності, незалежно від обсягу роботи, «хронічна втома»;

- неуважність (що дуже сильно відобразиться на якості роботи), розсіяність – зниження концентрації уваги;

- також одним з важливих факторів стресу ще є не готовність до професійної діяльності[12].

Висновки і перспективи (Discussion). Проаналізувавши літературу з питань професійного стресу психологів починаючих свою практику можна зробити такі висновки:

По-перше – формуючи систему спеціальної підготовки психологів консультантів в Україні, а саме спосіб, дуже багато переклалося на самоосвіту і саморозвиток психолога. Мала кількість спецкурсів з психологічного консультування в процесі навчання та не обов'язкове проходження особистої терапії дає свої не втішні результати. Юридично психолог отримуючи документ про вищу освіту має право працювати консультантом, хоча частіше всього він до цього не готовий. Тобто у професійній підготовці практичних психологів недостатньо розроблений практичний аспект.

По-друге – уникнути стресів, як у професійній діяльності, так і в буденному житті майже не можливо, але можливо звести їх до мінімуму. Схильність до стресу завжди пов'язана з індивідуальними особливостями, тому стрес однозначно не може підлягати ранжуванню в індивідуальній системі впливу на особистість та визначити його вплив на життя та здоров'я.

По-третє – вплив стресу на думку вчених, а саме зовнішній помітний прояв (фізіологічно, психологічно) пов'язаний через велике навантаження та процесом опору цьому навантаженню.

Питання, щодо розуміння та подолання професійного стресу не втрачає свою актуальність, особливо в період швидких змін та великого інформаційного навантаження. Велика кількість літератури та практичних розробок на подолання стресу свідчить про те, що це питання є досі проблематичним та потребує вивчення.

Список використаних джерела

1. Freudenberger, H.J. Staff burnout / Journal of Social Issues. No.30. Hoboken, New Jersey: Wiley Blackwell, 1974. P.159–165.

2. Selye H. A Syndrome produced by diverse nocuous agents. Nature, 1936, vol. 138, no. 3479, 32 p. doi: 10.1038/138032a0.

3. Selye H. The stress of life. New York: McGraw-Hill, 1956. 324 p.

4. Водопьянова Н.Е. Психодиагностика стресса / Н.Е. Водопьянова. Санкт-Петербург.: Питер, 2009. 336 с.

5. Бодров В. А. Информационный стресс : [учебное пособие для вузов] / В. А. Бодров. – Москва. : ПЕРСЭ, 2000. 352 с.

6. Бойко В. В. Синдром «емоційного вигорання» в професійному спілкуванні / В. В. Бойко. Санкт-Петербург: Пітер. 1999. 434с.

7. Вінтюк Ю. Професійна підготовка майбутніх психологів: проблема та її складові. Педагогіка і психологія професійної освіти. Серія: Дидактика, методика і технології навчання. 2016. № 3. С. 92–102.

8. Ендеберя І.В., Новік І.І. Методологічний аналіз проблеми професійного становлення майбутніх практичних психологів. *Молодий вчений*. 2017. Вип. 10.1 (50.1). С 69 – 72.

9. Маркова А.К. Психология профессионализма. Издательство: Международный гуманитарный фонд "Знание", 1996 г.

10. Марковец Е. Л. Исследование стрессовых состояний у педагогов / Е. Л. Марковец / Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. Одеса. 2000. № 4. С. 61-65

11. Маслач К. Профессиональное выгорание: как люди справляются *Практикум по социальной психологии*. Санкт-Петербург:Питер, 2001. 234 с.

12. Орел, В.Е. Синдром психического выгорания личности: монография / В.Е. Орел. Ярославль: Институт психологии РАН, 2005. – 330 с.

13. Самоукина Н.В. Психология профессиональной деятельности / Н.В. Самоукина. Москва.: Знание, 2003. 178 с.

14. Ткач, Б.М., Лунов, В.С., Литвинчук, Л.М. (2021). Результаты мониторингу нейроинтерфейсом когнитивно-эмоциональных реакций молодежи нормотиповой та з девіантною поведінкою до та під час пандемії COVID-19. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*, 23(4), С. 15-22

15. Шмаргун В.М. Интеллектуально-складово соціалізації особистості. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «педагогіка, психологія, філософія»*. Київ., 2011. Вип. 159. Ч. 4. С. 229 – 233.

References

1. Freudenberger, H.J. Staff burnout / *Journal of Social Issues*. No.30. Hoboken, New Jersey: Wiley Blackwell, 1974. P. 159 – 165.

2. Selye H. A syndrome produced by diverse nocuous agents. *Nature*, 1936, Issue. 138, no. 3479, p. 32. doi: 10.1038/138032a0.

3. Selye H. The stress of life. New York: McGraw-Hill, 1956. 324 p.

4. Vodop'yanova N.E. Psycho-activator of stress / N.E. Vodop'yanova. St. Petersburg: Piter, 2009. 336 p.

5. Bodrov V. A. Informacionnyy stress: Train aid for the institutes of higher. Moscow: TRUDGED SE, 2000. – 352 p.

6. Boyko of V. V. Syndrome «emotional burning» down in professional intercourse / In. In. Boyko. St. Petersburg.: Peter. 1999. 434 p.

7. Vintyuk Y. Professional preparation of future psychologists: problem and its constituents. *Pedagogics and psychology of trade education. Series: Didactics, method and technologies of studies*. 2016. Issue 3. P. 92 – 102

8. Endeberya I.v., Novik I.I. the Methodological analysis of problem of the professional becoming of future practical psychologists. *Young scientist*. 2017. Issue 10.1 (50.1). P. 69 – 72.

9. Markova A.K. Psychology of professionalism. Publishing house: An international humanitarian fund is "Knowledge", 1996.

10. Markovets E.L. Research of stress states in teachers / E.L. Markovets / *Science and Education. Scientific and practical journal of the Southern Scientific Center of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*. Odesa. 2000. № 4. .P 61–65

11. Maslach K. Professional burning down: as people are celebrated. *Practical Work on social psychology*. St. Petersburg.: Piter, 2001. 234 p.

12. Orel V.E. Syndrome of the psychical burning down of personality: [monograph] / V.E. Eagle. Issue Yaroslavl: is Institute of psychology of WOUNDS, 2005. 330 p.

13. Samoukina N.V. Psychology of professional activity / N.V. Samoukina. Moscow: Knowledge, 2003. 178 p.

14. Tkach, B., Lunov, V., Lytvynchuk, L. (2021). The results of neurointerface monitoring of the cognitive-emotional reactions of young people of normative and deviant behavior before and during the COVID-19 pandemic. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*, 23(4), 15-22

15. Shmargun V.M. The intellectual component of the socialization of the individual. *Scientific Bulletin of NULES of Ukraine. Series "pedagogy, psychology, philosophy"*. Kyiv., 2011. Issue. 159. Ch. 4. S. 229 - 233.

PROFESSIONAL STRESS OF BEGINNING PSYCHOLOGISTS**Kurinna I. V.**

Abstract. *In this article discusses the importance of studying stress and its concept. The stages and their consequences of stress are reflected according to H. Selye. The definition of occupational stress. The main factors and components of occupational stress of novice psychologists are analysed. The definition of occupational stress and syndrome of stress is given. The opinion of scientists is reflected on nature and factors due to which it arises. Stress and its manifestations. In detail stress is considered it is informative, communicative and emotional, according to scientists of their forming, manifestations and consequences. The main features of competence and professionalism of psychologists are analysed. The features of informative, of communication and informative stress are described in professional activity of psychologist. Describes the factors that cause the transformation of chronic stress into burnout that is considered in the works of scientists. The problem of finding out the factors of stress development and regulating its level is considered. Professional stressors and their factors are described in detailed. Focused attention on that occupational stress in psychologists can become a serious threat for successful development of professional activity, and sometimes to the health too. Conclusions are made about occupational stress and influence on work of psychologist.*

Keywords: *stress, occupational stress, factors of stress, signs of stress, stress, psychological stress, informative stress, communicative stress, emotional stress.*

DOI:
УДК 342.71:054.5:36

**БЕЗБАР'ЄРНЕ СПІЛКУВАННЯ: ЯКЕ ВОНО?
(ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ КОМУНІКАЦІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІСНУВАННЯ В
УМОВАХ ВІЙНИ)**

І. І. ВАКУЛИК, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики та
мовної комунікації

orcid.org/0000-0002-4812-7719

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: vakulyk@ukr.net

Анотація. У дослідженні йдеться про спілкування без бар'єрів та його особливості застосування. Продемонстровано авторське ставлення до нинішніх подій, в яких опинилась Україна. Сформульовано і висвітлено такі категорії-концентри, як «бідні й багаті», «світосприйняття», «волонтерський рух», «рідне слово», «захисники й захисниці», на яких, на думку автора, вибудовується особистісне безбар'єрне спілкування в умовах розв'язаної війни. Описано мотивацію як рушійну силу, котра сприяє удосконаленню. Імплицитний наратив синтезується через перцепцію у символіці художнього слова. Відтак поліфонічного звучання додають фольклорно-обрядові та конфесійні виражальні засоби в проєкції на реалії сучасного життя. **Метою дослідження** стала необхідність створити такий собі узагальнюючий образ сучасного українця у контексті війни, написати його психологічний портрет на основі емоцій, переживань та поведінки, який через призму соціальної і духовної комунікації допоможе розібратись, завдяки чому і як нам вдається спілкуватись з усім світом. У роботі використано описовий **метод**, а також із максимальною об'єктивністю застосовано метод спостереження та логіку взаємодії складових сучасної комунікації. **Результати** дослідження ґрунтуються на принципі звичайної аналогії. Сучасна комунікація неможлива без максимізації чеснот, вона має акумулюватись. Українці презентують усьому світові – ми захищаємо власні домівки, боронимо нашу рідну землю, віримо в світле майбуття мільйонів українських родин.

Ключові слова: війна, патріотизм, українська нація, українськість, сучасна комунікація, безбар'єрне спілкування.

Актуальність (Introduction).

Covid-19, що так стрімко й несподівано увірвався в життя людей різних держав, різних національностей, різних віросповідань, і вже упродовж двох років вирує на планеті, продемонстрував кожному з нас нові можливості співіснування та спілкування. Науковці усього світу згуртувалися навколо нового поняття, вишукуючи моделі подолання новітньої хвороби людства. А далі трапилось те, із чим ми ніколи не зможемо змиритись. На нашу державу напав агресор, котрий змусив нас по-новому поглянути на світ, зробити власні акценти на життєвих цінностях, примусив нас комунікувати у інший спосіб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Наприкінці 90-х минулого століття Р. Клітгаард у роботі «Соціальна інтеграція та дезінтеграція: дослідницький аналіз даних між країнами» зазначав: «Соціальна дезінтеграція – це розпливчате і, очевидно, проблематичне поняття, яке, ймовірно, стосується таких вимірів, як конфлікти та нестабільність, порушення політичних і громадянських прав, злочинність і насильство, зростання поділу між багатими та бідними та зниження рівня задоволеності громадян своїм життям» [1]. Тож ми упродовж тривалого часу спостерігали, як різні

країни стикаються з різними типами соціальної дезінтеграції.

Сучасна наука розглядає суспільство як складну систему, яка не виникає сама по собі. Її необхідно конструювати і створювати, безперервно відтворювати й оновлювати. А оскільки суспільство перебуває в процесі безперервного розвитку, тому такі поняття як «інтеграція» та «дезінтеграція» тісно переплелися між собою.

Сучасний світ сповнений суперечностей і контрастів, антиномій і парадоксів, що значною мірою віддзеркалюється у всіх сферах людського буття. Цивілізація завжди стоїть перед вибором спрямованості соціального або природного характеру. Ми можемо сліпо дослухатися до натовпу, визнаючи за вищі ті цінності, які визнає він, а можемо наважитися бути самими собою й жити, керуючись глибинним рівнем свого єства. При цьому повинні пам'ятати, що наш вибір формує парадигму не лише міжособистісного спілкування, але й впливає на формування діалогу у комунікативному просторі суспільства, визначає орієнтири комунікативної культури [2; 6]. Нинішня соціальна реальність формує поведінку культури й визначає спектр тих ресурсів, що виступають проєкцією на соціальну організацію суспільства, за допомогою яких інтерпретуються реалії розвитку соціуму.

Мотивація – це рушійна сила, котра сприяє удосконаленню [3]. Про рух, цю дивовижну здатність природи, зазначалося ще в «Дігестах», писали Овідій, Сенека, Корнелій Цельс, Тіт Лівій. А удосконалюватись можливо, лише коли рух починається: після зимової сплячки тварини у пошуках їжі вимушені йти на крайнощі, аби вижити; бруньки на деревах з'являються, тому що сік починає оживати; навесні землю зорюють, аби мати хороший врожай; корабель може подолати відстань, як тільки вирушить у плавання, навіть

якщо його капітан ще не бачить іншого берега; закінчити трапезу можна, вставши з-за столу; відвести очі – означає перемістивши зіниці в інший бік; кров пульсує, коли б'ється серце; знайти першопричину – спершу поставити питання; труднощі і ворога можна перебороти, коли спрямуватись в бій; ми зрушимо з місця, коли вийдемо із зони комфорту; глибоко в душі плекати ідеї та уявляти сценарії їх утілення – усі ці перетворення мають сутнісні характеристики, які проявляються завдяки змінам біологічним, механічним чи соціальним. Отже, ми маємо справу із першопричиною та наслідком дії, злетом, підйомом, новою стадією розвитку тощо.

Мета (Purpose). Метою нашого дослідження стала необхідність створити такий собі узагальнюючий образ сучасного українця у контексті війни, написати його психологічний портрет на основі емоцій, переживань та поведінки, який допоможе розібратись, завдяки чому і як нам вдається комунікувати з усім світом.

Методи (Methods). У роботі використано описовий метод, а також із максимальною об'єктивністю застосовано метод спостереження та логіку взаємодії складових сучасної комунікації.

Результати (Results). Техногенні катастрофи, війни, природні катаклізми – чи не є вони породженням дій самого людства? У широкому контексті ми тлумачимо «правила гри» між членами суспільства, які повинні дотримуватись стратегій вибудови толерантних відносин. На превеликий жаль, не всі члени суспільства уміють і прагнуть комунікувати за «законами жанру». «Хто?», «Коли?», «Де?» – сприймаються не просто як займенники та прислівники. Вони перетворились на величезні питальні речення, в яких криються біль і страждання людських сердець, понівечені долі. «Як жити, коли війна?» – кожен для себе мав дати

відповідь на це питання. Власне, що я особисто можу зробити, щоб наблизити мир, принести спокій, вселити надію, допомогти?

Бар'єрів спілкування безліч, і політичний дискурс у нинішньому часовому вимірі, частинко якого є усі ми, має розставити пріоритетні напрями, у яких цивілізоване людство досягне єдності задля перемоги над ворогом, розум переважить недоумкуватість, і обов'язково відбудеться «перерозподіл» у клітинах черствих сердець.

Бідні та багаті. Для нашої країни в умовах війни з підступним ворогом така антиномія нівелюється. Ми усьому світові показали і щодня демонструємо, що ми багаті – ми багаті на щедрих, привітних, щирих, добрих людей, які надають допомогу не лише ближньому, а усім, хто її потребує, навіть військовополоненим. Ми відкриваємо двері тим, кого раніше не знали, хто втратив домівку внаслідок диявольсько-загарбницьких дій навіть не воїнів, а бидлоти рф; ми «усім миром» скидаємось коштами, щоб підтримати ЗСУ. Так станом на початок квітня 2022 р. українці перерахували на потреби армії близько 250 мільйонів через «Дію», що дозволило придбати 12206 бронешитів, 5660 шоломів, 12666 засобів зв'язку, 3782 одиниці тепловізійної та денної оптики, 2793 квадрокоптери, 11 військових безпілотних авіаційних комплексів, 1703 генератори та інші джерела живлення, 72 автомобілі, 2197 одиниць обладнання (монітори, комп'ютери, принтери та інша оргтехніка), 1391 ноутбук, 2783 смартфони та планшети для артилеристів й аеророзвідників, 309 одиниць саперного обладнання [7]. А як швидко упродовж трьох днів ми назбирали на аж на три «байрактарчики» – для кожного з нас було цілком достатньо закликів С. Притули. Адже українці над усе хочуть бачити мирне небо над головою! І все це на допомогу нашим славетним і

мужнім воїнам, що захищають і оберігають нас.

Завдяки нашим українським аграріям ми ще раз переконалися, що хочемо жити у мирній, щасливій країні, де пахне зоране поле, де пил землі і зерно в долонях викликає лише приємні відчуття – ми зростимо майбутній врожай! Ми хочемо жити в успішній аграрно-промисловій країні. А країну визначають люди, коли кожен небайдуже ставиться до свого оточення і вирішує проблеми, які турбують. Ми, українці, в мовах жорстокої і несправедливої війни повинні нагодувати ще й знедолених у світі, а відтак знаходимо нові сухопутні замість морських шляхи, щоб через посередництво європейських країн доставити вантажі із зерном. Згадаймо, як кожного року ми заходимо до домівки з вигуками «Добрий вечір тобі, пане господарю, радуйся, Ой радуйся, земле, син Божий народився!». Пам'ятаєте, як у Псалмі: «Хваліте Господа з землі, кити і всі морські безодні! Вогонь і град, сніг і туман, і буйний вітер, який виконує його слово. Гори й усі пагорби, садовина й усі кедри. Звір дикий і скот усілякий, гад і птах крилатий. Царі землі й усі народи, князі й усі земні судді. Хлопці, а й дівчата, старі разом з юнацтвом. Нехай ім'я Господнє хвалять, – високе бо ім'я його єдине» [5].

Заходячи до чужої домівки, ми не лише прославляємо Бога, ми бажаємо усіляких гараздів ґаздині й господареві, їхнім діточкам і худобі. Бо з давніх часів ми були на своїй землі, зрощували хліб, доглядали за братами меншими та плекали надію на світле майбуття.

За рівнем статків Україна належить до країн із низьким рівнем. Про це свідчать документи і дослідження. Якщо відкрити перший-ліпший сервіс, де наведено порівняльну характеристику якості життя країн Європи чи світу, ми одразу ж у цьому переконаємось. У 2019 р. держава посідала 62 місце, у 2020 – соціальний

розвиток нашої держави – це 63 позиція [4]. Але попри таку статистику ми багаті! Бо вміємо цінувати тих, хто з нами поруч; ми знаємо, що таке біль, а відтак завжди прийдемо на допомогу.

Світосприйняття. Воно у кожного має власну призму і відтінки. Але нині пронизане болем, стражданням, сльозами, бо болить ненці-Україні за втрачені долі й понівечені життя, історію, що намагаються знищити, пам'ять, яку хочуть вкоротити. Багатоповерхівки, що не підлягають відновленню, пограбовані орками приватні будівлі, зруйновані пологові будинки, розтрощені вщент школи й садочки, торгівельні центри, знищені вулиці, райони, міста... Вони залиті кров'ю людей, які просто жили, мріяли, творили, створювали.

Волонтерський рух. Підтримають кожного, обігріють нужденного, порадять, прихистять, а паралельно їх мозок працюватиме – Де знайти? Як допомогти? Як відкрити двері, за якими колись ховались. «Моя хата не скраю» – «Мій дім – це Україна!» І з'явився на міжнародному аукціоні український трюфель, знайдений при укріпленні окопів – «трюфель з власною історією», і Український Борщ набув всесвітнього визнання.

Ми скрізь, по всій нашій державі, і хоча дехто й перетнув вимушено кордони, але душею і серцем вболіваємо за рідну Україну. І тонами йдуть вантажі гуманітарної допомоги. Бо ми нація справжніх патріотів: чи то хлопчина, що на сходинах домівки на уявному інструменті заводить пісню січових стрільців, чи дівчинка співає ангельським голосочком, переховуючись із бабусею у метро від бомбардування рідного міста рашистами, чи «дитина дощу», сповнена бажань перемоги, створює шедеври у зображенні патріотичного котика, соняшника, корабля, захисника; чи то дитячі малюнки, насичені енергетикою, що висять над ліжечком солдата; чи то під покровом ночі ніжно

звучить колискова матері, і усміхнене дитинча агукає «А ми тую Червону Калину підіймемо, а ми нашу славу Україну, гей, розвеселимо!»

Рідне слово. Ми стоїмо на захисті національних інтересів, із вірою в Україну та нашу перемогу щодня пропагуємо українську, навчаємо української, пізнаємо глибини нашої мови. Тож не випадково з'явилися «кодові» слова українців – «паляниця», «укрзалізниця», «полуниця», «суниця» тощо. Як в умовах хаосу і стресу подолати російськомовний Google? Як почати спілкуватись державною мовою? Багато у чому допомагають «зірки» – телебачення, актори театру і кіно, ведучі «Єдиних новин». Піснями підтримати дух – у тому наша сила! Лише за перших два місяці війни було написано 56 пісень українською та переспівано наймилозвучнішою світові шедеври! Ми вміємо жартувати, як нам не важко («Сію, сію, посіваю, Вороженьків засипаю», «Що маємо, те і відправляємо»), вказуємо напрям руху російському кораблю. Перша леді нашої країни вперше за історію існування Конгресу виступила із промовою та закликом надати нам зброю, аби ми могли себе захистити. А на власній сторінці соціальної мережі Бориса Джонсона з'явилася приємна для нас флексія, що викликала не подив, а замилювання.

Захисники й захисниці. Ми живемо в країні героїв, в епоху героїв, які віддають останнє, ризикують собою, демонструють надвисокий військовий професіоналізм, як колись наші козаки боронили Британію, захищали Францію – ми щодня спостерігаємо приклади героїзму, мужності і витримки; і навіть ворожий полон і тортури не можуть зламати наших дівчат, яким обрізають волосся, аби принизити.

Висновки і перспективи (Discussion). Нинішній стан ціннісного світу в всесвіті надто неоднозначний і суперечливий. Його характеризують часто дуже містким поняттям «війна», у

якому сконцентрувались концепти «горе», «плач», «страждання», «муки», «біль», «ненависть», «помста», «віра», «надія», «любов» тощо. Війна стрімко увірвалась до нашого словообігу, проте сам концепт здавна існував у соціумі. Невиправдана, нищівна, жорстока, непередбачувана, клята, підступна, кровопролитна, просто незрозуміла. Поглинає людські долі, розчавлює мирне життя, сповнене надій, породжує пекельно-катастрофічні наслідки для буденного життя, змушує весь цивілізований світ у новому ракурсі розглядати питання миру й безпеки, вносить також і корективи у дії міжнародної співдружності та спілкування. І її жахливі страхіття – ось що запам'ятають прийдешні покоління. Відтак і комунікація в умовах війни незвична, і риторика зовсім інша.

Ми прагнемо досконалості у відношеннях, спілкуванні, у повсякденному побуті, вимагаємо від оточуючих поваги до нас самих, проте забуваємо про Его кожного з нас, яке також «завойовує» навколишній простір. Інстинктивно підкоряючись тваринним «змаганням» (зможе вижити сильніший, спритніший, розумніший, передбачливіший, досвідченіший тощо), ми скеровуємо так звані стандартні імпульси у русло, де досить часто відбуваються конфлікти та непорозуміння, з'являються натяки й глузування, формуються неприязнь та зневага. Власне вони і породжують такі моральні риси як боягузтво, малодушність, скнарність, жорстокість і злість. Проте максимізація чеснот набуває переваг у цьому двобої, де вишукувались на передній фланг м'якість, гідність, працьовитість, побожність, доблесть, мужність, дружелюбність, відкритість, легкість, завзятість, авторитет, лагідність, терплячість, стриманість, смиренність, розсудливість.

Наша держава довела кожній мислячій людині, що нам не потрібен формальний діалог; що ми вміємо до

глибини душі пронизливо виголошувати промови, аби нам плескала у долоні світова еліта; що наші мовні звороти та складні синтаксичні структури є показником не лише інформаційної складової, а свідчать про культуру українців, виплекану упродовж тисячолітньої історії. А моральні та етичні норми, яких ми намагаємось дотримуватись крізь призму військових дій, є сутнісною характеристикою нашої культури.

Література

1. Klitgaard, R., Fedderke, J. Social integration and disintegration: An exploratory analysis of cross-country data. *World Development*. 1995. 23. 3. 357-369. URL: <http://surl.li/coeio>
2. Вакулик, І. І. Лінгвістичні аспекти наукової комунікації у синхронії та діячності: монографія. Київ: ВПЦ «НУБіП України», 2015. 234 с.
3. Вакулик, І. І. Про роль мотивації у сучасному комунікаційному просторі. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації»*. 2017. С. 63-64.
4. Індекс якості життя: як змінювалося місце України в рейтингу. *Слово і діло*. URL: <http://surl.li/coeia>
5. Книга Псалмів 141-150. URL: <http://surl.li/coeic>
6. Психологічний словник. URL: <http://surl.li/coeif>
7. Українська правда. URL: <http://surl.li/coeib>

References

1. Klitgaard, R., Fedderke, J. (1995). Social integration and disintegration: An exploratory analysis of cross-country data. *World Development*. 23. 3. 357-369. URL: <http://surl.li/coeio>
2. Vakulyk, I. I. (2015). Linguistic Aspects of Scientific Communication in Synchronicity and Dichronicity: Monograph. 234.
3. Vakulyk, I. I. (2017). Pro rol motyvatsii u suchasnomu komunikatyvnomu prostori [About the role of motivation in the private communion

room]. In Proceedings from '17: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Rozvytok suchasnoi osvity: teoriia, praktyka, innovatsii» – The International scientific and practical conference «Development of modern education: theory, practice, innovations. 63- 64.

4. Indeks yakosti zhyttia: yak zminiuvalosia mistse Ukrainy v reitynhu [The index of the quality of life: how

Ukraine's position in the ranking changed]. Slovo i dilo [Word and Deed]. URL: <http://surl.li/coeia>

5. Knyha Psalmiv [Book of psalms]. 141-150. URL: <http://surl.li/coeic>

6. Psykhologichnyi slovnyk [Psychological dictionary]. URL:<http://surl.li/coeif>

7. Ukrainska pravda [Ukrainian truth]. URL: <http://surl.li/coeib>

BARRIER-FREE COMMUNICATION: WHAT IS IT LIKE? (PECULIARITIES OF CURRENT COMMUNICATION THROUGH THE PRISM OF EXISTENCE UNDER WAR CONDITIONS)

I. Vakulyk

Abstract. *The study deals with the communication without barriers and its peculiarities of use. The author's attitude to the current events, in which Ukraine has found itself. It formulates and outlines such categories-concentrations as "the poor and the rich", "perception of the world", "volunteer movement", "the native word", "the defenders and the defenders", on which, in the opinion of the author, individual and barrier-free communication in the conditions of the war in war is built. Describes motivation as a crushing force that contributes to enhancement. Implicit nativism is synthesized through perception in the symbolism of the artistic word. Thus, the polyphonic sounding is supplemented by folklore and ritual and confessional means of expression in the projection on the realities of modern life. The aim of the research was the necessity to create such a universal image of a modern Ukrainian in the context of war, to write his psychological portrait on the basis of emotions, experiences and behavior, which through the prism of social and spiritual communication will help to understand why and how we manage to communicate with the world. In the work the descriptive method is used, as well as with maximum objectivity the method of observation and logics of interaction of the components of daily communication is used. The results of the research are based on the principle of conventional analogy. Modern communication is impossible without the maximization of humanity, it must be accumulative. Ukrainians present to the world - we protect our own homes, fight for our native land, believe in a bright future for millions of Ukrainian families.*

Key words: war, patriotism, Ukrainian nation, Ukrainianness, modern communication, non-barrier communication.

ПЕДАГОГІКА

УДК 159.9:364.6-053.2:355.01

НАДАННЯ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

К. О. ВЛАСЕНКО, старший викладач кафедри соціальної роботи та реабілітації, кандидат педагогічних наук

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: karinavlasenko@nubip.edu.ua

Анотація. Стаття присвячена проблемі ефективного надання професійної психосоціальної допомоги дітям в умовах воєнного стану. Зазначається, що психосоціальна допомога дітям і підліткам, які перенесли травматичний досвід, значною мірою залежатиме від їхніх індивідуально-психологічних особливостей. Для багатьох дітей травматичний досвід має наслідки, які тривають набагато довше і можуть перерости в посттравматичний стресовий розлад. Висвітлено основні етапи надання психосоціальної допомоги дітям під час воєнного стану. Пропонується встановити первинний емоційно-позитивний психологічний контакт з дитиною. З'ясовано основну мету надання психосоціальної допомоги дітям в умовах воєнного стану: зниження емоційної напруги у дитини чи підлітка; формування емоційно-довірливого контакту фахівця з дитиною. Рекомендується при наданні психологічної та соціальної допомоги дітям, які постраждали від воєнного стану звернути увагу на наступні дії: давати дітям можливість поговорити з близькими стільки, скільки вони цього потребують; перевіряти свої відчуття (повторюйте слова, які вони використовують і таким чином покажіть, що ви розумієте їх); забезпечувати відчуття безпеки; заспокоїти дитину; знайти те, що допомагає впоратися з важкими почуттями; проводити з користю час, роблячи те, що любить дитина; звернутись по допомогу до фахівців. При встановленні психологічного контакту з дитиною необхідно враховувати її вікові особливості, а основною формою роботи з дитиною має бути індивідуальна. На завершальних етапах пропонується використовувати й групові форми роботи. Згідно з практичним досвідом, найбільш ефективними методами та прийомами є: казкотерапія, арт-терапія, ігротерапія, іпотерапія тощо. Вибір методу чи техніки залежатиме від того, наскільки сильною була травматична подія, вік та індивідуальні особливості дитини. Оцінку психоемоційного стану дитини можна проводити за допомогою тих же методів і методик, які використовувалися в рамках діагностики та індивідуальної роботи з дитиною.

Ключові слова: психосоціальна допомога, травматичний досвід, воєнний стан, специфічні потреби, підтримка, консультування, емоційний розлад.

Актуальність (Introduction).

Ситуація, яку переживає Україна поза межами нормального людського досвіду. Війна спричинила значне порушення життя людей, загрозу для їхнього здоров'я, великих людських втрат, матеріальні збитки тощо. Все це надзвичайно негативно впливає на

кожну родину. Деякі сім'ї були змушені покидати свої домівки та зазнавали кризи, пов'язаної не лише з матеріальними втратами, але й соціальними. Інші сім'ї пережили втрату близької людини. На жаль, в Україні практично не залишилось людини, яка б не постраждала від воєнного стану.

© К. О. Власенко

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 13(2) 2022

Внаслідок надзвичайних подій, які сталися в Україні протягом пів року, а саме масових загроз життю, спостережень насильницької смерті, непередбачуваного розселення людей, бойових травм, потреба у соціально-психологічній підтримці та супроводі всіх соціальних груп населення набула неабиякої необхідності. Зокрема, зросла потреба в психологічній та правовій допомозі окремим людям - дітям, дорослим, сім'ям. Екстремальна ситуація для тих, хто її переживає, може стати кризовою, стресовою, травматичною та викликати кризу, стрес або психотравму.

Особливої актуальності набуває надання психосоціальної допомоги дітям, які перебувають в умовах воєнного стану. Згідно офіційних даних, війна в Україні завдала шкоди всім дітям: фізично пораненим і психологічно травмованим, які були змушені покинути рідні домівки. За офіційними даними, в Україні станом на 14 серпня 2022 загинула 361 дитина, 711 дітей отримали поранення, 6482 дітей були депортовані.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Під час вивчення проблематики щодо надання психосоціальної допомоги дітям різної вікової категорії, які отримали травмуючий досвід в умовах воєнного стану, було розглянуто дослідження як вітчизняних, так і закордонних вчених. Наукові розробки З. Кісарчук, О. Кричківської, Я. Омельченко, Н. Оніщенко, М. Краснокутського, Я. Овсянінкової присвячені різним аспектам щодо надання психосоціальної допомоги постраждалому населенню від надзвичайних ситуацій.

Мета (Purpose) статті – розкрити особливості надання професійної психосоціальної допомоги дітям в умовах воєнного стану.

Методи (Methods). Для досягнення поставленої мети були

використані теоретичні методи науково-педагогічного дослідження: аналіз та синтез наукової літератури з метою дослідження надання психосоціальної допомоги, узагальнення та систематизація, вивчення навчально-методичної документації.

Результати (Results). Однією з руйнівних сил і найнебезпечнішою кризою є війна, яка завдає найбільших життєвих фізичних і психологічних травм цивільному населенню. Тому важливо своєчасно допомогти постраждалим людям повернутися до звичного життя та діяльності. У таких умовах цінним є правовий та соціальний захист населення у кризових ситуаціях, а також медична та психологічна допомога. Не менш важливою є профілактика психічних розладів і своєчасна підготовка людей до кризових ситуацій, тобто попередження можливих негативних психологічних травм. У кризових умовах такої допомоги потребують люди похилого віку, а також жінки та діти.

Діти не повинні вважатися пасивними жертвами насильства, позбавленими волі. Вони є активними членами суспільства, які створюють власні стратегії виживання та подолання труднощів і здатні приймати власні рішення як протистояти збройним конфліктам. Останні психологічні дослідження показують, що, незважаючи на нелюдські умови, діти мають величезний потенціал стійкості, який дозволяє їм вирости та стати повноцінними особистостями, незважаючи на психологічні травми, яких вони зазнали.

Психосоціальна допомога складається з:

- допомоги дітям, сім'ям, які постраждали, у визначенні і формулюванні потреб;
- встановлення взаємозв'язків між потребами дитини та послугами, які можуть надаватись;
- ідентифікації дитини з особливими потребами, задоволення

яких не входить до сфери компетенцій закладу освіти (наприклад, психіатрична, медична або правова);

- розробки індивідуального плану підтримки/змін для дитини, який ґрунтується на принципах кейс-менеджменту;

- координації дій батьків дитини, педагогічних працівників тощо з реалізації заходів індивідуального плану підтримки;

- підтримки, усвідомлення специфічних потреб дитини;

- підтримки самостійних дій дитини, членів родини з метою формування стресостійкості;

- інформаційної підтримки педагогічних працівників з метою забезпечення кращого розуміння ними потреб дитини та усвідомлення необхідності використання цих знань у роботі [3, С. 10].

Для багатьох дітей травматичний досвід має наслідки, які тривають набагато довше і можуть перерости в посттравматичний стресовий розлад. Симптоми посттравматичного стресового розладу можна розділити на групи:

1. Гіперзбудження та гіперпильність;
2. Повторне переживання того, що відбулось;
3. Уникнення нагадувань;
4. Погані думки та настрої.

Повторне переживання травматичного досвіду означає спогади про подію. Ці спогади можуть повернутися як «флешбеки». Спогади в дитини можуть повторюватись будь-яким із відчуттів: бачити образи про те, що сталося, або про звуки, запахи, смаки чи тілесні відчуття, пов'язані з травматичним досвідом. Також можливі емоції від травматичного досвіду, повторне переживання. Дослідники зазначають, що багато з тих, хто пережив травматичний досвід відчувають ніби події повторюються знову і знову.

Цілком нормально для дитини відчувати або поводитися інакше після важких або травматичних подій або пережитого досвіду. Важливо вміти надавати психологічну та соціальну допомогу дітям, які постраждали від воєнного стану. Потрібно звернути увагу на наступні дії:

- давати дітям можливість поговорити з близькими стільки, скільки вони цього потребують. Допоможіть дитині зрозуміти що з нею сталося. Так можна досягти значних змін. Дайте дитині можливість говорити та не ставте непотрібні запитання.

- перевіряти свої відчуття. Повторюйте слова, які вони використовують і таким чином покажіть, що ви розумієте їх. Ви можете сказати: «Зрозуміло, що ти відчуваєш...». Потрібно показати, що ви розумієте дитину, що її почуття є нормальними.

- забезпечувати відчуття безпеки. Травматичний досвід часто пророкує відчуття загрози, страху або втечі. Якщо ж поряд є люди, які зберігають спокій, стабільність, впевненість, то це допомагає дитині відчути себе в безпеці.

- заспокоїти дитину. Дайте знати, що ви її любите, завжди поруч і можете їй допомогти, знайдіть необхідну підтримку, якщо дитина цього потребує.

- знайти те, що допомагає впоратися з важкими почуттями. Це може бути біг, малювання, прослуховування музики, запис у щоденнику, розмови з рідними або з друзями, перегляд улюбленого фільму або читання улюбленої книги.

- проводити з користю час, роблячи те, що любить дитина. Можна малювати, створювати щось, грати в ігри/спортивні ігри, зустрічатись з друзями, випікати або дивитися передачі;

- звернутись по допомогу до фахівців.

Після закінчення воєнного стану дитина повернеться до мирного життя.

Підтримка батьків та рідних є основним та ефективним засобом успішного подолання наслідків травмуючої ситуації. Більшість дітей почуватимуть себе краще і не потребуватимуть психосоціальної допомоги. Однак посттравматичний стресовий розлад або певні зміни в емоційній сфері є наслідком перебування в психотравмуючих ситуаціях. Травматичний досвід може призвести до поглиблення інших соціальних проблем, наприклад, девіантної поведінки, тому необхідно визначити основи профілактики посттравматичного стресового розладу в дітей, які постраждали від збройних конфліктів.

Краснокутський М., Овсянінкова Я. наводять дані з практичного досвіду роботи фахівців науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України з дітьми, підлітками, які зазнали впливу психотравмуючих чинників. Таким чином, можна виділити основні етапи надання психологічної допомоги неповнолітнім постраждалим:

1. Встановлення психологічного контакту з батьками та дітьми. Метою цього етапу є активізація батьків, родичів на самостійну психологічну роботу з дитиною; формування емоційно-довірчого контакту психолога, соціального педагога, соціального працівника з батьками дитини. На першому етапі пропонується зустріч з батьками та узгодження формату роботи. Також передбачається надання консультацій батькам з підтримки дитини у складний кризовий період.

Наступним етапом пропонується встановлення фахівцем початкового емоційно-позитивного психологічного контакту з дитиною. Основна мета: зниження емоційної напруги в дитини чи підлітка; формування емоційно-довірливого контакту фахівця з дитиною. Під час встановлення

психологічного контакту з дитиною потрібно враховувати її вікові особливості. Основним видом діяльності, який пропонується застосовувати, є ігрова.

Дослідження, які проводились фахівцями науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ серед дітей дошкільного віку, дозволили стверджувати, що в момент встановлення первинного психологічного контакту з дитиною найкраще використовувати іграшки у вигляді домашніх тварин та птахів.

Якщо говорити про дітей віком 7-10 років, то в цьому віці дитина стає ще більш самостійною, відбувається зміна основного виду діяльності та переходить з ігрової в навчальну, змінюється стиль мислення. Тому для встановлення контакту з дитиною цього віку можна використовувати образи відомих для неї персонажів-героїв.

Процес налагодження стосунків з підлітком або старшим школярем може бути досить напружений. Тому дитина може відчувати спочатку почуття незручності й, можливо, опору. Рекомендується для встановлення емоційно-психологічного контакту спочатку запитати його декілька нейтральних питань (про новий фільм, гру чи соціальні мережі).

2. Діагностичні. Визначення суті травмуючої ситуації. Саме правильна діагностика дозволить підібрати необхідний метод впливу та підтримки особистості. Тому основною метою буде визначення суті проблеми дитини. В межах діагностичного етапу потрібно з'ясувати особливості травмуючої ситуації для дитини.

3. Методи і техніки роботи з дітьми та підлітками, які зазнали впливу психотравмуючих чинників. Здебільшого основною формою роботи з дитиною має бути індивідуальна. На завершальних етапах можна також використовувати і групові форми роботи. Як свідчить практичний досвід,

найбільш дієвими методами та техніками є наступні: казкотерапія, арт-терапія, ігротерапія, іпотерапія та ін. Вибір методу чи техніки буде залежати від того, наскільки сильною була травмуючи подія, віку та індивідуальних особливостей дитини. Основними цілями під час роботи з дитиною мають бути: мінімізувати негативні наслідки, поліпшити самопочуття дитини, перетворити травмуючий досвід в позитивний життєвий досвід.

4. Оцінка корекційних впливів на дитину. Цей етап характеризується оцінкою ефективності проведених з дитиною корекційних та терапевтичних заходів.

5. Діагностичні. Оцінювання психоемоційного стану дитини може здійснюватись за допомогою тих самих методів і методик, які були використані в межах проведення діагностики та індивідуальної роботи з дитиною [2, С. 58-61].

Психіатричні та психологічні дослідження показали, що війна має довгострокові наслідки для дітей та підлітків. Під час війни діти переживають два типи травматичних подій у різному ступені: несподівані травматичні події та довгострокові несприятливі події.

У результаті діти набагато частіше, ніж їхні однолітки без досвіду життя під час війни, страждають від таких проблем, як тривожний розлад, посттравматичний стресовий розлад, депресія, дисоціативні розлади (добровільна соціальна ізоляція, деперсоналізація, дереалізація, небажання говорити, кататонічний синдром), розлади поведінки (особливо агресія, асоціальна та кримінальна поведінка, схильність до насильства), а також більша схильність до зловживання алкоголем та наркотиками.

Висновки і перспективи (Discussion). Травматичний досвід воєнного стану в дітей залишає у

спадок нагадування, які можуть зберігатися роками. Ці нагадування пов'язані з аспектами травматичного досвіду, його обставинами та наслідками. Виявлення реакцій дітей на нагадування про травму та втрату є важливим інструментом для розуміння того, як і чому страждання, поведінка та функціонування дітей часто змінюються з часом.

Література

1. Ігри, техніки і вправи проти напруги, повернення почуття контролю, відволікання від важких спогадів [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.soippo.edu.ua>

2. Краснокутський М., Овсянінкова Я. Психотравмуючий досвід дітей: Основні етапи надання психологічної допомоги. Науковий вісник Харківського державного університету. Серія: Психологічні науки. Випуск 1. Том 2. 2018. С. 56-61.

3. Панок В., Ткачук І. Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій. Київ, 2019. 144 с.

References

1. Ihry, tekhniky i vpravy proty napruhy, povernennya pochuttya kontrolyu, vidvolikannya vid vazhkykh spohadiv [elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.soippo.edu.ua>

2. Krasnokut's'kyu M., Ovsyaninkova YA. Psykhotravmuuyuchy dosvid ditey: Osnovni etapy nadannya psykholohichnoyi dopomohy. Naukovyy visnyk Kharkivs'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Psykholohichni nauky. Vypusk 1. Tom 2. 2018. S. 56-61.

3. Panok V., Tkachuk I. Konsul'tuvannya v systemi psykhosotsial'noyi dopomohy dityam i sim'yam, shcho opynylys' u skladnykh zhyttyevykh obstavynakh vnaslidok viys'kovykh diy. Kyiv, 2019.

PROVISION OF PSYCHOSOCIAL ASSISTANCE TO CHILDREN UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

K. Vlasenko

Abstract. *The article is devoted to the problem of effective provision of professional psychosocial assistance to children under martial law. It is noted that psychosocial assistance to children and adolescents who have had a traumatic experience will largely depend on their individual psychological characteristics. For many children, traumatic experiences have effects that last much longer and can develop into post-traumatic stress disorder. The main stages of providing psychosocial assistance to children during martial law are highlighted. It is suggested that the specialist establish an initial emotional and positive psychological contact with the child. The main goal: reducing emotional tension in a child or teenager; formation of emotional and trusting contact of the specialist with the child. When establishing psychological contact with a child, it is necessary to take into account its age characteristics. the main form of work with the child should be individual. At the final stages, you can also use group forms of work. According to practical experience, the following are the most effective methods and techniques: fairy-tale therapy, art therapy, play therapy, hippotherapy, etc. The choice of method or technique will depend on how strong the traumatic event was, the age and individual characteristics of the child. Assessment of the psycho-emotional state of the child can be carried out with the help of the same methods and techniques that were used within the scope of diagnostics and individual work with the child.*

Keywords: *psychosocial assistance, traumatic experience, martial law, specific needs, support, counseling, emotional disorder.*

ФІЛОСОФІЯ

DOI:

УДК 172.4

СВІТОВИЙ ПАРАДИГМАЛЬНИЙ ЗЛАМ-2022: УРОКИ, НАСЛІДКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В. П. КУЛЬТЕНКО, кандидат філософських наук, доцент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

[E-mail: kultenko@ukr.net](mailto:kultenko@ukr.net)

Анотація. В сучасному світі відбуваються зміни, що носять парадигмальний характер. Вони викликані повномасштабним вторгненням та воєнними діями РФ проти України. Тривала та кровопролитна війна стала несподіваною для світу з точки зору її характеру, змісту та можливих наслідків. Героїчний спротив українського народу, незламність у відстоюванні власної свободи й права на самовизначення змусили світ переглянути ставлення до України. Адже під час цієї війни на очах світу відбувається формування оновленої політичної суб'єктної української нації, що зброєю виборює своє право на існування. Стійкість українців вимагає й від світу відповідної реакції, адже після 24 лютого світ змінився й піддається випробуванням на міцність: від загрози ядерної війни до світових продовольчих або міграційних криз. Додатковим випробуванням для світу стала криза екзистенціально-морального характеру, пов'язана з етичним вибором між справедливістю і добром з одного боку та вигодою і поміркованим комфортом – з іншого. Уявлення про добро і зло в умовах жорстокого кровопролиття вимушено коригуються. Адже вкрай гостро стоїть питання щодо необхідності поставок для потреб ЗСУ смертоносної зброї. Вона несе загрозу учасникам бойових дій та мирним людям, які перебувають в зоні війни. Отже, як кваліфікувати поставки смертоносної зброї країні, що стала жертвою варварської воєнної агресії – це добро чи зло? І як довго така воєнна допомога може тривати? Війна триває в центрі цивілізованої Європи у XXI столітті. Світ вже має досвід двох світових війн. Проте цей досвід не допоміг запобігти черговому кровопролиттю та масовим звірствам окупантів. З новою силою в умовах зіткнення постмодерної реальності сьогодення з войовничою архаїкою минулого звучить рефрен: «Ніколи знову!»

Метою роботи є дослідження складних соціально-історичних обставин, в яких відбувається становлення української політичної ідентичності на новій світоглядній платформі, коли раціональний порядок речей максимально витісняється й заміщується ірраціонально-вольовими чинниками організації життя.

Ключові слова. російсько-українська війна, українська національна ідентичність, політична суб'єктність, патріотизм.

Актуальність (Introduction). Тема російсько-української війни сьогодні є однією з найважливіших у світі. Її причини, перебіг і наслідки широко обговорюються на різних рівнях. Актуальність теми визначається не лише трагічністю й кривавістю її перебігу на

нашій рідній землі, але й тим, що на очах світу твориться новітня історія, в якій Україні відведена ключова роль. В зв'язку з цим окреслився ряд питань, що носять парадигмальний характер. Зокрема виявилось, що майже увесь західний світ до цього часу не сприймав Україну у

© В. П. Культенко

якості самостійного політичного суб'єкта. Для більшості звичайних людей не існувало різниці між росіянами та українцями. Можна говорити про ототожнення ширшого порядку – росіян, українців, білорусів – як узагальненого нащадка СРСР. Так, німці у почутті каяття за гітлерівські злочини, спрямовували його в першу чергу саме на росіян як правонаступників Радянського Союзу. Вони з подивом відкрили нетотожність та більше – антагоністичність стосунків між цими народами. Питання: хто такі українці? – вийшло за локальні межі теоретичного осмислення національних дослідників на більш загальний рівень. Світ сьогодні запитує про це. І це питання не простої цікавості, а майбутнього світу – як на рівні фізичного існування, так і на рівні екзистенціально-етичного вибору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Відомі філософи сучасності також не залишаються осторонь від теми, не зважаючи на відому гегелівську тезу щодо сови Мінерви, яка вилітає у сутінках, коли всі події відбулися й нічого змінити вже не можливо. Зокрема, привертає увагу позиція Френсіса Фукуями, автора концепції «кінця історії». Її (позицію) філософ оприлюднив ще в перші дні війни, й вона втілилась у переконаності в перемозі України на тій підставі, що українці не мають прихильності до росіян, а Росія та Україна не дійдуть компромісу інакше, ніж на полі бою. [6] Він зазначив: «Поразка Росії зробить можливим “нове народження свободи” і позбавить нас від занепаду глобальної демократії. Завдяки групі хоробрих українців дух 1989 року житиме». Таким чином, саме з визвольною боротьбою українського народу, покликаною покінчити з тиранією путінського режиму, він пов'язав свої сподівання на майбутнє, в якому буде

неможливим повторення насильства знову, а міжнародні гарантії безпеки зрештою почнуть діяти. Історія вкотре наочно довела те, що демократія потребує щоденного захисту й боротьби за неї, вона не є гарантованою, а отже про кінець історії (у тому сенсі, який надавав йому Ф. Фукуяма) поки що не йдеться, навіть попри путінські погрози застосування ядерної зброї.

Висловився щодо російсько-української війни й інший видатний філософ сучасності – Юрген Габермас. З його точки зору війна спричинила ідейні суперечки та політичні протиріччя («обурення») у громадській думці Німеччини та ЄС, які зводяться до дилеми: поразка Росії або ядерна війна. Таким чином варіанту перемоги України у цій війні німецький політикум не розглядає через занадто високий «поріг ризику» для світу, якщо той допомагатиме Україні із озброєнням. Через свою політичну позицію Німеччина переживає «шок кризи ідентичності», який виявляється в обережній політичній позиції влади («пацифістські ілюзії») та гострій критиці останньої з боку німецької молоді, яка наполягає на тому, щоб зло кваліфікувалось відповідним чином й було знешкоджене. «Габермас бачить витоки кризи ідентичності та чинники гострих політичних дебатів щодо війни та поставок озброєння Україні у суміші героїчного національного і постгероїчного постнаціонального в менталітеті європейців». [1] Таким чином філософ протиставляє героїзм українців постгероїзму європейців, який зводиться до необхідності вирішувати конфлікти виключно шляхом дипломатії та санкцій. При цьому заклики України про допомогу зброєю він називає «моральним шантажем», «здирством» – спробою спекулювати на моральних почуттях моральних європейців. Німецький філософ розглядає політику страху як

раціональний аргумент відповідальної політики: не можна не допомагати Україні, але й занадто допомагати страшно, щоб не спровокувати ядерну війну. Зрештою він приходиться до цинічного в своїй раціональності висновку, т.зв. «розумного компромісу»: допомагати Україні тою мірою, яка влаштовуватиме путіна: «Україна не повинна програти війну, у який не можна перемогти».

Раціонально-поміrkована позиція німецького філософа очікувано зустріла гостре неприйняття українців, в тому числі і вітчизняних філософів – А.Єрмоленка, Є.Бистрицького та ін.. Останній охарактеризував її як межу пояснювальної сили комунікативної філософії, вказуючи на те, що українці, які борються за життя, здійснюючи свій екзистенціальний вибір, не потребують раціональних доводів чи пояснень. «Наш рішучий екзистенціальний вибір – залишатися бути Україною, бути, якщо завгодно, вічно. Ми, а за нами і весь демократичний світ, повторює героїчне національне "Слава Україні! – Героям слава!" Це буде неможливо без відновлення наших національних кордонів. Перемоги постнаціональної, міжнародної, але також героїчної». [1]

Директор Інституту філософії НАН України Анатолій Єрмоленко в полеміці з Ю Габермасом вказує на неприпустимість загравання Заходу з владою Росії й звертає увагу на факт, що зло й наруга повернулися тому, що ніколи не були по-справжньому засуджені. «На відміну від німецького нацизму та італійського фашизму, російські імперські практики нелюдяної та жорстокої політики, від Петра I до Сталіна, ніколи не були світом покарані». [4] Тому втрата Заходом ініціативи в рішеннях в російсько-українській війні означатиме подальшу безкарність для російських владних злочинців, згоду за

замовчуванням на анексію територій. Страх може паралізувати людину або увесь світ – якщо це страх ядерної війни, смерті. Такий страх може перетворити світ на об'єкт маніпуляцій для насильника. «Проте настають моменти, коли нескінченна інтерсуб'єктивність має свої межі. Коли треба знову ставати суб'єктом, знову знайти в собі мужність до розуму, і не тільки до комунікативного, а й до стратегічного розуму «зادля продовження справжнього (echten) людського життя на землі» («Permanenz echten menschlichen Leben auf Erden»)» (Г.Йонас). Тому нам усім потрібна спільна перемога над злом, і світ має об'єднатись задля цього». [4]

Відомий історик Тімоті Снайдер в контексті наведеного вище аргументу наголошує, що «Україна має риси держави ХХІ століття, які ще лише зрють на Заході». Він зазначає, що історично Україна була позбавлена суб'єктності через радянський та російський колоніальні наративи. У світі її не помічали. Однак у 2022 році під час запеклої відсічі агресії Росії, світ переконався, що Україна являється суб'єктом, а не об'єктом історії. «Українці починають відвойовувати своє право розповідати про себе самостійно» [7]

Мета (Purpose). Метою роботи є дослідження складних соціально-історичних обставин, в яких відбувається становлення української політичної ідентичності на новій світоглядній платформі. Зміна ідентичності являється наслідком вольових героїчних дій українського народу із захисту своєї свободи, територіальної цілісності та права на самовизначення. Гасло часів Революції Гідності «Рабів до раю не пускають!» в короткий історичний період – вісім років – втілювалось у парадигмальній світоглядній трансформації: від народу-страждальця до політичної нації переможців.

Методи (Methods). Стан війни призвів до кардинальних змін організації життєвого світу українців. Раціоналізм повсякденного досвіду недавнього минулого раптово та активно був замінений життєвими практиками, в яких домінує ірраціональне начало. Воля великою мірою є домінуючим фактором – у традиційно волюнтаристському розумінні – волі до життя, до влади (в сенсі перемоги), та на рівні орієнтирів свідомості. Враховуючи вище зазначене, в дослідженні здійснюється аналіз дихотомії раціонально-поміркованих та ірраціональних методів експлікації сучасних українських подій.

Результати (Results). Організація мирного життя відбувається за схемою: повсякденність, праця та щоденний побут, який час-від-часу замінюється святом, коли людина отримує змогу зламати на деякий час звичний порядок, розбавити рутину, відпочити, щоб з оновленими силами повернутися знову до звичного порядку повсякденності. В умовах війни мирний порядок життя порушений, раціональні практики зациклюються на усвідомленні абсурдності ситуації, в якій через відсутність гарантій безпеки стає неможливим стратегічне планування, а майбутнє є цілком невизначеними. Нервові напруження вкрай слабо піддається раціональному регулюванню й саме воля видається найбільш потужним засобом життєзабезпечення.

Тема волі активно використовується на різних рівнях соціального існування, як в українському соціопросторі – воля до воєнної перемоги, політична воля, ідеологема свободи волі, так і в спекулятивній риториці ворога. Такий неоволунтаризм воєнної доби звернутий до релігійних або псевдорелігійних наративів та ідеологічних конструктів різного ступеню впливовості та маніпулятивності.

Оскільки ірраціонально-вольовий конструкт прямо протилежний за своїм змістом логіці раціонального мислення, то й конотації на цю тему вільно інтерпретуються в залежності від контексту.

Війна змінила риси національного портрета та самоусвідомлення українців: від народу-мученика ми здійснили стрибок до рівня нації Героїв. Кількасотлітня історія страждань та мучеництва нарешті була переломлена. Відбувається героїзація української новітньої історії і це справляє грандіозний вплив на трансформацію національної самосвідомості. Стрімкий перехід від ідеології мучеництва до нації Героїв став можливий, завдяки ірраціонально-героїчному спротиву масованій російській експансії. Ситуація суттєво посилена тим, що у кількісному вимірі протистояння далеко не на користь України – армія ворога в сотні разів переважає оборонну армію українців. Світ, спостерігаючи за протистоянням, очікував швидкої поразки України. І з подивом, захопленням, співчуттям, цікавістю, що іноді межує з острахом, слідкує за становленням нової України.

Українці довели свою стійкість та готовність відстояти свою свободу, навіть ціною власного життя, й західний світ почав надавати реальну допомогу Україні через запровадження санкцій проти країни-агресора та поставки зброї для ЗСУ в кількості, необхідній для контрнаступу та розгрому армії окупантів. До цього допомога Україні не вважалась доцільною – з раціональної, політичної, економічної точок зору. Така позиція пояснюється кількома причинами. По-перше, з раціональної точки зору не можливо було припустити напередодні 24 лютого, що у 21 столітті війна в класичному її розумінні в центрі Європи буде й вестиметься настільки варварськими, «середньовічними»

методами. За висловом представника США при ОБСЄ Майкла Карпентера: «Росія має багато сучасної зброї війни: крилаті ракети, які пролітають сотні миль, влучаючи у ціль з дивовижною точністю. Вона має точні керовані боєприпаси, які можна запускати з повітря, з моря та суходолу. Але чому ця війна ведеться так, ніби ми живемо у Середньовіччі? Чому так багато цивільних зазнають жахів війни?» [3] Війна набула характеру геноциду проти українського народу й усвідомлення цього змусило Захід отямитись від початкового заціпеніння.

По-друге, не сподіваючись, що українці зможуть успішно протистояти ворогу, що кількісно переважає, раціональний Захід не ризикував, адже в разі поразки та окупації Україна втратила б суб'єктність. Й досі з різним ступенем пріоритетності на міжнародній арені враховується фактор РФ, з одного боку як агресора, здатного насильницьким шляхом збільшувати свою силу та присутність у світі, з іншого – як економічного партнера, який забезпечує світ потрібною сировиною. Отже підтримка потерпілої сторони потребувала б пояснень/ вибачень/ виправдань у разі її поразки. Як сформулював це видатний філософ сучасності Славој Жіжек: «Було б набагато зручніше, якби Україна впала негайно, дозволяючи нам висловити обурення, оплакувати втрату, а потім повернутися до звичайного режиму». [2] Наявність же ядерної зброї в руках людей, у яких ірраціонально-вольові мотиви поведінки переважають над раціональними, змушує до надобережності при виборі поведінкових стратегій світових лідерів.

По-третє, хоча вибір на захист миру як на рівні громадянських суспільств, так і на державному рівні в країнах західної демократії, будучи емоційно забарвленим, є однозначним та

очевидним, проте коли йдеться про шляхи досягнення миру, логіка розрахунків переважається доводами особистої безпеки та вигоди. Війна означає випробування не лише для українців, але й для решти світу – енергетична та продовольча кризи, дорожчання товарів, вимушене обмеження зручностей та рівня достатку для країн «першого світу». С. Жіжек описав це, як розрахунок Росії на нездатність Європи зробити щось героїчне, вийти за межі зони комфорту. Однак фінансування війни задля забезпечення звичного рівня комфорту є боягузливою втечею від реальності, самовдоволенням споживацьким гедонізмом Заходу. [2] Таким чином, на протигагу Ю.Габермасу, що застряг на дилемі: перемога Росії або ядерна війна, С.Жіжек пропонує іншу: глобальна навала авторитарних режимів і іншого типу культур у разі спільної поразки України і Заходу.

Ще одним важливим фактором невизначеної позиції Заходу є втома від війни. Вона відчувається як всередині України, так і зовні, і на психологічному, і на фізичному рівнях. Війна потребує значних людських, душевних та матеріальних ресурсів, які трагічно швидко поглинаються кривавим Молохом. Існують побоювання щодо наслідків. Адже у разі перемоги не зрозуміло, як бути з сильною Україною. Це однозначно змінить європейський порядок, проте на скільки стара Європа до цього готова? «Те, що мало бути хорошою новиною – менша країна несподівано й героїчно протистояла жорстокій агресії великої держави – стало джерелом сорому, проблемою, з якою ми не знаємо, що робити». [2] Україна заявила й демонструє свій європейський вибір та прагнення вступу до Євросоюзу. Європейські країни вказують нам на корупційні схеми

всередині країни, які суперечать політиці Європи й перешкоджають вступу. Для мирної України подолання корупції однозначно має стати одним з пріоритетних завдань. Але нам перш за все потрібно виграти війну, в той час не можна не помітити широко оприлюднені корупційні зв'язки ряду західних політиків з Росією. В зв'язку з цим європейські претензії до України виглядають упереджено.

Російський пропагандистський слід прослідковується й в замовних статтях у світовій пресі, що прогнозуючи майбутнє, не розглядають варіант української перемоги у війні. Інша версія брудної пропаганди – приниження української державності та культури. Угорський політичний урядовий пропагандист, Жолт Баєр сформулював тезу, гідну геббельсівської (путінської) пропаганди, що Україна є аналогом нацистської Німеччини й спалює українську культуру як «меншовартісну»: «Якщо приберемо російську культуру з української, то те, що залишиться, буде жалюгідно дрібним і дурним» [5] Маємо класичний зразок чорної пропаганди, маніпулятивної техніки, в якій істина перекручується на свою протилежність бездоказово, для того щоб забруднити противника, поступово привчаючи громадськість до замовленої позиції.

Висновки і перспективи (Discussion). Стійкість українців перед ворогом стала не сподіваною для світу в умовах постмодерністської реальності. Адже вона є простором руйнування будь-яких гранднаративів, карнавалізацією життя, іронією просякнуті всі сфери індивідуального та суспільного буття, пафос патріотизму, колективізму втратив свій потенціал поза іронічним контекстом. Домінування антропологічно-суб'єктивного принципу впродовж багатьох століть визначало мотиви будь-якої індивідуальної або колективної дії.

Йдеться про те, що самоцінність життя людини демократичного світу впродовж десятків років була абсолютизована такою мірою, що вже серйозно не розглядалась готовність людей боротись та гинути за свою батьківщину, жертвувати індивідуальним благом заради загального.

В умовах глобального світу питання територій, державних кордонів втратили ту актуальність, яку вони зберігали в культурі модерну. Єдиний діджиталізований світ відкрив для людини можливості для самореалізації без прив'язки до конкретної території, індивідуальні таланти й здібності отримали можливості для реалізації у відкритому просторі ойкумени. Поняття патріотизму, національної гідності, волелюбності в постмодерністському дискурсі стали вкрай релятивізованими, заяви про їхню актуальність переглядались в іронічному або критичному контексті. Гранднаративи модерну здавались міцно похованими під постмодерністською ризомністю. Та й модерний образ війни видавався застарілою архаїкою на тлі нового образу гібридної війни, що передбачає мінімізацію залучення людини до бойових дій. Однак реальність виявилася інакшою, а українські захисники постали в очах світу справжніми героями-захисниками високих ідеалів Істини, Добра, Справедливості як вони артикулювались ще з часів Платона. Завдяки цьому увесь вільний світ є свідком становлення оновленої політично суб'єктної української нації.

Список літератури

1. Бистрицький Є. Звичний Габермас. *Українська правда*: веб-сайт. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627348bae29c7/> (дата звернення 19.06.2022)

2. Бистрицький Є. Істина апокаліпсису від Славоя Жіжека: веб-сайт. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627c881744de5/> (дата звернення 19.06.2022)

3. Глущенко О. Росія воює як у Середньовіччі – представник США в ОБСЄ. *Українська правда*: веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/3/7350222/> (дата звернення 19.06.2022)

4. Ермоленко А. Спротив замість перемовин. Відповідь українського філософа Анатолія Ермоленка Юргену Габермасу. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 23.05.2022.: веб-сайт. URL: <https://filosof.com.ua/tpost/dxm3d5j991-sprotiv-zamst-peremovin> (дата звернення 19.06.2022)

5. Ключовий пропагандист Орбана прирівняв Україну до нацистської Німеччини. *Українська правда*: веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/29/7349300/> (дата звернення 19.06.2022)

6. Поразка Росії позбавить світ від занепаду демократії та відродить «нову свободу» — American Purpose. *Букви*: веб-сайт. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/porazka-rosii-pozbavyt-svit-vid-zanepadu-demokratii-ta-vidrodyt-novu-svobodu-amrican-purpose/> (дата звернення 19.06.2022)

7. Чурікова Н. Армія зробила Україну суб'єктом геополітики: Тімоті Снайдер про значення опору широкомасштабній агресії Росії. *Радіо Свобода*: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/snayder-armiya-vidsich-rosiyi-ukrayina-subyekt/31885780.html> (дата звернення 19.06.2022)

1. Bystryts'kyi Ye. Zvychnyy Habermas. *Ukrayins'ka pravda*: website. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627348bae29c7/> (appeal data 19.06.2022)

2. Bystryts'kyi Ye. Istyna apokalipsysu vid Slavoya Zhizheka: website. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627c881744de5/> (appeal data 19.06.2022)

3. Hlushchenko O. Rosiya voyuye yak u Seredn'ovichchi – predstavnyk SShA v OBSYe. *Ukrayins'ka pravda*: URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/3/7350222/>

4. Yermolenko A. Sprotyv zamist' peremovyn. Vidpovid' ukrayins'koho filosofa Anatoliya Yermolenka Yurgenu Habermasu. URL: <https://filosof.com.ua/tpost/dxm3d5j991-sprotiv-zamst-peremovin>

5. Klyuchovyy propahandyst Orbana pryivnyav Ukrayinu do natsysts'koyi Nimechchyny. *Ukrayins'ka pravda* URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/29/7349300/>

6. Porazka Rosiyi pozbavyt' svit vid zanepadu demokratiyi ta vidrodyt' «novu svobodu» — American Purpose. *Bukvy*: URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/porazka-rosii-pozbavyt-svit-vid-zanepadu-demokratii-ta-vidrodyt-novu-svobodu-amrican-purpose/>

7. Churikova N. Armiya зробила Ukrayinu sub'yektom heopolityky: Timoti Snayder pro zachennya oporu shyrokomasshtabniy ahresiyi Rosiyi. *Radio Svoboda*: URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/snayder-armiya-vidsich-rosiyi-ukrayina-subyekt/31885780.html>

References

WORLD PARADIGM BREAK-2022: LESSONS, IMPLICATIONS AND PROSPECTS V. Kul'tenko

© В. П. Культенко

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 13(2) 2022

Abstract. *In the modern world paradigmatic changes are taking place. They are caused by the full-scale invasion and military actions of the Russian Federation against Ukraine. The long and bloody war became unexpected for the world in terms of its character, content and possible consequences. The heroic resistance of the Ukrainian people, indomitable defense of their own freedom and right to self-determination forced the world to reconsider its attitude towards Ukraine. After all, during this war, in front of the eyes of the world, the formation of a renewed political subject of the Ukrainian nation is taking place, which is fighting for its right to exist with weapons. The resilience of Ukrainians requires an appropriate response from the world, because after February 24, the world has changed and is being tested for strength: from the threat of nuclear war to global food or migration crises. An additional test for the world was a crisis of an existential and moral character, associated with an ethical choice between justice and goodness on the one hand and profit and moderate comfort on the other. Concepts of good and evil in conditions of brutal bloodshed are forced to adjust. After all, the issue of the need for supplies of lethal weapons for the needs of the Armed Forces is extremely acute. It poses a threat to combatants and civilians in the war zone. So, how to qualify the supply of lethal weapons to a country that has become a victim of barbaric military aggression - is it good or bad? And how long can such military aid last? The war continues in the center of civilized Europe in the 21st century. The world has already experienced two world wars. However, this experience did not help prevent further bloodshed and mass atrocities by the occupiers. With new strength in the conditions of the collision of the postmodern reality of today with the militant archaism of the past, the refrain sounds: "Never again!". The purpose of the work is to study the complex socio-historical circumstances in which the formation of Ukrainian political identity takes place on a new worldview platform, when the rational order of things is maximally supplanted and replaced by irrational-willed factors of life organization.*

Keywords. *Russian-Ukrainian war, Ukrainian national identity, political subjectivity, patriotism.*

DOI:

УДК 16

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК «SOFT SKILL» ДЛЯ ЛЮДИНИ ХХІ СТОЛІТТЯ

І. С. МАТВІЄНКО, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: malushka20@ukr.net

Анотація. *Сучасна людина має піддавати сумніву усталені думки та судження, має вміти грамотно та аргументовано вести діалог, визначати суть проблеми і шукати альтернативні шляхи вирішення, необхідним має стати вміння відрізнати факт, який завжди можна підтвердити від припущення та особистої суб'єктивної думки, саме тому дана стаття присвячена аналіз питання критичного мислення в системі освіти України, що важливо для сучасного українського суспільства.*

Ключові слова: *мислення, критичне мислення, освіта, логіка, логічне мислення, студент, людина.*

Актуальність (Introduction).

Останнім часом в загальний вжиток ввійшли такі словосполучення як логічне мислення, аналітичне мислення і звичайно, критичне мислення. Ці поняття з кожним днем набувають все більшої актуальності, адже це необхідні навички сучасної людини, яка бажає досягти успіху. Зміни, які відбуваються в виробничій, соціально-економічній, культурній та інших сферах, знаменували собою зміни в способі мислення, сформуvalи інше світорозуміння, змінили відношення до діяльності, яка трансформує світ і суспільство. Виклик для людини ХХІ століття – це постійна трансформація і адаптація власного мислення до мислення інших, при цьому не забуваючи про істинність, ясність, точність та зрозумілість. Ці виклики постали перед сучасною системою освіти, яка не може просто транслювати знання, а має навчити здобувати знання самостійно. Швидка динаміка змін, непередбачуваність, складність, багатофункціональність і відсутність єдиного чіткого напрямку думки поставила перед людиною вимогу відповідати цим тенденціям, які вимагає сьогодні сучасний світ, а для цього недостатньо одного чітко виділеного напрямку думки, потрібно різновекторність мислення.

Людина має бути динамічною до змін але при цьому не втрачати своєї унікальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття критичне мислення, набуло своєї актуальності в середині ХХ на початку ХХІ століття, але масове зацікавлення з провокувало колосальний розвиток інформаційного простору та величезної кількості інформації, яка не завжди носить істинний характер. Ідеї аналізу рефлексивного мислення ми знаходимо в роботах Д. Дьюї, ідеї критичного мислення і його значення в освітній складовій зустрічаємо у Д. Клустера, Р. Пауля та Д. Халперн. Варто зауважити, що питання критичного мислення достатньо широко досліджується на сьогодні в українській науковій спільноті, особливої уваги в даному контексті заслуговують роботи таких науковців, як Н. Вукіна, В. Макаренко, С. Терно, О. Тягло, О. Пометун та інші.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що на сьогодні питання критичного мислення та його застосування в освітні набуває особливого значення, пропаганда та інформаційні атаки від яких сьогодні страждає не тільки українське суспільство, а й увесь світ, вимагають від людей нових навичок та вмінь. Фейкові

новини та пропаганда впливають на сприйняття людей і часто порушують їх як психологічний, так і емоційний стан. Саме тому «soft skill» для людини XXI століття є критичне мислення.

Мета (Purpose). Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні важливості критичного мислення в системі вищої освіти України та загалом в українському суспільстві.

Для досягнення цієї мети автор визначив наступні завдання:

- визначити проблеми критичного мислення в системі освіти;
- визначити значення критичного мислення для сучасного українського суспільства;

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи та принципи дослідження, серед них, метод аналізу та синтезу, герменевтичний метод, як метод без якого не можлива інтерпретація та ре-інтерпретація текстів, а також метод компаративного аналізу став методологічною основою дослідження світоглядних змін у розумінні змісту робіт присвячених критичному мисленню.

Результати. Суспільство вимагає від людини бути динамічною і саме тому, необхідними вміннями людини XXI століття є логічне, аналітичне, і звичайно, критичне мислення: сучасна людина має піддавати сумніву усталені думки та судження, має вміти грамотно та аргументовано вести діалог, визначати суть проблеми і шукати альтернативні шляхи вирішення, необхідним має стати вміння відрізнити факт, який завжди можна підтвердити від припущення та особистої суб'єктивної думки.

Критичне мислення – це складний динамічний процес, в якому людина застосовуючи своє «раціо» вчиться піддавати сумніву інформацію, висувати тези, шукати їх підтвердження, знаходити слабкі та сильні аргументи, і

найголовніше приймати зважені та обґрунтовані рішення. Ми маємо визнати, що мислення є надскладним психологічним процесом без якого не можливе існування людини, мислення забезпечує пізнавальний процес у людини, але крім цього здійснює перетворення та вдосконалення знань в ході історичного та культурного розвитку людини. Поряд з історичним самовдосконаленням мислення постають такі якості мислення як критичність та логічність. Під критичністю вчені розуміють здатність людини не приймати рішення на віру синтетичні та аналітичні судження, а піддавати сумніву та знаходити доведення істинності того чи іншої думки, разом з тим, навчитися усвідомлювати та визнавати помилки не тільки чийсь але і власні, формулюючи гіпотези враховуючи всі за та проти, а також всебічно розглядаючи проблему. Критичне мислення вимагає певних вмінь, а саме вміння виділити протиріччя та суперечності, а також знаходити достовірні висновки, та вибудовувати свої думки на ґрунті фактів та знання. Словосполучення «критичне мислення» розуміється як можливість застосовувати все вище перераховане на практиці, тобто обґрунтовувати, аналізувати, інтерпретувати, оцінювати та робити зважені Висновки і перспективи (Discussion).

Структура критичного мислення містить в собі декілька компонентів, по-перше, це мислення як самий процес перетворення інформації в поєднанні з емоційним станом, що веде до фундаментальних основ, що включає в себе і знання, і переконання, і психічний стан, завдяки якому здійснюється забезпечення життєдіяльності людини. По-друге, критичність, як певна властивість та навичка, яка випрацьовується в мисленні людини, для того щоб сприймати інформацію з

певною недовірою та мотивацією для перевірки на достовірність. Ці компоненти вкрай важливі для формування критичного мислення як невід'ємної частини існування сучасної успішної людини.

Розвиток формальної та неформальної логіки призвів до певних теоретичних результатів в основі яких покладена практично орієнтоване та педагогічно важливе критичне мислення, яке історично формувалося в цих межах. Як зазначав Д. Дьюї, якщо перед нами думка, яка виникає і одразу приймається, то ми маємо справу з некритичним мисленням. Потрібно боротися з конкретною проблемою, шукати власний вихід з складної ситуації, саме в такий момент відбувається розвиток власного мислення, а також його самовдосконалення. Критичне мислення – це не критикувати всіх і вся, це не мислити в «критичних» ситуаціях, це «мистецтво мислити», тобто інтелектуальна діяльність, яка формує нові ідеї, спонукає до переосмислення та нового формулювання понять та суджень, а також оцінці інформації, яка надходить масштабними потоками щоденно.

Якщо ми говоримо про критичне мислення, то ми маємо розуміти, що в ньому мають бути задіяні когнітивні, діяльнісні, ціннісні та мотиваційні компоненти, які дають людині можливість відкрити вихід за межі поставлених задач, а також віднайти взаємозв'язки та причинно-наслідкові зв'язки не тільки в межах поставлених задач, але і дивитися на ситуації ширше. Когнітивний компонент включає в себе психологічні та педагогічні складові, такі як діяльність, мислення, особистість, культура, мова та інші. Мотиваційний і ціннісний компоненти можна охарактеризувати так, що основним в даній ситуації є прагнення до пізнання, дослідження та навчання. І

діяльнісна компонента визначається шляхом певної рефлексії, механізмів пізнання та інструментів формування критичного мислення. Критичне мислення в освіті вимагає всіх цих компонентів від визначення понять до формування суджень та умовиводів, визначення гіпотез і експериментально та аргументованого їх доведення чи спростування. Основна ціль навичок студента полягає в тому, що він має навчитися не тільки вибудовувати ідеї на ґрунті знань та достовірної інформації, але й ще навчитися прислуховуватися до думок інших. Не тільки навчитися висловлюватися але і навчитися слухати, тобто бути почутим і чути самому.

Об'єктом дослідження в даній статті постає саме студентська молодь оскільки саме в цей період завершується формування світоглядної основи людини. Так би мовити, закінчується формуватися самоусвідомлення особистості, яка вже має глибокі знання, чіткі переконання, усталені цінності та чітко визначені цілі, тобто в цей період здійснюється перехід до індивідуальної особистості, тобто фактично завершується процес формування «я», яке крім зазначених вище умов, має розвиватися та базуватися на самовдосконаленні, особливо логічного, критичного, аналітичного, абстрактного та інших видів мислення. Для випрацювання критичного мислення у студентів необхідно застосовувати системність та певний алгоритм дій «засвоєння алгоритму КМ (критичного мислення, ав.) через висування сукупності «правильних запитань», котрі відповідають послідовним стадіям аналізу, розуміння і критичної оцінки проблемного повідомлення. Тож один зі способів навчання мислити критично полягає у поданні цих «правильних запитань» і у формуванні готовності та вмінь їх доцільно ставити, влучно на них

відповідати» [6, с. 241–242]. Саме тому, науковим базисом розвитку критичного мислення у студентів є системність, цілісність, саморозвиток, освіта, постійний процес самовдосконалення та внутрішня і зовнішня робота над «мистецтвом мислити». Для студента постає два завдання з одного боку постійно піддавати сумніву думки, ідеї, інформацію з іншого рефлексія як метод самоаналізу. Таким чином студент в процесі самовдосконалення має постійно проходити систему дій: сумнів, як мотив до перевірки, далі визначення цілі, тобто як і яким чином мені знайти достовірну інформацію, далі самовизначення, як основа майбутніх дій, які приводять до рефлексії. Саме в такому процесі рефлексія постає як певний механізм за допомогою якого відбувається формування критичного мислення, яке прагне до структурування змісту і форми, що спонукає до трансформації суті цілепокладаючого дослідження для студентської молоді, що призводить до навичок та вмінь критичного мислення. Сумнів спонукає до пошуку істини, а рефлексія забезпечує орієнтацію на вдосконалення критичного мислення. Проте варто зрозуміти, що дана система не працює на загал, це має бути індивідуальна робота кожного студента, адже коли мова йде про мислення, маємо розуміти, що цей процес самовдосконалення є індивідуальним. Зауважимо, що «участь у розумному соціальному пошуку також вимагає низки когнітивних і соціальних вмінь. Серед них найбільш значимі вміння критичного і креативного мислення; однак ці вміння необхідно розуміти та практикувати не з огляду на інтуїції усталених ідеальних соціальних форм, а як вміння, котрі допомагають більш ефективно опрацьовувати (реальні) проблемні ситуації» [2, с. 165].

Зміни, які вимагає суспільство стосуються, як людей так і в цілому системи освіти, яка має ставити завдання розвивати критичне мислення, але при цьому має і сприяти та допомагати в цьому. Як зазначив Вільям Глісон, ще в 2001 році виступаючи на міжнародній конференції: «українці пасуть задніх з огляду на критичне мислення і здатність вирішувати проблеми реального життя, що не мають очевидних і простих рішень... Українська економіка відчуває велику потребу у здатних до новацій і креативних особах, які працювали б за складних та нестандартних умов. Однак освітня система усе ще функціонує по-старому, коли ініціатива та інновації не тільки не заохочувались, але, навпаки, інколи суворо карались» [1, с. 23]. В зв'язку з цим, постають нові виклики для студентів: по-перше, навчитися творчо вирішувати проблеми, як життєві, так і наукові, по-друге, вибудувати власну систему пріоритетів та цінностей, по-третє, основна вимога має бути до себе: шляхом формування самовиховання, самоосвіти та постійної роботи над собою.

На сьогодні ми спостерігаємо не дуже високу мотивацію у студентів, більшість з них є пасивними учасниками освітнього процесу, відсутнє бажання прийняття аргументованих та достовірних рішень, відсутнє бажання приймати участь у дискусіях і відстоювати власну думку, яка базувалася б на знаннях та вміннях, відсутнє бажання протистояти невпевненості та труднощам. Проте таке небажання у студентів та молоді в майбутньому приводить до того, що людина не досягає успіху в житті, адже не навчилася приймати рішення, які ґрунтуються на знаннях, а не на інформації, яка в сучасному світі часто буває «фейковою». Також не потрібно забувати і про психологічний стан

людини, яка не вміє опрацьовувати інформацію, адже смислове та емоційне навантаження, яке несе в собі велика кількість новин та інформації, яку щодня отримує людина впливає на її як психологічний, так і емоційний стан. Головне завдання сучасної людини навчитися критично мислити, і сприймати інформацію через наше «раціо», хоча потрібно бути чесними, це не завжди легко.

Багато дослідників критичного мислення стверджують, що необхідно змінювати акценти у студентів та молоді та й не тільки в них, які більше зараз займаються поглинанням інформаційного потоку, замість того, щоб займатися його змістовим сенсом, саме тому необхідно змінювати і сам процес навчання від простого поглинання всього потоку інформації до її усвідомленої обробки та аналізу. Шляхом формування вмінь критично мислити, оцінювати причини, розуміти сенс, а також усвідомлювати наслідки, що вимагає і від системи освіти нових підходів та побудови нових систем та засобів навчального процесу.

Педагогічні умови формування критичного мислення є: актуалізація пізнавальних мотивів студентів, формування навчання у ВНЗ з урахуванням логічних основ побудови системності знання, врахування змісту та форми дискусії, діалогу та рефлексії, які мають конструюватися з урахуванням законів логіки та теорії аргументації, створення середовища, де студент в процесі навчання буде орієнтований на критичне сприйняття інформації, можливість висувати гіпотези, розмірковувати, рефлексувати, об'єднувати різні ідеї і думки, поняття та судження та здійснювати умовиводи різними способами.

Отже, формування критичного мислення у студентів має призвести до

самовдосконалення процесу мислення, що призведе до оперування істинними знаннями, фактами та достовірною інформацією, що матиме наслідком критичну оцінку різних ситуацій. Популяризація та введення критичного мислення в навчальний процес призведе до масштабних мотивів застосування даного мислення в буденному житті, що забезпечить від помилок та поспішних висновків, а отже призведе до рефлексивного сприйняття інформації, оперування знаннями і саме таким шляхом можна прийти до успіху. То ж критичне мислення як «гнучкі навички» для людини XXI століття є надважливими, адже шляхом вдосконалення «мистецтва мислення» людина буде досягати успіху.

Література:

1. Gleason, William (2002) *Ukrainian Higher Education in Transition: Perspectives and Policy Implications / Conference Proceedings "Democracy and Education"*, June 1-2, 2001, Kyiv, Ukraine. Washington, D. C. : Montclair State University Global Education Center, Literal Books.
2. Gregory, Maughn (2004) *Practicing Democracy: Social Intelligence and Philosophical Practice / International Journal of Applied Philosophy*, 18(2), 161-174.
3. Логіка: Навчальний посібник/ С.В. Сторожук, І.М. Гоян, І.С. Матвієнко. Київ: Вадекс, 2020. – 370 с.
4. Матвієнко І.С. Теорія аргументації: формальна contra неформальна логіка// *Multiversum. Philosophical Almanac*, 2020, 1(1), 98-107.
5. Матвієнко І. С. Елементи еристики в соціальній комунікації// *Науковий журнал «Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія»*, 2020, № 3, Випуск 11(3), С. 47-51.
6. Тягло О. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій

школі// Філософія освіти. Philosophy of Education. 2017. № 2 (21). – С. 240-257.

References

1. Gleason W. (2002) Ukrainian Higher Education in Transition: Perspectives and Policy Implications / Conference Proceedings "Democracy and Education", June 1-2, 2001, Kyiv, Ukraine. Washington, D. C. : Montclair State University Global Education Center, Literal Books.

2. Gregory M. (2004) Practicing Democracy: Social Intelligence and Philosophical Practice / International Journal of Applied Philosophy, 18(2), 161-174.

3. Lohika: Navchalnyi posibnyk (Logic: Textbook) (2020) / S.V. Storozhuk, I.M. Hoian, I.S. Matviienko. Kyiv: Vadeks. – 370 s. [In Ukrainian]

4. Matviienko I.S. (2020). Teoriia arhumentatsii: formalna contra neformalna

lohika (Theory of argumentation: formal versus informal logic)// Multiversum. Philosophical Almanac, 1(1), s. 98-107. [In Ukrainian]

5. Matviienko I. S. (2020) Elementy erystyky v sotsial'niy komunikatsiyi (Elements of heuristics in social communication) // Naukovyy zhurnal «Humanitarni studiyi: pedahohika, psykholohiya, filosofiya», № 3, Vypusk 11(3), s. 47-51. [In Ukrainian]

6. Tyahlo O. (2017) Dosvid zasvoyennya krytychnoho myslennya v ukrayins'kiy vyshchiy shkoli (Experience of mastering critical thinking in Ukrainian higher school)// Filosofiya osvity. Philosophy of Education. № 2 (21). – S. 240-257. [In Ukrainian]

CRITICAL THINKING AS "SOFT SKILL" FOR THE HUMAN OF THE XXI CENTURY

CRITICAL THINKING AS "SOFT SKILL" FOR THE HUMAN OF THE XXI CENTURY

I. S. Matviienko

Abstract. *Modern human must question the established opinions and judgments, must be able to competently and reasonably conduct a dialogue, determine the essence of the problem and look for alternative solutions, it must be the ability to distinguish a fact that can always be confirmed from assumptions and personal subjective opinion. The article is devoted to the analysis of the issue of critical thinking in the education system of Ukraine, which is important for modern Ukrainian society.*

Key words: *thinking, critical thinking, education, logic, logical thinking, student, person.*

DOI:

УДК 316.356.2

СТРУКТУРА СПОРІДНЕННЯ К. ЛЕВІ-СТРОСА: ТЕОРІЯ І КРИТИКА

С. В. СТОРОЖУК, доктор філософських наук, професор кафедри української філософії та культури філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

E-mail: svitlanastorozuk@gmail.com

orcid 0000-0002-7947-6268

І. М. ГОЯН, доктор філософських наук, професор кафедри соціальної психології, факультету психології Прикарпатського національного університету імені Василя

Стефаника

orcid 0000-0003-2548-0488

E-mail: ivigoian@gmail.com

Анотація. У статті показано, що жорстка феміністична критика запропонованої К. Леві-Стросом структури споріднення, хибує поверховістю та нерозуміння суті та перспектив запропонованих вченим ідей. Попри те, що окремі положення його вчення, за певних умов, могли стати основою формування теорій жіночого гноблення, у цілому обґрунтована вченим структура споріднення має вагомий потенціал для пояснення особливостей родинних взаємин, і тим самим стає концептуальною основою для спростування тих освітніх програм, котрі несуть в собі приховану дискримінацію і чоловіків, і жінок. Зокрема, вчений доводив, що в основі соціальності лежить характерна для ранніх суспільств практика обміну жінками, як відповідна форма первісної комунікації, що, у свою чергу, не має ніякого стосунку до пригнічення жіночої статі. Навпаки, як зазначає вчений, вона виражає готовність групи до комунікації та обміну безумовними цінностями. З огляду на те, що в первісних суспільствах, зазвичай, чоловіки обмінюються жінками, базова структура споріднення за К. Леві-Стросом може бути зведена до чотирьох основних елементів: брат, сестра, батько, син, взаємини між якими задають основні моделі родинних відносин і підпорядковані незмінній соціальній граматиці. Згідно з нею, відносини між братом матері і племінником так само пов'язані з відносинами між братом і сестрою, як відносини між батьком і сином з відносинами між чоловіком і дружиною. Тобто, знаючи особливості відносин в одній відомій парі, ми можемо робити висновки про відносини в іншій парі. Виявлена соціальна граматика має серйозний пояснювальний потенціал у процесі аналізу сучасних родинних відносин, навіть попри те, що в сучасному світі родинний статус дядька помітно знецінився та набув символічного характеру, внаслідок посилення патріархальних зв'язків. Адже, попри хиби та можливі відхилення, вона дає підстави для спростування поширених у сучасному інтелектуальному дискурсі тверджень щодо засадничої ролі жінки у формуванні емоційно-психологічної атмосфери в сім'ї, в середині якої обидві статі однаково володіють одна одною.

Ключові слова: структура споріднення, модель споріднення, чоловік, дружина, син, донька, феміністична критика, гендерний паритет.

Актуальність (Introduction).

Актуальність звернення до запропонованої К. Леві-Стросом структури споріднення зумовлена, з

одного боку, гострою критикою прихильницями фемінізму цілого ряду аспектів структурної антропології, а з іншого – небувалим сплеском цікавості

© І. М. Гоян, С. В. Сторожук

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 13(2) 2022

до жіночої проблематики. Особливу ж увагу в цьому контексті привертають чисельні семінари й тренінги для жінок. Попри цілком шляхетну мету їхньої організації – зробити жінок щасливими, вони, в цілком патріархальному дусі, перекладають на жінку відповідальність за невдачі в реалізації сімейного життя та особистого щастя. Нерідко експерти в сімейних відносинах та коучі для жінок, подібно класичним (американським та радянським) патріархатним стратегіям, несвідомо апелюють до того, що саме від жінки залежить емоційна атмосфера у сім'ї, а з нею й соціальна активність чоловіка. Вони свідомо перекладають на жінку відповідальність не тільки за її власне щастя, а й за добробут родини й, навіть, поведінку чоловіка, котрий в межах подібної стратегії перетворюється не просто на пасивну, а й контрольовану істоту, позбавлену власної гідності та внутрішнього стрижня. За таких обставин від нього не залежить ані його власне професійне зростання, ані особистий добробут, ані емоційний стан. Для того, щоби розкрити свій «чоловічий» потенціал, чоловік потребує зовнішньої регуляції з боку жінки, яка вміло володіє необхідними для цього маніпулятивними стратегіями та прийомами.

У висліді сказаного, на наш погляд, патріархально орієнтовані освітні програми «прокачування жіночності» маніпулюють суспільною свідомістю та утверджують у ній дискримінаційні соціальні програми та цінності. Утім, зважаючи на популярність таких тренінгів та семінарів, як мінімум у самому жіночому середовищі, проста констатація їхньої хибності, практичної неспроможності чи дискримінаційної орієнтованості, не може забезпечити належних позитивних результатів. Саме з огляду на це, вважаємо за доцільне взяти за основу теоретико-методологічні зауваги Е. Дюркгейма про те, що будь-які

соціальні феномени найкраще досліджувати на прикладі їхніх первісних форм [5, с. 54-55], та проаналізувати запропоновану К. Леві-Стросом первісну структуру спорідненості, як таку, що на її основі можуть виростати всі сучасні форми родинної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications).

Звертаючись до теоретичної спадщини К. Леві-Строса, ми цілком свідомі того, що багато запропонованих вченим положень та теоретичних висновків зазнали гострої критики в науковому середовищі. В даному контексті можна загадати зауваження британського й американського професора Пітера Коуза, згідно якого, запропоноване К. Леві-Стросом поняття структура аж надто загальне, а тому не може мати достатнього потенціалу для пояснення конкретно-історичних феноменів [0]. Натомість французька дослідниця Ж. Леон, наголошувала, що теоретичні побудови К. Леві-Строса не виходять за рамки позитивістської традиції Е. Дюркгейма [9].

Попри наявність раціонального зерна у роздумах згаданих вище закордонних дослідників, все ж, вважаємо за необхідне зупинитися на цікавих в контексті нашого дослідження фактах, що можуть свідчити на користь запропонованих К. Леві-Стросом ідей. Так, досить цікавою, на наш погляд, є позиція української дослідниці С. Павличко. Її увага прикута до засадничої для К. Леві-Строса ідеї нерівності членів бінарної опозиції соціальної структури, котра, на думку авторки, виражає приналежність французького філософа до заснованої Арістотелем традиції західного логоцентричного мислення та визначених ним владних відносин [13, с. 613-616]. Водночас дослідниця

підкреслює, що у працях К. Леві-Строса вперше з'являється інтенція на переосмислення основних засад структуралізму, зокрема, опозиції центр – маргінес, а з нею, відповідно, й владних та гендерних відносин.

Підкреслюючи вагоме практичне значення наукового доробку К. Леві-Строса, ми цілком свідомі того, що багато запропонованих ним ідей, зазнали гострої критики, котра, вочевидь і стала однією з причин поступової девальвації його ідей в українському інтелектуальному дискурсі останніх років. Наразі тут спостерігається гострий дефіцит праць присвячених розкриттю наукового та методологічного потенціалу розробленої К. Леві-Стросом структурної антропології. Зовсім іншу ситуацію спостерігаємо у закордонному інтелектуальному дискурсі, де, як свідчать роботи М. Годельє [6], Дж. Коллінз [4], Ж.-Ф. Сантуччі, А. Доха, Л. Капоччі [15], К. Сеговія [16], А. Філіза [18] та ін., спостерігається спалах цікавості до методологічного інструментарію та теоретичних висновків французького дослідника. Він, як свідчать роботи згаданих нами закордонних дослідників, спричинений непересічним значенням теоретичних узагальнень та висновків К. Леві-Строса для формування гуманізму, що спрямований на захист від виродження та дегуманізації сучасного західного суспільства та збереженню самотності світових культур.

Мета (Purpose). З огляду на зростання загальної зацікавленості до наукового доробку К. Леві-Строса у закордонному інтелектуальному дискурсі та девальвацію його основних ідей в українському інтелектуальному дискурсі, мета нашої розвідки полягає у виявленні теоретичного та практичного значення запропонованої К. Леві-Стросом теорії споріднення для аналізу сучасних

гендерних проблем. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) розкриття концептуальних підвалин запропонованої К. Леві-Стросом теорії споріднення й систематизація основних культурних моделей споріднення; 2) аналіз основних положень феміністичної критики леві-стросівської структури споріднення та визначення її ролі у вирішенні проблем гендерної взаємодії.

Методи (Methods). Вирішення окреслених дослідницьких завдань потребує врахування теоретико-методологічних застережень П. Обенка. Він доводив, що «великі філософські системи непроникні для спростування» [0, с. 55], а тому у дослідженнях варто враховувати їхню здатність до розширення простору для мислення. З огляду на це, виявлення теоретичного та практичного значення запропонованої К. Леві-Стросом теорії споріднення для аналізу сучасних гендерних проблем потребує використання міждисциплінарного підходу, в поєднанні з методами ретроспективи, аналізу, синтезу та екстраполяції.

Результати (Results). Однією з центральних тем наукової спадщини К. Леві-Строса стала проблема споріднення, система якої складається не з об'єктивних, тобто кровноспоріднених зв'язків між індивідами, а як довільна система уявлень, котра має не багато спільного з фактичним станом справ. Біологічна сім'я, зауважує з цього приводу дослідник, «існує і має продовження у людському суспільстві. Проте соціальний характер спорідненості надає не те, що воно має зберегти від природи, а то основне, завдяки чому спорідненість відокремлюється від природи. Система спорідненості складається не з об'єктивних споріднених чи кровноспоріднених зв'язків між

індивідами; вона існує лише у свідомості людей, це довільна система уявлень, а не спонтанний розвиток фактичного стану справ» [8, с. 59]. Інакше кажучи, вчений вважає, що спорідненість у світі культури – не першоцеглина, не позитивна величина, а величина відносна – кожен член сім'ї набуває свого статусу, завдяки розміщенню у системі відносин між родичами та іншими сім'ями. З огляду на це, вчений вважає, що проблема споріднення нерозривно пов'язана з феноменом шлюбу. Для первісного суспільства, він постає своєрідним повідомленням про готовність до взаємодії та розширення соціального простору.

К. Леві-Строс, постання соціальності розглядає як цілком закономірний наслідок переходу людини від природи до культури, а тому вважає, що біологічну сім'ю, що складається з матері, батька і дитини, ми не можемо вважати вихідною одиницею людських структур споріднення. Біологічна сім'я – це замкнена одиниця, а тому вона не може слугувати основою для споріднення та соціальності. «Повсюдна заборона інцесту, – пише К. Леві-Строс, – не дозволяє нам створювати елементи спорідненості, що складається тільки з єдиної кровної сім'ї; вони обов'язково постають на основі союзу двох сімей або однокровних груп» [8, с. 78]. Інакше кажучи, заборона інцесту, спричиняє модифікацію біологічної сім'ї через необхідність віддавати одного зі своїх членів – зазвичай жінку, до іншої сім'ї. а це означає, що шлюбні правила в «примітивних» суспільствах функціонують як засіб обміну і як неусвідомлена система комунікації між індивідами та групами. Повідомленнями тут постають жінки, які циркулюють між групами (як слова циркулюють між індивідами) [8, с. 66]. Згодом акт обміну цементує суспільство: правила

спорідненості (так само як і правила мови) формують суспільство.

Слід зазначити, що обґрунтована К. Леві-Стросом заборона на інцест, котра зумовила необхідність обмінюватися жінками, виходить далеко за рамки простої бартерної системи, котра, з одного боку, має вкрай обмежені можливості для обміну, а з іншого – вказує на відсутність наперед заданої рівнозначності обміну. Інакше кажучи, К. Леві-Строс вважає, що «взаємність, що лежать в основі шлюбу, встановлюються не між чоловіком і жінкою, а між чоловіками за допомогою жінок; жінки – привід, причина до встановлення взаємовідносин між чоловіками» [10, с. 165]. А це означає, що у теорії К. Леві-Строса, заборона на інцест постає деякою універсальною передумовою виникнення соціальності, об'єктивно вираженою у прихованих у культурному розмаїтті структурах споріднення. Вони, згідно з висновками французького вченого, формуються на основі трьох основних типів родинних зв'язків, а саме: єдинокровності, що проявляється у відносинах брата і сестри, близькості, якою визначаються стосунки чоловіка та дружини та спадковості, що проявляється у відносинах батька та сина [8, с. 54]. Проте визначальну роль у формуванні структури спорідненості відіграє зв'язок між чоловіками, що встановлюється у процесі обміну жінками. Так, приміром, чоловік може обмінюватися сестрою або дочкою, тим самим цементуючи шлюбом систему родинних зв'язків, які з необхідністю мають зберігатися заради орієнтованого на відтворення роду балансу. Чим більше в одному поколінні сім'я може віддати, тим більше в іншому поколінні вона може отримати. При цьому, як уже було зазначено, обмін жінками не зводиться до бартерної системи, а має універсальний характер, тобто

формування широкого простору споріднення відбувається завдяки тому, що своїх жінок віддають «одному партнеру, а отримують від іншого всередині циклу взаємності, що діє в одному напрямку в одній соціальній групі» [8, с. 66].

Розкривши особливості формування споріднення, К. Леві-Строс приходить до висновку, що базова її структура може бути зведена до чотирьох основних елементів: брат, сестра, батько, син, взаємини між якими можуть задавати основні моделі родинних відносин, котрі, згідно з нашим припущенням, можуть мати чималий пояснювальний потенціал у процесі аналізу сучасних родинних відносин, навіть попри те, що в сучасному світі родинний статус дядька помітно знецінився та набув символічного характеру, внаслідок посилення патріархатних зв'язків. Ці моделі, на наш погляд, мають відповідне значення завдяки виявленій К. Леві-Стросом у численних польових дослідженнях та теоретичних узагальненнях, соціальній граматиці, визначеній, як стверджує дослідник, незмінним законом:

«відносини між братом матері й племінником так само пов'язані з відносинами між братом і сестрою, як відносини між батьком і сином з відносинами між чоловіком і дружиною» [8, с. 50-51]. Інакше кажучи, знаючи особливості відносин в одній відомій парі, ми можемо зробити висновки про відносини в іншій парі.

Своє бачення соціальної граматики К. Леві-Строс вибудовує в процесі аналізу наявного в його науковому арсеналі розмаїття культурних моделей споріднення. Попри зовнішні відмінності, в кожній з них, як доводить вчений, проявляються одні й ті ж самі закономірності у взаємовідносинах між чотирма означеними нами вище парами опозицій. В «Структурній антропології» вони представлені у вигляді досить складних для сприйняття, схематичних зображеннях, дані яких ми розклали у таблицю «Основних культурних моделей споріднення», у якій, наслідуючи К. Леві-Строса, позначили знаком «+» вільні й інтимні взаємини, а знаком «-» – взаємини, що відрізняються ворожістю, антагонізмом або стриманістю [8, с. 53].

Таблиця «Основні культурні моделі споріднення»

Родинні відносини/культурний тип	Брат/Сестра	Чоловік/Дружина	Батько/Син	Дядько (брат матері)/племінник
Кавказькі черкеси (патрілінійний тип відносин)	+	-	-	+
Тробріанці (матрілінійний тип)	-	+	+	-
Тубільці лз. Кутубу (патрілінійний тип)	+	-	+	-

Тубільц і о. Тонга (патрилінійни й тип)	-	+	-	+
Тубільц і о. Бугенвіль (матрилінійни й тип)	+	-	+	-

Визнання К. Леві-Стросом шлюбних правил основою для формування суспільства та культури, стало головною причиною різкої феміністичної критики його теорії. Прихильниць фемінізму надзвичайно обурювали висновки вченого про те, що за будь-якої форми споріднення (за батьківською чи материнською лініями), у первісному суспільстві чоловіки завжди могли обмінювати жінок, тим самим перетворюючи їх на знаки комунікації та об'єкт обміну, який, як доводить американська активістка і теоретик в сфері гендерної політики Г. Рубін, не може мати рівнозначної цінності з суб'єктом, тобто чоловіком. Дослідниця стверджує, що з такого «обміну обов'язково випливає відмінність між дарунком і тим, хто його дарує. Якщо жінки – дари, то чоловіки – партнери з обміну. І саме партнерам по обміну, а чи не дарам у вигляді взаємного обміну приписується квазімістична сила соціального зв'язку. Відносини в системі подібного роду такі, що жінки не мають можливості використовувати вигоди від своєї участі в циркуляції дарів. Доки відносини припускають, що чоловіки обмінюються жінками, саме чоловіки будуть користуватися продуктами такого обміну – соціальною організацією» [13, с. 101]. Інакше кажучи, згідно з висновками Г. Рубін, суб'єктами соціальності, що виникає у процесі обміну жінками, стають тільки чоловіки.

Висновки та теоретичні узагальнення Г. Рубін щодо соціального

потенціалу розробленої К. Леві-Стросом системи споріднення суголосні висновкам відомого французького соціолога та філософа П. Бурдьє. У роботі «Чоловіче панування», вчений чітко й однозначно вказує на те, що заборона «інцесту (у якій К. Леві-Строс вбачає початок суспільства) як імператив обміну... насправді є зворотною стороною початкового акту символічного насильства. За допомогою цього акту жінки не сприймаються як суб'єкти шлюбу та обміну, що здійснюється за їхнього посередництва, а зведені до стану об'єкта: жінки розглядаються як символічні інструменти, які, циркулюючи та змушуючи циркулювати соціально значущі знаки, засновані на суспільній довірі, виробляють та відтворюють символічний капітал, а також, об'єднуючи та підтримуючи відносини між агентами, виробляють та відтворюють соціальний капітал» [0, с. 342]. Ставлення до жінки, як до об'єкту, що дозволяє чоловікам накопичувати соціальний та символічний капітал за допомогою шлюбу (цієї справжньої інвестиції, більш-менш ризикованої та продуктивної, що дозволяла встановлювати розлогі та престижні альянси), згідно з переконанням П. Бурдьє, не змінилося й сьогодні. Жінки включені в економіку символічних благ передусім як символічні об'єкти, що працюють на циркуляцію символів. Вони представляють символічний капітал групи за допомогою всього того, що покращує їхню зовнішність (косметика, одяг, манери

тощо). На наш погляд, саме це змушує групу накладати на жінку відповідальність за емоційно-психологічну атмосферу в сім'ї, в середині якої, здавалось би, обидві статі мали рівнозначно володіти одна одною.

Аргументи та висновки П. Бурдьє дають підстави припускати, що розроблена К. Леві-Стросом теорія споріднення, заклала ідейні підвалини для розробки послідовної та аргументованої теорії гноблення жінок. Утім така думка виникає лише за умови поверхового розгляду чи нерозуміння суті теорії, яка, чи не вперше, чітко продемонструвала, що підпорядковане становище жінки стало результатом соціальної, а не біологічної інженерії [13, с. 105]. Крім того, критикуючи леві-стросівський концепт обміну жінок, не варто забувати й того, що в первісному суспільстві, обмін жінками не супроводжується їхнім уречевленням через притаманну міфологічній свідомості схильність до персоніфікації предметів [11, с. 15]. Для сім'ї та групи вони були не лише знаком, а й безумовною цінністю, яку потрібно оберігати від образ та сторонніх зазіхань, оскільки в процесі обміну саме через них формуються соціальні зв'язки. Це ж, своєю чергою, означає, що жінками обмінюються не тому, що вони меншовартісні, як це, зазвичай, спостерігається у патріархально орієнтованій українській народній культурі («Сини принесуть, а дочки – рознесуть», «Дочку заміж віддав, що скибку від хліба відрізав» тощо), а тому, що вони мають безумовну цінність для суспільства – жінки здатні народжувати дітей, тобто завдяки їм відбувається продовження роду та розширення соціального простору.

Спростовуючи аргументи феміністичної критики леві-стросівської структури споріднення, хочеться також

нагадати, що предметом торгівлі в первісному суспільстві нерідко ставали й чоловіки [12]. Торгували рабами, як грубою робочою силою, прислужниками та спортсменами, які, постаючи об'єктами, не мали рівнозначної з жінками символічної цінності. Не варто забувати й того, що статус чоловіка і батька у деяких моделях первісних родинних відносин, міг залишатися досить низьким, що, своєю чергою, дає підстави говорити не тільки про гендерну, а й соціальну нерівність, яка в такому випадку постає закономірним наслідком утвердження ієрархічних відносин [8, с. 51]. Інакше кажучи, в ранніх та традиційних суспільствах, не тільки жінки, як об'єкти обміну, а й чоловіки з нижчих прошарків соціальної ієрархії потерпали від десуб'єктивації та гноблення.

Попри досить високий рівень соціальної нерівності у первісних суспільствах, К. Леві-Строс, розглядаючи обмін жінками як основу людської соціальності, дистанціюється від будь-яких оціночних суджень і веде мову про те, що обмін жінками є формою комунікації жодним чином не пов'язаною з пригніченням жодної статі, адже в середині сім'ї обидві статі володіють одна одною, керуючись водночас загальною заборонаю на інцест. Звісно, насправді, у тому числі й у первісних суспільствах, ймовірніше за все, подібного паритету не існувало, навіть попри його закріплення міфологічними переказами про єдність чоловічого і жіночого початку, вираженого у різноманітних бінарних опозиціях (жіноче/чоловіче, день/ніч, місяць/сонце тощо). Можемо припустити, що його порушення було зумовлене виявленою К. Леві-Стросом нерівністю універсальних для соціального простору членів бінарних опозицій, яка у своєму підсумку й закладає основи для

формування ієрархічної системи суспільства.

Спростовуючи феміністичну критику запропонованої К. Леві-Стросом структури споріднення, не можна оминати увагою той факт, що розроблена вченим теорія споріднення чітко й однозначно продемонструвала, що патріархат – це соціальний винахід, продукт культури, якому протистоїть підпорядкована їй природа. А це означає, що саме завдячуючи теоретичним напрацюванням К. Леві-Строса, феміністична теорія, чи не вперше, чітко усвідомила необхідність пошуку/розробки методологічних програм, які зможуть зрівняти дві сторони бінарної опозиції, тим самим закласти основи для перегляду системи визначених логоцентризмом європейських цінностей та породжених них владних, а з ним й гендерних відносин.

Не менш плідним, в контексті сучасних гендерних студій, видається й визначений К. Леві-Стросом закон споріднення та відповідні йому культурні моделі (наведені в таблиці «Основні культурні моделі споріднення»). З огляду на їхню універсальність, вони можуть бути придатними для аналізу всіх типів суспільств (тобто для первісних і цивілізованих). Це ж, своєю чергою, слугує на користь спростування поширених на сьогодні патріархатних стратегій, що розглядають жінку як символічний капітал групи, покладаючи на неї відповідальність за емоційно-психологічний клімат та стосунки в родині. Якщо вірити К. Леві-Стросу, то вони підпорядковані не жінці, а сформованим в певній спільноті чи родині ментальним структурам, що транслюються у процесі несвідомого наслідування панівних у культурі певної спільноти родинних моделей,

відтворюючи їх у власних родинних стосунках.

Очевидно, що в сучасному світі теоретичні висновки К. Леві-Строса можуть видаватися досить сумнівними з огляду на знецінення родинного статусу дядька. Між тим цікавість до них різко зростає під час дослідження родинних стосунків у транзитивних суспільствах, де зазвичай добре проявляються рудименти традиційної культури [17], а відтак статус дядька (брата матері) досить високий. За умови збереження базових елементів споріднення, сформульований К. Леві-Стросом закон соціальної (родинної) взаємодії дає можливість пояснити та спрогнозувати відносини в середині сім'ї. Це, своєю чергою, відкриває шлях для спростування панівних в сучасному освітньому просторі маніпулятивних та дискримінаційних освітніх стратегій, чітко й однозначно демонструючи наявність заданої соціальної граматики.

Висновки і перспективи (Discussion). За К. Леві-Стросом, в основі соціальності лежить характерна для ранніх суспільств практика обміну жінками, що, в свою чергу, виражає готовність групи до комунікації та обміну безумовними цінностями. З огляду на те, що в первісних суспільствах, зазвичай, чоловіки обмінюються жінками, базова структура споріднення за К. Леві-Стросом може бути зведена до чотирьох основних елементів: брат, сестра, батько, син, взаємини між ними задають основні моделі родинних відносин, визначених незмінною соціальною грамакою. Згідно з останньою, відносини між братом матері й племінником так само пов'язані з відносинами між братом і сестрою, як відносини між батьком і сином з відносинами між чоловіком і дружиною. Тобто, знаючи особливості відносин в одній відомій парі, ми можемо робити висновки щодо відносин в іншій парі.

Жорстка феміністична критика запропонованої К. Леві-Стросом структури споріднення, хибує поверховістю та нерозумінням суті та перспектив запропонованих вченим ідей. Попри те, що окремі з них, за певних умов, могли стати основою формування теорій жіночого гноблення, у цілому, обґрунтована вченим структура споріднення має вагомий потенціал для пояснення особливостей родинних взаємин, і тим самим може стати концептуальною основою для спростування тих освітніх програм, котрі несуть в собі приховану дискримінацію і чоловіків, і жінок.

В подальшому таке дослідження може бути доповнене деконструкцією засадничої для наукового доробку К. Леві-Строса бінарної опозиції центр – маргінес, а з нею й визначених логоцентризмом власних та гендерних відносин.

Література

1. Aubenque P. Le conflit actuel des interpretations: analytique ou herméneutique?. Zarka, Yves Charles. Comment écrire l'histoire de la philosophie?. Paris: PUF, 2001. Pp. 45–58.
2. Бурдые П. Социальное пространство: поля и практики. СПб: Алетейя, 2005. 576 с.
3. Caws P. Structuralism: the art of the intelligible. Atlantic Highlands, NJ : Humanities Press International, 1988. xiv+276 p.
4. Collins J. Parallel structures: André Leroi-Gourhan, Claude Lévi-Strauss, and the making of French structural anthropology. History of the Human Sciences, 2021. 34(3-4). Pp. 307-335. doi:10.1177/0952695120911531
5. Дюркгейм, Э. Элементарные формы религиозной жизни: тотемическая система в Австралии / пер. С франц. В. В. Земсковой; под ред.
- Д. Ю. Куракина. Москва: Элементарные формы, 2018. 808 с.
6. Godelier M. Claude Lévi-Strauss: A Critical Study of His Thought, Verso, 2017, 560 p.
7. Hoian I., Storozhuk S, Fedyk O. Conceptual modern gender policy challenges. Cherkasy university bulletin: philosophy, 2019. №. 2. Pp. 15-23.
8. Леви-Стросс К. Структурная антропология. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 512 с.
9. Léon J. Historiographie du structuralisme généralisé. Etude comparative. Les dossiers de HEL. P.: SHESL, 2013. № 3. Pp. 1-23.
10. Митчел Дж. Святое семейство. Современная литературная теория. Антология / Сост. И. Кабанова. М.: Флинта: аука, 2004. С. 156-190.
11. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. 3-е изд., репринтное. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. 407 с.
12. Одрін О. Рабська праця у сільському господарстві Ольвійського поліса: до постановки проблеми. Український історичний журнал, 2018. №3.С. 4-22.
13. Павличко С. Теорія літератури. К.: Видавництво С. Павличко «Основи», 2002. 679 с.
14. Рубин Г. Обмен женщинами. Заметки о «политической экономии» пола. Хрестоматия феминистских текстов. Переводы. Под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. СПб.: издательство «Дмитрий Буланин», 2000. С. 89-138.
15. Santucci J.-F., Doja A., Capocchi L. A Discrete-Event Simulation of Claude Lévi-Strauss' Structural Analysis of Myths Based on Symmetry and Double Twist Transformations. Symmetry, 2020. 12, 1706. <https://doi.org/10.3390/sym12101706>
16. Segovia C. Re-theorising the Social and its Models after Levi-Strauss and

Pierre Clastres's Study of Stateless Social Assemblages. *Anarchist Studies*, 2019. 27(2), Pp. 41-52.

17. Сторожук С., Гоян І.М., Гендерна рівність у транзитивних суспільствах: проблеми і перспективи. *Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії*, 2018. Вип. 280. С. 18-29.

18. Filiz A. Subverting Levi-Strauss's structuralism: reading Gender Trouble as Twisted Bricolage. *Humanitas*, 2020. 8(16). Pp.171-186.

References

1. Aubenque P. (2001). Le conflit actuel des interpretations: analytique ou hermeneutique?. Zarka, Yves Charles. Comment écrire l'histoire de la philosophie?. Paris: PUF, 2001, Pp. 45–58.

2. Bourdieu P. (2005). Sotsialnoe prostranstvo: polya i praktiki. [Social space: fields and practices]. St.-Petersburg, Aleteyya, 576.

3. Caws P. (1988). Structuralism: the art of the intelligible. Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press International, xiv+276 p.

4. Collins J. (2001). Parallel structures: André Leroi-Gourhan, Claude Lévi-Strauss, and the making of French structural anthropology. *History of the Human Sciences*, 34(3-4). Pp. 307-335. doi:10.1177/0952695120911531

5. Dyurkgeym E. (2018.). Elementarnyye formy religioznoy zhizni: totemicheskaya sistema v Avstralii. [The Elementary Forms of the Religious Life: the totemic system in Australia]. Moskva, Elementarnyye formy, 808.

6. Godelier M. (2017). Claude Lévi-Strauss: A Critical Study of His Thought. Verso, 560 .

7. Hoian I., Storozhuk S, Fedyk O. (2019.). Conceptual modern gender policy challenges. *Cherkasy university bulletin: philosophy*, 2. Pp. 15-23.

8. Levi-Stross K. (2001). Strukturnaya antropologiya. [Structural

anthropology]. Moskva, EKSMO-Press, 512.

9. Léon J. (2013). Historiographie du structuralisme généralisé. Etude comparative. Les dossiers de HEL. Paris, SHESL, № 3, Pp. 1-23.

10. Mitchel Dzh. (2004). Svyatoe semeystvo. [Holy Family]. *Sovremennaya literaturnaya teoriya. Antologiya. [Modern literary theory. Anthology]*. Moskva, Flinta: auka, 156-190.

11. Meletinskiy E. (2000). Poetika mifa. [Poetics of myth]. Moskva, Vostochnaya literatura, 407.

12. Odrin O. (2018). Rabska pratsia u silskomu hospodarstvi Olviiskoho polisa: do postanovky problem [Slave labor in the agriculture of the Olbia polis: before the problem statement]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 4-22.

13. Pavlychko S. (2002). Teoriia literatury. [Theory of literature.]. Kyiv, Osnovy, 679.

14. Rubin G. (2000). Obmen zhenschinami. Zametki o «politicheskoy ekonomii» pola. [Exchange of women. Notes on the "Political Economy" of Gender]. *Hrestomatiya feministicheskikh tekstov*. St.-Petersburg, Dmitriy Bulanin, Pp. 89-138.

15. Santucci J.-F., Doja A., Capocchi L. (2020). A Discrete-Event Simulation of Claude Lévi-Strauss' Structural Analysis of Myths Based on Symmetry and Double Twist Transformations. *Symmetry*, 12, 1706. <https://doi.org/10.3390/sym12101706>

16. Segovia C. (2019). Re-theorising the Social and its Models after Levi-Strauss and Pierre Clastres's Study of Stateless Social Assemblages. *Anarchist Studies*, 27(2), Pp. 41-52.

17. Storozhuk S., Hoian I.M., (2018). Henderna rivnist u tranzytyvnykh suspilstvakh: problemy i perspektyvy. [Gender equality in transitive societies: problems and prospects]. *Scientific Journal*

of Nules Of Ukraine. Series: Liberal Arts, 280. 18-29.

Gender Trouble as Twisted Bricolage. Humanitas, 8(16). Pp.171-186.

18. Filiz A. (2020). Subverting Levi-Strauss's structuralism: reading

STRUCTURE OF K. LEVI-STRAUSS'S KINSHIP: THEORY AND CRITIQUES

S. V. Storozhyk, I. M. Hoian

Annotation. *The article shows that the harsh feminist critique of kinship structure proposed by K. Levi-Strauss, does not correspond to the superficiality of reading and misunderstanding of the essence and perspectives of ideas proposed by scientist. Although some of them could, under certain conditions, form the basis for theories of female oppression, the generally well-established structure of kinship has significant potential for explaining family relationships and thus becomes a conceptual basis for refuting educational programs that implicitly discriminate against both men and women. In particular, the scientist argued that the basis of sociality is typical of early societies exchange of women. This practice as a form of initial communication has nothing to do with the oppression of women. On the contrary, it expresses the group's readiness to communicate and share unconditional values. Given that in primitive societies, men usually exchange women, the basic structure of kinship according to K. Levi-Strauss can be reduced to four main elements: brother, sister, father, son. The relationship between them sets the basic models of family relations, because, as proved by the example of numerous field studies of K. Levi-Strauss, is subject to constant social grammar. According to it, the relationship between a mother's brother and a nephew is as related to the relationship between a brother and a sister as the relationship between a father and a son is related to a relationship between a husband and wife. That is, knowing the peculiarities of the relationship in one known pair, we can draw conclusions about the relationship in another pair. The revealed social grammar has a serious explanatory potential in the process of analysis of modern family relations, although in the modern world due to the strengthening of patriarchal ties, the uncle's marital status has significantly depreciated and become symbolic. After all, despite the shortcomings and possible deviations, this gives grounds to refute the widespread in modern intellectual discourse claims about the fundamental role of women in shaping the emotional and psychological atmosphere in a family in which both sexes are equal.*

Keywords: kinship structure, kinship model, husband, wife, son, daughter, feminist critique, gender parity.

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 37

ЯК РОЗПІЗНАТИ НАСИЛЬСТВО ТА ПРОТИДІЯТИ ЙОМУ

Н.О. БОНДАРЕНКО, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної роботи та реабілітації

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: nataleksbondarenko@gmail.com

Анотація. В статті висвітлено проблему насильства та його наслідки щодо психологічного розвитку особистості, проаналізовано принципи роботи з постраждалими від домашнього насильства. Ймовірно, насильство завжди було частиною людського існування. Його різноманітні прояви можна побачити в усіх куточках світу. Лише за останній час цьому питанню приділяється особлива увага. Тема насильства і агресії стали однією з найактуальніших з кінця 20 століття. Тема домашнього насильства поступово починає обговорюватися, в основному завдяки зусиллям жіночих громадських організацій, спеціалістів в галузі гендерних та соціальних досліджень. Під тиском громадськості, почалась активна державна допомога кризовим центрам і притулкам для жінок, які пережили насильство. У нашій країні проблемі домашнього насильства почали приділяти увагу зовсім недавно. Кількість наукових досліджень вивчення шлюбу щодо насильства та жорстокого поводження з дітьми обмежені. Міжнародна увага до проблеми домашнього насильства підкреслюється численними дискусіями на конгресах ООН з питань жінок.

Ключові слова: сім'я, насильство, види насильства, принципи соціально педагогічними роботи, проблеми насильства

Актуальність (Introduction).

Актуальність порушення даної проблеми полягає в тому, що домашнє насильство почало розглядатися як серйозна соціальна проблема та отримало негативну оцінку суспільства. Домашнє насильство – це цикл, який повторюється все частіше: фізичне, словесне, духовне насильство. Усі ці фактори становлять реальну загрозу фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, яке здійснюється з метою контролю, залякування та нагнітання страху.

Значущість проблеми соціального насильства полягає ще в тому, що дуже важливо вести роботу щодо даного напрямку, сприяючи зміні традиційних і звичних для нашого цивілізованого суспільства стереотипів щодо такого зовсім нецивілізованого

способу побудови взаємин. Необхідно глибше здійснювати дослідження в цій області для більш широкого ознайомлення з даною проблемою всього суспільства, для того, щоб насильницькі дії в сім'ї сприймалися не як щось звичне і неминуче, а як неприйнятну поведінку партнера.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Л. Шерманом і Р. Берксом в 1984 р. було покладено початок першим дослідженням в області домашнього насильства. Тоді ж Б. Леві видав книгу, в якій зазначалося, що домашнє насильство є широко поширеним та серйозним захворюванням, яке вражає людей із усіх верств суспільства. У цій галузі працювали і американські вчені: Р. Жіль, М. Стейнман, Л. Лерман, Д. Зорка. Слід зазначити, що в останні

роки увага до проявів домашнього насильства значно зростає, оскільки динаміка випадків насилля стрімко росте.

Мета (Purpose). Метою даного дослідження було з'ясувати розуміння поняття «насилля» та методи соціальної роботи з особами які зазнали домашнього насильства.

Відповідно до поставленої мети було за доцільне вирішити наступні завдання:

1) означити поняття домашнього насильства;

2) охарактеризувати домашнє насильство;

3) надати загальну характеристику наслідкам, які спричинені через потерпання від домашнього насильства;

4) описати особливості людей, які піддаються насильству в родині;

5) надати рекомендації для соціальних працівників щодо роботи з жертвами домашнього насильства.

Об'єктом дослідження стало домашнє насильство як масштабна соціальна проблема суспільства.

Методи (Methods). Для формування загальної картини проблеми було використано наступні методи:

- вивчення теоретичного аналізу документів і офіційних матеріалів, літератури, навчальних програм і посібників;

- проведення опитування на тему «Обізнаність щодо насильства в сім'ї» та аналіз результатів.

Результати (Results). Згідно з першим глобальним дослідженням насильства в сім'ї, проведеним у 2005 році Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), примус з боку сексуального партнера є однією з найпоширеніших форм і зустрічається частіше, ніж фізичний напад або зґвалтування незнайомцями.

Інша точка зору науковців сконцентрована на самій структурі сім'ї. Так звана теорія сімейних систем

розглядає проблему домашнього насильства крізь призму комунікаційних стратегій, які існують всередині сімейного кола. Факт насильства в рамках даної теорії трактується як наслідок трагічної помилки, зробленої під час формування сімейного простору і призводить до порушення комунікаційного процесу і виникнення конфліктів. На цій теорії, наприклад, базується практика спільного консультування подружжя.

Найбільш поширений і небезпечний вид - це фізичне насильство. Воно характеризується такими діями як поштовхи, хапання, кидання, нанесення ударів долонею і / або кулаком і / або сторонніми предметами, утримування, удушення, стусани; використання зброї тощо.

Згідно з даними, приблизно кожна третя українка страждає від фізичного насильства з боку чоловіка.

Сексуальне насильство – це примус до статевих стосунків за допомогою сили, погроз чи шантажу (зґвалтування). Зґвалтування в шлюбі все ще залишається злочином, яке багато хто просто не хоче помічати і таким чином провокують його в праві на існування.

Психологічне насильство має на увазі наявність вербальних (словесних) образ, шантажу, актів насильства по відношенню до дітей або іншим особам для встановлення контролю над партнером, погрози суїциду з боку кривдника, погрози по відношенню до жертви або іншим особам, руйнування предметів, переслідування, контроль над діяльністю жертви, контроль над колом спілкування жертви, контроль над доступом жертви до різних ресурсів (отримання соціальної та медичної допомоги, спілкування з друзями, отримання освіти, роботі і т.д.).

Економічне насильство може виражатися в таких формах: відмова в утриманні дітей, приховування доходів, трата кривдником сімейних грошей тільки на власні потреби, самотійне

прийняття більшості фінансових рішень, найсуворіший контроль над витратами членів сім'ї т.д.

Насильство негативно впливає на такі важливі питання, як охорона здоров'я, безпечне материнство, планування сім'ї, профілактика інфекцій, що передаються статевим шляхом, включаючи ВІЛ/СНІД.

Для багатьох жертв домашнього насильства медичні працівники є основним і часто єдиним джерелом контакту з громадськими службами, які можуть надати їм підтримку та інформацію про те, як захистити себе від кривдників. Говорячи про небезпеку домашнього насильства, про масштаби його впливу, необхідно враховувати, що навіть якщо насильницькі дії спрямовані лише на одну особу, всі інші члени сім'ї продовжують страждати.

Проблема домашнього насильства в суспільстві з'явилася не сьогодні. І якщо ми звернемося до історії, то побачимо, що зовсім нещодавно насильство в побуті було фактично узаконено.

Тільки в 70-ті роки двадцятого століття ця проблема стала суспільно значущою, а подружнє насильство визнали неприпустимим.

Лише в 1993 році з ініціативи жіночих громадських організацій з'явилися перші публікації, присвячені цій проблемі. Почали створюватися перші телефони довіри, кризові центри, та притулки для постраждалих від домашнього насилля.

Після таких публікацій громадськість нарешті дізналася, що 40% усіх тяжких насильницьких злочинів відбуваються в сім'ї. Серед різних категорій потерпілих від насильницьких злочинів перше місце посідають особи, які загинули та отримали тілесні ушкодження внаслідок сімейних конфліктів.

Після таких заяв, мітингів і вимог в Україні офіційно затвердили – домашнє насильство існує і воно карається. Але, на жаль, все дійшло до

фізичної розправи. Проте ні слова не було сказано про моральний, психологічний чи економічний «терор» у родині. Ситуація не змінилася до сьогодні. Всім зрозуміло, що проблема домашнього насильства є соціальним лихом і трагедією. Але відсутність чітких визначень і наявної теоретичної бази, вичерпної інформації про ступінь поширеності та причини застосування сили в сімейних відносинах, а також відсутність федерального закону, який забезпечує захист жертв насильства, зводять все ні до чого.

Толерантність суспільства до будь-якого виду насильства – це фактично відмова від створення сучасного цивілізованого суспільства. Ми звикли бачити різного роду насильницькі дії в ЗМІ, на телебаченні та в кіно. Він став ставитися до нього спокійно і не помічати, тому в цій ситуації, здається, позиція держави особливо важлива.

Щоб детальніше розкрити проблему фізичного насилля в родині, було проведено анонімне опитування на тему «Попередження фізичного насилля в родині» серед учнів спеціалізованої школи імені О.Гончара м. Києва.

Щодо питань, з яких складалась анкета, то можна ознайомитися за посиланням <https://forms.gle/ze1x4gFUYPbnX7z27>.

Отже, перейдемо до результатів опитування. Загальна кількість учасників опитування склала 150 осіб, із них 88% опитуваних це жінки, 11% - чоловіки. В опитуванні взяли участь 49% осіб у віці 14-15 років, 51% - особи у віці 16-17 років.

З загального числа опитуваних, проживають у повній сім'ї - 88,8%, 11,2% - тільки з мамою.

80,1% - проживають у місті та 19,9% проживають за межами міста.

Матеріальний стан респондентів достатній для життя, так вважають 50,3% з загального числа

опитуваних, решті ж важко було дати відповідь на це запитання.

98,3% опитуваних знають що таке насильство, а 2,4% опитуваних вважають, що не дуже обізнані в цим поняттям. І, що є дивним, жоден з опитуваних не вважає, що пережив фізичне насилля в родині.

Один із блоків опитувальника був направлений на з'ясування обізнаності респондентів, щодо наявних послуг для постраждалих від домашнього насильства. І, як з'ясувалося, що знають про подібні послуги лише 42,9% опитуваних, 26,7% мають здогадки, куди звертатися за послугами для постраждалих, і 18,6% опитуваних взагалі не знають, куди звертатися. А 15,5% респондентів не впевнені, що у громаді надаються послуги для постраждалих від домашнього насильства.

Враховуючи поширеність проблеми та її латентність, робота з постраждалими від домашнього насильства не повинна обмежуватися роботою з прямими зверненнями. Спеціальний скринінг (виявлення) домашнього насильства необхідно проводити і при роботі з іншими категоріями клієнтів, наприклад, з дітьми, людьми похилого віку, інвалідами – незалежно від характеру тієї чи іншої скарги. Крім того, при організації такого виду соціальної роботи необхідно враховувати специфіку домашнього насильства, а особливо той факт, що постраждалі безпосередньо звертаються за допомогою під час травматичної ситуації, яка загрожує їхньому здоров'ю та життю.

Саме з цієї причини робота з постраждалими від домашнього насильства повинна бути заснована на особливому підході, що базується саме на теорії домашнього насильства.

В основу організації ефективної соціальної роботи з постраждалими повинні бути покладені наступні принципи.

По-перше, принцип безпеки, так як домашнє насильство несе загрозу життю постраждалих. У ситуаціях домашнього насильства існує велика ймовірність як летального результату (вбивство), так і суїцидального (самогубство).

По-друге, принцип взаємної довіри і поваги об'єкта і суб'єкта соціальної роботи, тобто потерпілої і соціального працівника. Ця вимога диктується специфічним характером проблеми і включає такі аспекти як конфіденційність, відмова від прагнення «переробити» клієнта соціальної роботи, і т.д.

По-третє, принцип безоціночності. Соціальні працівники повинні повністю приймати розповідь постраждалого, не оцінювати вчинки та не критикувати зроблені дії.

По-четверте, принцип просвітницької діяльності, спрямованої як на конкретних потерпілих, з якими проводиться безпосередня робота, так і на суспільство в цілому.

По-п'яте, принцип комплексного аналізу, який повинен бути покладений в основу діагностики проблеми. У зв'язку з латентністю домашнього насильства, а також з відсутністю у постраждалих знання основних характеристик проблеми, соціальний працівник повинен піддати комплексному аналізу всю інформацію, отриману від жертви.

По-шосте, принцип самостійного прийняття рішень постраждалої – який повинен стати основним методом соціальної роботи. Постраждалому не слід нав'язувати певні сценарії дій, йому можна лише позначити різні варіанти і можливості поведінки. Вибір і прийняття рішення залишається за жертвою.

Для активізації та ефективної профілактичної роботи з протидії домашньому насильству необхідно:

- розроблення і поширення превентивних заходів щодо

попередження домашнього насильства з метою охоплення всіх молодих людей;

- професійна підготовка фахівців, які працюють з дітьми та молоддю за програмами, що стосуються питань домашнього насильства;

- посилення захисту і підтримки дітей, які стали свідками насильства або жертвами насильства;

- вивчення масштабів домашнього насильства;

- зміцнення знань про ефективні засоби запобігання домашньому насильству.

Висновки і перспективи (Discussion). Як висновок, можна зробити, що проблема насильства в сім'ї, існує давно і у всіх країнах. Відображає дисгармонію і перекося, що існують у взаєминах у суспільстві. Гострота цієї проблеми свідчить про нездорову соціально моральну поведінку кривдника. Наше суспільство розвивається, стає більш гуманістичним, але це не означає, що реальне життя позбавлене драматизму. Об'єктом насилля частіше стають дружини та діти, тобто найслабші. Вони відчують на собі все - приниження, грубу силу, погрози, експлуатацію, економічні обмеження та багато іншого.

До соціальних і психологічних проблем насильства в сім'ї відносяться: стреси, важкі депресії, самоізоляція від суспільства, суїцидальні спроби.

Соціальна робота з жінками та дітьми що зазнали насильства в сім'ї, є ключовою ланкою для їх реабілітації та інтеграції в суспільство. Будучи видом мультидисциплінарної діяльності і реалізуючись в області інтересів охорони здоров'я і соціального захисту населення, соціальна робота використовує форми і методи, що склалися в інших системах, а саме: реабілітаційні, психотерапевтичне відновне лікування, соціальне консультування, соціальна допомога, соціальне обслуговування в стаціонарних установах, організація

денного перебування в установах соціального обслуговування. Крім того, в сфері соціальної діяльності.

Такі категорії громадян мають право на термінове соціальне обслуговування (в відділеннях термінової соціальної допомоги), яке включає в себе наступні соціальні послуги: надання долікарської медичної допомоги, сприяння в отриманні тимчасового житлового приміщення, надання громадянам правової допомоги в цілях захисту їх прав, надання екстреної медико психологічної допомоги в тому числі по телефону довіри і т.д.

На мою думку, суспільство потребує більш активніших дій, щодо розуміння самої суті проблеми та форм його прояву, адже більшість батьків не вважають, що штовхання дитини - насильство; більшість чоловіків впевнені, що можуть вдарити жінку, і це для них є нормою, яка з ним сперечається. Це лише міфи, які міцно закріпилися в нашому суспільстві, яким вже не має місця на даному етапі формування гуманного суспільства та розвитку нашої держави. Варто удосконалити систему роботи із жертвами та суб'єктами насильства, адже велика кількість звернень постраждалих так і залишається без уваги, більшість, як показало дослідження, навіть боїться звернутись за допомогою.

Список використаних джерел

1. Джужа О. М. Курс кримінології: Загальна частина: у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

2. Кімел Майкл С. Гендероване суспільство/Кімел Майкл С. [Пер з англ. Альошкіна С.] - К.: Сфера, 2003. - 490 с.

3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

4. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мільютіна. – К. : Комітет сприяння захисту прав дітей, 2003. – С. 203.

References

1. Juzha O. M. Course of criminology: General part: in 2 books. / O. M. Dzhuha, P. p. Mykhaylenko, O. G. Kulyk and others. - K.: Yurinkom Inter, 2001. - 352 p.

2. Kimmel Michael S. Gendered society/Kimmel Michael S. [Per

from English. Alyoshkina S.] - K.: Sphere, 2003. - 490 p.

3. Law of Ukraine "On Prevention and Combating Domestic Violence" dated December 7, 2017 No. 2229-19 [Electronic resource]. - Access mode:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

4. Maksimova N. Yu. Social and psychological aspects of the problem of violence / N. Yu. Maksimova, K. L. Milyutina. - K.: Committee for the Promotion of Protection of Children's Rights, 2003. - P. 203.

HOW TO RECOGNIZE VIOLENCE AND PREVENT IT

N.O. Bondarenko

Abstract. The article highlights the problem of violence and its consequences for the psychological development of the individual, analyzes the principles of working with victims of domestic violence. Violence has probably always been a part of human existence. Its various manifestations can be seen in all corners of the world. Only recently has special attention been paid to this issue. The topic of violence and aggression has become one of the most relevant since the end of the 20th century. The topic of domestic violence is gradually beginning to be discussed, mainly thanks to the efforts of women's public organizations, specialists in the field of gender and social studies. Under public pressure, active state aid to crisis centers and shelters for women who have survived violence began. In our country, the problem of domestic violence began to be paid attention to quite recently. The number of scientific studies examining marriage in relation to violence and child abuse is limited. International attention to the problem of domestic violence is highlighted by numerous discussions at UN congresses on women's issues.

Key words: family, violence, types of violence, principles of socio-pedagogical work, problems of violence

РЕЦЕНЗІЯ

на колективну монографію «Соціально-психологічна реабілітація
вразливих категорій громадян від наслідків війни»

Колектив авторів: Кравченко О. О., Коляда Н. М., Сафін О. Д., Кучер Г. М.,
Міщенко М. С., Караманов О. В., Поліщук О. Р., Резніченко І. Г.,
Левченко Н. В., Шеленкова Н. Л., Тептюк Ю. О., Чупіна К. О.,
Войтовська А. І., Поліщук Н. М., Коляда Н. І., Табаченко С. А.,
Песоцька Ю. Ю., Бобриньова С. Д.

На сьогоднішній день суспільно-політична ситуація ускладнена тим, що війна триває і важко передбачити час та спосіб її розв'язання. Це посилює тривожні настрої в суспільстві, страхи і вимагає впровадження програм та методик, які б базувалися на концептуальних засадах поєднання традиційних, інноваційних, альтернативних матеріалів, спрямованих на реалізацію розвивальних, виховних, навчальних цілей і єднання психологічної, медико-оздоровчої, педагогічної, правової та соціальної реабілітації дітей.

З метою забезпечення прав вразливих категорій дітей, зокрема тих, що постраждали від жорстокого поводження, у тому числі насильства, а також збройного конфлікту та воєнних дій, на отримання якісних соціальних послуг, психологічної допомоги та соціально-психологічної реабілітації.

У колективній монографії розглянуті теоретичні та практичні засади соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді, в тому числі з ООП, від наслідків війни. Видання орієнтоване на фахівців, які працюють у системі як загальної, так і спеціальної освіти, перш за усе психологів, соціальних працівників, фахівців інклюзивно-ресурсних центрів, для сімей, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

Рецензована колективна монографія є результатом роботи авторського колективу науково-дослідної теми «Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму» (державний реєстраційний номер: 0119U103978) Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Ураховуючи зазначене вище, колективна монографія «Соціально-психологічна реабілітація вразливих категорій громадян від наслідків війни» може бути рекомендована до друку.

РЕЦЕНЗЕНТ:

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національного університету біоресурсів
та природокористування України

Ірина СОПІВНИК